

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус

таълим вазирлиги

Гулистон давлат университети

Ижтимоий-иқтисодий факультет

Тарих кафедраси

18-11 гуруҳ битирувчи талабаси

Абдукаримов Шербекнинг

**5220200 – тарих таълим йўналиши бўйича бакалавр даражасини олиш
учун ёзган**

«XVI-XVIII АСРЛАРДА ҲИНДИСТОН (ТАРИХ ВА ТАҲЛИЛ)»

мавзусидаги

БИТИРУВ-МАЛАКАВИЙ ИШИ

Раҳбар: т.ф.н., доц. О.Назаров

Гулистон – 2015

Р Е Ж А

Кириш

Адабиётлар таҳлили

1-БОБ. Ҳиндистоннинг XVI-XVII асрлардаги ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ҳаёти

- 1.1. Деҳли султонлиги ва Баҳманийлар давлати даврида Ҳиндистон (XIII-XVI асрлар биринчи чораги)
- 1.2. Европаликларнинг Ҳиндистон экспедициялари ва Ҳиндистонда Европа савдо компанияларининг фаолияти
- 1.3. Бижонагар давлатининг ижтимоий-иқтисодий ҳаёти

2-БОБ. Ҳиндистонда Бобурийлар давлатининг ташкил топиши.

Бобурий подшоҳлар давридаги ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ҳаёт

- 2.1. Заҳриддин Муҳаммад Бобур (1526-1530)
- 2.2. Ҳумоюншоҳ (1530-1540, 1555-1556)
- 2.3. Ҳиндистонда Шершоҳ давлати (1540-1555), унинг ер-солиқ, молия ва маъмурий ислохотлари
- 2.4. Акбаршоҳ (1556-1605)
- 2.5. Жаҳонгиршоҳ (1605-1627)
- 2.6. Шоҳ Жаҳон (1628-1659)
- 2.7. Аврангзеб (1658-1707)

3-БОБ. Бобурийлар даврида Ҳиндистон маданияти

- 3.1. Бобурийлар салтанатининг таназзули
- 3.2. Бобурийлар даврида Ҳиндистон маданияти

Хулоса ва тавсиялар

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

К И Р И Ш

Мавзунинг долзарблиги. Ҳиндистон ўзининг кўҳна ва қадимий тарихи ҳамда маданияти билан жаҳон цивилизациясига улкан ҳисса қўшди. У азалдан илм-фани, маданияти ривожланган, миллий санъати тараққий этган мамлакатлардир. Аниқ фанлар: математика, астрономия, кимё, медицина, фармацевтика соҳасида ҳинд олимлар ажойиб кашфиётлар яратдилар. Ҳинд олимлари ноль тушунчаси билан бирга сонларнинг ўнли тизимини ишлаб чиқишди. Қадимги ва ўрта асрлардаги ҳинд математиклар ва астрономлари – Аръябхата, Варахамира, Брахмагупта, Бхаскара, кимёгар Нагаржуна, шифокор-ҳакимлар Чарака ва Сушрута ўз соҳаларида дунё аҳамиятига молик ихтиролар қилдилар. Машҳур француз математиги Лаплас ҳинд математикларига тан бериб, буюк Архимед ҳам ҳинд математикасидан фойдаланган дейди.

XIV–XV асрлардаёқ Ҳиндистонда катта-катта расадхоналар қурилиб, осмон жисмларини кузатишган. Мамлакатда ажойиб меъморчилик обидалари бунёд этилган. Архитектура, миниатюра соҳасида яратилган бетакрор, афсункор асарлар ҳамон кишиларни ҳайратга солади. Ҳиндистоннинг адабиёт ва санъат бобида эришган ютуқлари минг йиллар давомида яқин ва узоқ мамлакатлар халқларининг ижодий тафаккурига катта илҳом бахш этди. Ҳиндистон жаҳоннинг энг қадимий ва юксак маданий марказларидан бири саналади. Бу ерда яратилган бетакрор санъат намуналари ўзига хос ёрқинлиги ва ноёблиги билан мафтун этади. Ҳиндистоннинг ана шундай бой ва серқирра маданияти, илм-фани, санъати, адабиёти, айниқса ўрта асрлар даврида янада равшан намоён бўлди.

Буюк ҳинд халқининг кўп минг йиллик тарихи, ижтимоий-иқтисодий тузими, қадимий маданияти, миллий анъана ва урф-одатлари кўшни мамлакатлар, жумладан, ўзбек халқининг ўтмиш тарихи билан ҳам чамбарчас боғланган.

XVI асрнинг иккинчи чорагидан бошлаб Ҳиндистоннинг сиёсий-иқтисодий ва маданий ҳаётида Бобур ва бобурийларнинг роли кучайди.

Бобур Ҳиндистонга бир олим сифатида ёки йирик давлатнинг элчиси сифатида келди. У ўз сиёсатини барпо қилиш учун Афғонистон, сўнгра Ҳиндистон тупроғига қадам қўйди.

Бобур Ҳиндистондаги сиёсий арбобларни ўзига қаратиб олиш йўли билан ва, ниҳоят, ўзининг ўткир сиёсий ва ҳарбий тактикаси орқали 1526 йилда Ҳиндистоннинг забт этишга эришиб, бу ўлкада бобурийлар империясига асос солди.

Ҳиндистонда бобурийлар империясининг барпо қилиниши кўп жиҳатдан ижобий натижаларга олиб келди, чунончи, у даврга қадар Ҳиндистон майда, тарқоқ хонликлардан иборат бўлиб, улар ўртасидаги ўзаро низолар маданият иқтисоди ва санъатининг тараққий этишига тўсқинлик қилган. Халқ яратган кўплаб маданий бойликлар давлатлар ва подшоҳлар ўртасидаги тўхтовсиз курашлар натижасида йўқ бўлиб кетган. Шу жиҳатдан Бобурнинг Ҳиндистонда марказлашган кучли давлат империя барпо қилиши феодал тарқоқликка чек қўйди ва натижада Ҳиндистон халқ хўжалигини тараққий қилишида, фан ҳамда адабиёт, санъатнинг юксалишида ижобий роль ўйнади.

Миллий истиқлолга эришган ўзбек халқи ҳинд халқи ҳаёти, адабиёти, санъатига, унинг миллий-озодлик курашига катта қизиқиш ва хайрихоҳлик билан қараб, кўшни Ҳиндистонни яқиндан чуқур англашга интилан. Айниқса ҳинд ва ўзбек халқининг ҳаёт тарзи, тили, адабиёти, санъати ҳамда тарихи ўртасидаги муштараклик икки халқнинг бир-бирига яқин, ҳамнафас бўлишида катта аҳамият касб этади.

Ҳиндистон тарихини ўрганишга бағишлаб Ўзбекистон, Россия, Хорижий Шарқ мамлакатларида ҳамда Ҳиндистоннинг ўзида, Ғарбий Европа ва Америкада бир қанча илмий асарлар, йирик тадқиқотлар яратилган бўлса-да, ўзбек тилида Ҳиндистоннинг ўрта асрлар тарихини қамраб олувчи

дарслик ёки ўқув қўлланмалар деярли йўқ. Фақат айрим муаллифлар томонидан илмий-оммабоп рисоалар битилган. Ваҳоланки, Ҳиндистоннинг ўрта асрлар тарихида буюк аجدодимиз, темурийзода Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва унинг ворислари ҳукмронлиги даври катта из қолдирган. Шунинг учун битирув-малакавий ишимизда ўзбек тилида Ҳиндистоннинг ўрта асрлар тарихини акс эттирилганлиги, ёшларни Бобурийлар давлатининг тарихи, шунингдек, улар ҳукмронлик йилларида Ҳиндистон тарихи билан таништириш долзарб ва аҳамиятли ҳисобланади.

Ишнинг мақсади ва вазифалари. Мазкур битирув-малакавий ишимизнинг мақсади XVI-XVIII асрлардаги Ҳиндистоннинг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий тарихини ёритиш ва таҳлил қилиб беришдан иборат бўлиб, бу даврда у ерда ҳукмронлик қилган Бобурийлар сулоласи вакиллариининг фаолиятини очиб беришга бағишланган.

Бу мақсаддан келиб чиқиб, Ҳиндистоннинг XIII асрдан бошлаб то XVI аср бошларигача, яъни Бобур Ҳиндистонга кириб келгунига қадар тарихига назар солишни мақсадга мувофиқ топдик. Шунинг учун Деҳли султонлиги, Баҳманийлар давлати, европаликларнинг кириб келишига ҳам тўхталиб ўтдик. Асосий вазифамиз хронологик тартибда Бобурий шаҳзодаларнинг тахтга чиқишлари, ҳукмронлик йилларининг асосий хусусиятларини очиб беришдан, Бобурийлар даври маданиятининг Ҳиндистон тарихидаги аҳамиятини таҳлил қилишдан иборат бўлди.

Ишнинг объекти ва методлари. Юқорида қайд қилганимиздек, ишимизнинг асосий объекти XVI-XVIII асрларда Ҳиндистон тарихида ҳукмронлик қилган подшоҳлар, улар даврида мамлакатдаги аҳвол ҳисобланади. Ишўни ёзишда умумлаштириш, таҳлил, тарихийлик усуллариининг фойдаландик.

Ишнинг илмий фарази, Ҳиндистоннинг ўрта асрлар тарихи воқеаларга бой. Ҳиндистон ўрта асрларда Европа мамлакатларининг нигоҳини ҳам ўзига тортиб, афсонавий бой мамлакат деб ҳисобланган.

Европаликлар бу ерда ўз мустамлакаларини ўрнатишга ҳаракат қилишган. Лекин ҳиндистонлик рожаларни фақат Бобур ва унинг ворисларни бўйсундира олиб, бу ерда буюк империяга асос солишга муваффақ бўлишди.

Ишнинг амалий аҳамияти. Мазкур БМИ Ўзбекистон Республикаси олий ўқув юртларида Осиё ва Африка мамлакатлари тарихи, хусусан Ҳиндистон тарихини ўрганаётган талабаларга маълум даражада фойда келтиради деган умиддамиз.

БМИнинг тузилиши. Мазкур битирув- малакавий иши режа, кириш, адабиётлар таҳлили, асосий қисмдаги 3 та боб, хулоса ва тавсиялар ҳамда фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.

БМИ бўйича тақдимот тайёрланган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Битирув-малакавий ишни ёзишда авваламбор рус тилидаги адабиётларнинг ўрни катта бўлди. Бу борада, айниқса, совт даврида чорп этилган “Бутунжаҳон тарихи”нинг 4 ва 5 жилдлари¹ ўрганилаётган давр ҳақида кўп маълумотлар билан танишишга имкон берди. Ҳиндистондаги машҳур давлат ва сиёсий арбоблардан бири Жавоҳарлал Нерунинг асарлари ҳам XX асрда чоп этилган. Ўз асарларида Неру Бобурийлар сулоласи айрим вакиллари юксак баҳолайди.² Сўнгги йилларда чоп этилган рус тилидаги адабиётлардан К.Фурсов, К.Рижовларнинг олий ўқув юртлари талабалари учун ёзган қўлланмалари, К.Фурсовнинг Ост-Ҳинд компаниясига бағишланган мақоласи муҳим маълумотларга бойлиги билан ажралиб туради³. ҳамда ҳинд тарихчилари Хоижлик муаллифлардан Б.Луния, Н.Синха ва А.Банержиларнинг асарларини тилга олиш лозим. Уларда ҳам

¹ Всемирная история. В 10 томах. Том.4. – М., 1958; Т.5. – М., 1958.

² Джавахарлал Неру. Открытие Индии. – М., 1955; Д.Неру. Взгляд на мировую историю. – М., 1975.

³ Рыжов К.В. Все монархии мира. Мусульманский Восток. – М.: Вече, 2004; Фурсов К.А. Отношения английской ост-Индской компании с Могольским султанатом: Проблема периодизации. // Вестник МГУ. 2004. №2; Фурсов К.В. Распад Могольского султаната. – М., 2010.

Ҳиндистоннинг тарихи илмий асосланган ҳолда, тарихийлик асосида ёритиб берилган.¹

Мустақиллик туфайли тарихий қадриятларимиз тикланиб бораётгани сайин, буюк аجدодларимиз ҳаёти ва фаолиятини, меросини ўрганишга зарурият ҳам ошиб бормоқда. Бу борада Бобурнинг таваллуд топган кунларига бағишлаб олимларимиз, ёзувчиларимиз томонидан рисолалар тайёрланган, мақолалар ёзилган. Мазкур ишимизни ёзишда И.Хошимов, Б.Обидов, М.Нуриддинов, Э.Рўзиев, Т.Файзиев, Қ.Кенжа томонидан яратилган асарларни таҳлил қилишга, зарур маълумотларни олишга муяссар бўлдик.²

Шунингдек ишни ёзишда ва тақдимотни тайёрлашда бир қатор интернет маълумотлардан фойдаланишга тўғри келди.

¹ Луния Б.Л. История индийской культуры. – М., 1960; Синха Н.К., Банержи А.Ч. История Индии – М., 1954.

² Нуриддинов М. Бобурийлар сулоласи. – Т., 1994; Обидов Б. Бобурийлар даврида Ҳиндистон ва Туркистон алоқалари. – Т., 2003; Рўзиев Э. Ҳиндистонда Шершоҳ давлати. – Т., 1992; Файзиев Т. Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва унинг авлодлари – Т., 1996; Хошимов И. Ҳиндистонда Бобурийлар ҳсулоласи салтанати. – Т., 1996.

1-БОБ. ҲИНДИСТОННИНГ XVI –XVII АСРЛАРДАГИ ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ ВА ИҚТИСОДИЙ ҲАЁТИ

1.1. Деҳли султонлиги ва Баҳманийлар давлати даврида Ҳиндистон (XIII – XVI асрнинг биринчи чораги)

VIII аср бошлариданоқ араб истилочилари Ҳиндистоннинг жанубий-ғарбидан ҳужум қилиб, Синд вилоятида ўз ҳукмронлигини ўрнатган эди. XI аср бошларидан мамлакатда туркий истилочилар ҳукмронлиги кучайди. Ўзаро нифокда бўлган Ҳинд рожалари уларга қаршилик кўрсата олмадилар. Бинобарин, Ҳиндистоннинг шимолида аста-секин Деҳли султонлиги номи билан мамлакат тарихига сезиларли таъсир кўрсатган йирик давлат – Деҳли султонлиги вужудга келди. Шундай қилиб, Ҳиндистон ҳам ислом дунёси таркибига тортилади.

Туркий истилочиларнинг Ҳиндистонга дастлабки ҳуружи Султон Маҳмуд Ғазнавий бошчилигида 1001 йилда юз берди. Султон Маҳмуд Ғазнавийга (998–1030 й.) қарши Жайпал рожаси жангга кирди. Лекин рожа Пешовор (Панжоб) яқинида мағлуб бўлди ва ўзини ўзи ўлдирди. Маҳмуд Ғазнавий 1026 йилгача ҳар йили қиш мавсумида Ҳиндистонга юришлар қилди. У кўплаб эҳромларни талар ва вайрон қиларди, ҳинд рожаларининг бир неча авлоди тўплаган хазина-бойликларни ўлжага олиб, аҳолидан катта миқдорда бож ундирарди. Бу мол-мулкларни карвонларга ортиб, пойтахти Ғазнага (Афғонистон) қайтиб кетарди. Маҳмуд Ғазнавий Ҳиндистон ҳудудидаги Панжобни ҳам қўлга киритди ва бевосита уни идора қилди.

Маҳмуд Ғазнавий вафотидан сўнг унинг давлатида ўзаро урушлар рўй берди ва бундан фойдаланган Ғур (Шарқий Эрон) хони Муҳаммад Ғурий 1173 йилда Ғазнани, 1186 йилда эса Лоҳўрни эгаллади. Муҳаммад Ғурий Панжобни қўлга киритиб, Ҳиндистон ичкарисига юриш қилди. 1191 йили Тароини яқинида у Деҳли ва Ажмир ҳокими Притхвхираж томонидан мағлуб

бўлди, аммо у кейинги йили ўша Тароини майдонида Муҳаммад Притхвираж бошчилигидаги ражпут рожаларини тор-мор қилиб, Ганг дарёси томон йўл олди. Кўп вақт ўтмай у Жамна-Ганг водийсини эгаллади. Муҳаммад Ғурий ўлимидан сўнг унинг қўшинидаги гвардия бош асли келиб чиқиши ғуломлардан (ғуломнинг маъноси “қул”) бўлган султон Ғурийнинг Ҳиндистондаги ноиби бўлмиш Қутбиддин Ойбек (1206–1210) ўзини Деҳли салтанатининг мустақил ҳукмдори деб эълон қилди. У Деҳли шаҳрини ўз давлатининг пойтахти қилди. Қутбиддин Ойбек бу салтанатда ғуломлар сулоласига асос солди¹.

Шундай қилиб, Ҳиндистон тарихида катта из қолдирган Деҳли салтанати вужудга келди. Ойбек вафотидан сўнг (у Чавгон ўйини пайтида отдан қулаб тушади) яна ғуломлардан бири Шамсиддин Элтутмиш Деҳли салтанати тахтига чиқди.

Элтутмиш даврида Деҳли салтанати заминда мўғуллар томонидан таъқиб қилинаётган Муҳаммад Хоразмшоҳнинг ўғли Жалолиддин Мангуберди пайдо бўлди. Бу вақтда мўғуллар бутун Ўрта Осиё ҳамда Манжуриядан Туркистонгача чўзилган ҳудудларни истило қилган эди. Бу улкан давлат тепасида кўплаб халқлар ва элатларни ларзага келтирган Чингизхон турарди. Элтутмишни ўзига иттифоқчи қилиш мақсадида Жалолиддин унга мўғулларга қарши бирлашиб курашни таклиф қилади. Аммо Деҳли султони унга ижобий жавоб бермайди.

Элтутмиш даврида Шимолий Ҳиндистонда мусулмон ҳарбий бошлиқларининг ҳукмронлиги ўрнатилади. Ҳарбий аъёнлар “қирқлар” номини олган кучли феодал гуруҳдан ташкил топган эди (бу гуруҳ асосан қирқ нафар ҳарбий бошлиқлардан иборат эди). Давлат хизматидаги амалдорлар ва дин пешволарининг аксарияти хуросонли форслар эди. Исломнинг сунний мазҳаби давлат дини ҳисобланарди.

¹ Всемирная история. Том 4. - Москва: Издательство социально-экономической литературы, 1958. С.65-66.

Дехли султонлигининг аввалги икки ҳукмдори мусулмон ҳарбий бошлиқлари томонидан сайланган бўлса-да, Элтутмиш султонлик мансабини ворисий қилишга жазм этди ва қизи Розияни тахт вориси деб эълон қилди. Розия гарчи қаттиққўл, ақлли аёл бўлса-да, мусулмон ҳарбий бошлиқлари унга бўйсуннишни ўзларига ор деб билишди. Тўрт йил ўтар-ўтмас Розия суиқасд натижасида ўлдирилди. Мамлакатда парокандалик бошланди. Аини шу дамда кўққисдан мўғуллар Ҳиндистонга бостириб кирдилар. 1241 йилда улар Лохўрни олишга эришдилар. 1246 йили Элтутмишнинг кенжа ўғли Насриддин тахтга чиқади. Лекин ҳақиқий ҳокимият унинг иродали, қобилиятли маслаҳатчиси Ғиёсиддин Болбоннинг қўлида эди. 1265 йилда Насриддиннинг вафотидан сўнг у тахтни эгаллади (1265–1287 йй.). Болбон мўғулларни мамлакатдан қувиб чиқаришга муваффақ бўлди ва шимолий-ғарбий чегарада таянч нуқталари сифатида бир неча истехкомлар бунёд қилди. У шафқатсизлик билан халқ кўзғолонларини бостирди, “қирқлар” тўдасининг кучини синдирди, 1280 йилда Бенгалиядаги мусулмон ҳарбий бошлиқлари исёнини дафн этди.

Султон вафотидан сўнг мамлакатдаги феодал гуруҳлар ўртасида яна низолар бошланди. Бу курашда туркий қавмларга мансуб хилжийлар номи билан аталган ҳарбий бошлиқлар ғолиб келдилар. Тахтга 70 ёшли Жалолиддин Феруз чиқди (1290-1296 йй.)

Жалолиддин Феруз даврида Ҳиндистонга яна мўғул қўшинлари бостириб кирдилар. Султон Жалолиддин уларнинг бир қисмини тор-мор қилди, қолганларига ўлпон тўлаб қутулди. Феруз ўз куёви ва жияни Аловиддин бошчилигида Деканга юриш уюштирди. У Девагири ҳукмдори Рамачандрани енгиб, катта ўлжа билан Дехлига қайтади. Пойтахтга яқин жойда Аловиддин хоинларча қайнотаси ва аини вақтда тоғаси бўлмиш Жалолиддинни ўлдириб, Дехли тахтига ўтирди (1296-1316 йй.). У ғоят шафқатсиз, шу билан бирга журъатли ҳарбий бошлиқ ва давлат арбоби эди. Аловиддин мўғуллар билан бир неча марта тўқнашди. Мўғуллар исёнининг

олдини олиш мақсадида у бир кечада Деҳли яқинида жойлашган 30 минг мўғулни кириб ташлашга буйруқ берди. Хазинани тўлдириш ниятида руҳоний ва бадавлат ҳарбий бошлиқларнинг ерини тортиб олди, турли фитналарга йўл қўймаслик мақсадида мажлис, йиғин ва зиёфатларни тақиқлади. Ҳамма ўлкаларга ўз айғоқчиларини жўнатди.

Хусусий ер мулкни қўпайтиришга интилан Аловиддин иқтадорларга ер улашиш ўрнига уларга пуллик маош тўлайдиган бўлди. Пойтахтда, шаҳар бозорларида ва Дуобда молларга қатъий нархлар қўйилди.

Махсус амалдорлар бозорларда қатъий тартиб ўрнатдилар, тарозидан урадиганларни қаттиқ жазоладилар. Ҳиндлардан олинадиган солиқлар 1/4 дан 1/2 гача оширилди. Ҳиндларнинг қурол олиб юриши, ораста кийиниши ёки отда юриши мутлақо тақиқланган эди. Мусулмон жанчиларининг маоши оширилди. Бу чора тадбирлар 475 минг суворийдан иборат қўшин тузиб, мўғул босқинчиларини дафъ этиш имконини беради. Аловиддин даврида мўғуллар охириги марта Ҳиндистонда 1306 йилда пайдо бўлдилар ҳамда Рави дарёси (Панжоб) бўйида тор-мор қилиндилар. Лекин Аловиддинга бундай кўп сонли армияни боқиб учун маблағ етишмасди. Шу боисдан Деан вилоятлари ва шаҳарларини талон-тарож қиларда. Аловиддиннинг армияси Декан ўлкаларидан Деҳлига тиллаю кумуш, қимматбаҳо буюмлар ва отлар келтирарди. Тобе этилган ҳинд ҳукмдорлари Деҳли султониинг вассалига айланар ва ҳар йили катта миқдорда бож тўлардилар¹.

Султон Аловиддин томонидан одамларнинг мол-мулки мусодара қилиниши, ҳиндларни таъқиб этилиши ҳамда мамлакат иқтисодининг барбод қилиниши кенг халқ оммасида норозилик туғдирди. Юртда исёнлар авж олди. Аловиддин сўнг (у 1316 йили истисқо касалидан қазо қилди) давлатда яна тахт учун кураш бошланди. Пировардида Аловиддиннинг ўғилларидан бири Қутбиддин Муборакшоҳ (1316-1320 йй.) тахтга чиқади. У отасининг барча иқтисодий ислохотларини бекор қилди, аммо унинг истилочилик

¹ Всемирная история. Том 4. - Москва: Издательство социально-экономической литературы, 1958. С.68

сиёсатидан воз кечмади ва бир неча бор ўз лашкарбошиси Хусравхон бошчилигида Деканга юриш уюштирди. Мадураи ва Телинганадан катта ўлжа билан қайтгач, Хусравхон султон тахтига ўтириш ниятида Муборакшоҳни ўлдирди. Аммо тез кунда у бошқа бир турк қавмига мансуб зодагонлар гуруҳи томонидан ҳокимиятдан четлатилди. Давлат тепасига Панжоб ноибидин Ғиёсиддин Туғлоқ (1320–1325 йй.) чиқиб, янги сулола–туғлоқийларга асос солди.

Туғлоқийлар сулоласига асос солган янги султон баъзи бир чоратадбирларни амалга оширди. Ер солиғи ҳосилнинг 1/10 га камайтирилди ва давлат ҳисобидан каналлар қазилди. Султон Ғиёсиддин Деҳлида ўзи учун қизил қоя тошдан шаҳар қурдирди ва уни мустаҳкам қўрғон билан ўраб, Туғлоқобод деб ном берди. Ўзидан аввалги султонлар сингари Ғиёсиддин фаол ташқи сиёсатни амалга оширди. Хазинани тўлдириш мақсадида у ўз ўғли Жаунхон бошчилигида Деканга юриш уюштирди, ўзи эса Шарқий Бенгалияни забт этиб, унинг ҳукмдорини ўз вассалига айлантирди (1324 й.). Жаунхон ғалаба билан пойтахтга қайтаётган отаси шарафига тантанали маросим ўтказди. Аммо отаси турган жойдан жанговар филлар ўтаётган пайтда ёғочдан қад кўтарган айвон қулаб тушади ва султон Ғиёсиддин ҳалок бўлади. Бу “бахтсиз ҳодиса” тахтни эгаллаш пайига тушган Жаунхон томонидан тайёрланган эди. Жаунхон Муҳаммадшоҳ номи билан тахтга чиқади (1325–1351 йй.)¹.

Муҳаммад Туғлоқ лаёқатли саркарда, аммо бешавқат, ўзбошимча ҳукмдор бўлиб, ўзининг номаъқул хатти-ҳаракатлари билан давлатни ҳалокат ёқасига олиб келди. Маълумки, улкан Деҳли империясини бошқариш, кўп сонли армияни таъминлаш, давлат аппаратини идора қилиш кўплаб маблағ тақозо қиларди. Шу боис Муҳаммадшоҳ деҳқонлардан кўшимча солиқлар – абвоб йиғи бошлади. Бу солиқлар ниҳоятда оғир бўлгани сабабли деҳқонлар хонавайрон бўлиб, ўз хўжаликларини ташлаб, ўрмонлардан паноҳ

¹ Всемирная история. Том 4. - Москва: Издательство социально-экономической литературы, 1958. С.72-73

топардилар. Вилоятларда деҳқонлар сийраклашиб, хазинага даромад тушмай қолди. Боз устига мамлакатда қурғоқчилик рўй берди. Султон бу мураккаб аҳволдан чиқиш ниятида мамлакатда мис тангалар зарб этиб, уларни тилла ва кумуш тангалар ўрнида муомалага киритишга фармойиш берди. Натижада ўша замон тарихчисининг ёзишича “ҳар бир хиндунинг уйи ўзига хос пул зарбхонасига айланди”. Савдогарлар бу чақа пулларга мол сотмай қўйдилар. Оқибатда ўлкада пул тизими ва иқтисод барбод бўлди. Султон мис тангаларни олтин ва кумуш тангалар баҳосида сотиб олди, хазина эса батамом бўшаб қолди. Ўта қаттиққўллиги ва шавқатсизлиги билан ном чиқарган Муҳаммад Туғлоқ “Хуний” (“Қонхўр”) лақабига “сазовор” бўлди. Султон исёнкор амирларни таъқиб этиб, Тхатта (Синд)га келганда безгак касалидан ўлади. Тахтга унинг амакиваччаси Феруз Туғлоқ чиқади (1351–1388 йй).

Ферузшоҳ аввалги султон ҳукмронлигининг ҳалокатли оқибатларини бартараф этиш юзасидан кескин чоралар кўрди. Жумладан, абвоб солиғи бекор қилинди, ер солиғи камайтирилди, ҳосилдор ерларнинг кўпайтириш мақсадида Дуобда янги каналлар очилди, бозорлардаги оғир бож солиғи йўқ қилинди, ҳарбий бошлиқларга кўшимча ерлар инъом этилди, ҳаддан ташқари азобли қийноқларни ман этиш ҳақида фармойиш берилди. Мусулмон ҳарбий бошлиқларига бир қанча имтиёзлар берилган бўлсада, уларнинг айирмачилик хатти-ҳаракатлари барҳам топмади.

Ферузшоҳни давлат бутунлигини сақлаб қолишга қаратилган уринишлари муваффақиятсиз чикди. Бенгалия билан Декан Муҳаммадшоҳ давридаёқ салтанатдан ажралиб чиққанди. Орисса билан Синдга юришлар самара бермади. Кексайган султон дунёдан ўтиши билан феодал гуруҳлари ичидаги кураш кизиб кетди. Сусайиб, кучсизланиб бораётган империяга юриш қилган Амир Темур кўшинлари унга қақшатқич зарба берди (1398 й.).

1314 йилда туғлоқийлар сулоласидан сўнгиси ўзига ворис тайинланмасдан оламдан ўтди. 1404 йили темурийлар томонидан Мўлтон ва

Панжоб ноиби этиб тайинланган Хизрхон Саид Деҳлидаги ҳокимиятни ўз кўлига олди. Хизрхон Саид (1414–1421 йй.) темурийларнинг вассали сифатида давлатни бошқарди. Унинг ўғли Муборакшоҳ (1421–1434) ўз ҳукмронлигининг охирида темурийларга бўйсунмасдан мустақиллик рамзи сифатида ўз номидан танга пуллар зарб этди. У Дуобдаги исёнчи феодалларга қарши юришлар қилди. Саройдаги аъёнлар суиқасд қилиб Султонни ўлдиришди. Тахтга унинг жияни Муҳаммадшоҳ (1434–1445 йй.) чиқади. Унинг тахтга ўтиришига ёрдам берган Лохўр ва Сирхинд (Панжоб)нинг ҳукмдори, афғонларнинг лўди қабиласига мансуб бўлган Бахлулхон давлатда энг нуфузли шахсга айланади. Муҳаммадшоҳ вафотидан сўнг саидлар сулоласининг сўнгги вакили Оламшоҳ (1445–1451 йй.) ҳокимият тепасига келади. Бу вақтда Деҳли султони турли феодал гуруҳларнинг кўғирчоғига айланиб, номига ҳукмронлик қиларди. Ўша пайтда халқ ўртасида “Ҳокимият Шоҳ Аллам, аз Деҳли то Палам”¹ яъни, «Шоҳ Аламнинг ҳокимияти Деҳлидан Паламгача» деган ибора кенг тарқалганди.

Султон Бахлул (1451–1489) лўдилар сулоласига асос солди. Қарийб 40 йил ҳукм сурган Бахлул салтанат ҳудудини кенгайтириш мақсадида тинмай урушлар олиб борди. Унинг энг хавфли душмани бўлмиш Жаунпур хони 1479 йилда тор-мор этилди.

Бахлулнинг ўғли Искандаршоҳ (1489–1517 йй.) ўз ноиблари ва вассал хонларни қаттиқ назорат остига олди, шу боисдан айғоқчилар сонини кўпайтирди. Искандарнинг онаси гарчи ҳинду оиласидан бўлсада, ўзи сунний мазҳабига мансублиги боис ҳиндуларга нисбатан зуғум ўтказди, эҳромларни вайрон қилди, ҳинду ҳайкаллари чил-парчин қилди.

Унинг ўғли Иброҳим (1517–1526 йй.) салтанатнинг аввалги кудратини тиклашга, феодалларнинг ўзбошимчалигини жиловлашга интилди. У Малва ва Гвалупорга юришлар уюштирди. Аммо унинг ғоят золимлиги ҳамда афғон лашкарбошилари кучини синдиришга уринишлари кўплаб исёнларни

¹ Палам – ҳозирда Янги Деҳлидаги халқаро аэропорт жойлашган ҳудуд.

келтириб чи-қарди. Охир оқибатда феодаллардан баъзилари султон жабр-зулмдан халос этишни сўраб Қобул ҳокими Заҳриддин Муҳаммад Бобурга мурожаат қилдилар. Фаройиб ва ажойиб Ҳиндистон ўлкасини қўлга киритишни ният қилган Бобур 1526 йили Деҳли яқинидаги машҳур Панипат майдонидаги жангда Иброҳим Лудий қўшинларини енгади. Натижада икки юз йилдан зиёд Ҳиндистонни идора қилган бобурийлар сулоласига асос солинди.

Деҳли султонлигидаги ижтимоий-иқтисодий тараққиёт аъёлида сўз юритишдан олдин, мусулмон истилочилари Ҳиндистонни забт этиб, у ерда ўз ҳукмини ўрнатганликларини ыайд этиш зарур. Деҳқонлар билан феодаллар ўртасидаги муносабатлар биров ўзгарганини инобатга олмаганда аҳвол эскилигича қолаверди. Биринчи навбатда давлатнинг ерга эгалиги кучайди. Халққа ҳукм ўтказишда кўп сонли армиядан фойдаланилди. Давлат ерлари икки турга бўлинарди – холжа ва иқта. Бу ерлардан тушган солиқ даромадининг асосий қисмини султоннинг ўзи, қолган қисми эса сарой аъёнлари – зодагонлар, мансабдорларга пул ёки натура ҳолида бериларди, ўрмон ва яйловларнинг айримлари ҳам давлат қарамоғида эди. Деҳли салтанатида (айниқса Феруз Туғлоқ пайтида) султонга қарашли хўжаликларда қуллардан ҳам фойдаланилар эди.

Иқта ҳарбий бошлиқларга хизмат бурчини ўташ эвазига бериларди. Бундай ер эгалари иқтадор ёки мукта деб аталарди. Аммо вақт ўтиши билан иқта ерлари мулк ёки инъом номи билан феодал ер эгалигига айланиши мумкин эди. Иқтадорлар йиғилган солиқларнинг мўмайгина қисмини давлат хазинасига топширардилар. Солиқлар натура ёки пул шаклида тўпланарди. Йиғилган солиқларнинг бир қисми иқтадорга ва унга ёлланган аскарларга тегарди.

Деҳли салтанатида яна бир турдаги хусусий ер эгалиги – вақф ҳам мавжуд эди. Бунга биринчи галда мачит ва мадрасалар, мукаддас қадамжолар кирарди. Ниҳоят, ерга эгаликнинг яна бир шакли мулк деб аталиб, улар

шайхлар, мусулмон уламолари, дин пешволари, шоирлар, айрим амалдорлар ва савдогарларга бериларди.

Дехли салтанати даврида унинг ҳудудида ҳинду заминдорлари, жумладан ражпутларнинг ерлари ўз эгаларида қолдирилди.

Вақт ўтиши билан холиса ерлари кескин қисқарди, шартли равишда берилган ерлар, яъни иқта устидан давлат назорати аста-секин сусайди. XV асрга келиб иқта инъомга, яъни хусусий ер эгалигига айлана бошлади. XVI асрда давлат бошқариш тизимидаги таназзул ва феодалларнинг ўзбошимчалиги оқибатида қишлоқ аҳолисининг аҳволи баттар бўлди. Дехқонларнинг аксарият кўпчилиги ҳиндуизмга эътиқод қилиш туфайли жизя солиғини тўлашга мажбур эди. Бу уларни янада аянчли аҳволга маҳкум қиларди.

Шу билан бирга Дехли салтанатида ишлаб чиқариш кучлари узлуксиз ва аста-секин ривож топди. Бунга аҳоли сонининг кўпайиши ва ўрмонлар ўрнида экин майдонларининг очилиши очиқ-ойдин кўрсатади. Ўлкада янги-янги қишлоқлар пайдо бўлди. Қунт билан ерга ишлов бериш давом этди. Ҳайдалган ерларнинг кўпи суғорилмайдиган бўлгани сабабидан улардан олинадиган ҳосил муссон ёмғирига боғлиқ эди¹.

Дехли ҳукмдорлари суғориладиган ерлар майдонини кенгайтириш чораларини кўрарди. Масалан, Дехли атрофида катта сув омборлари Ҳовузи Шамси ва Ҳовузи Хос қурилди.

Бу ҳовузлар катталиги билан ўз вақтида Амир Темурни лол қолдирган эди: унинг бир қирғоғидан отилган камон ўқи рўпарасидаги қирғоққа етиб бормас эди.

Ферузшоҳ Сатлеж ва Жамна дарёлари воҳасида узунлиги 180-200 км келадиган каналлар қуриб, йирик ер майдонларига сув чиқарди. Бир қатор вилоятларда, жумладан Синд, Дуобда экинлардан бир йилда 2 марта ҳосил кўтаришган. Кузги ҳосил (ҳариф) йиғиб олинган ва тахминан икки ойдан

¹ www.allbest.ru

кейин баҳорги ҳосил (раби)ни йиғиб олишарди. Асосий дон экинларидан бўлган гурунчдан бир йилда 3 марта ҳосил олиш мумкин эди. Ҳиндистонда гурунчнинг 21 нави мавжуд бўлган. Шунингдек, бу ўлкада буғдой, арпа, нўхат, мош каби баҳорда етиладиган донлар кенг тарқалган эди. Полиз экинларидан қовоқ, сабзи, пиёз, тарвуз, қовун, бодринг, мева дарахтларидан апельсиннинг бир неча нави, манго, анорнинг ширин ва нордон хиллари бўларди. Узумнинг 7 тури етиштириларди. Бундан ташқари шафтоли, қизил ва оқ тут, лимон, мандарин ва бошқа мевалар ҳам кенг тарқалган эди. Шимолий ва Шимолий-Ғарбий Ҳиндистонда техника экинларидан кунжут, тамаки, шакар қамиши етиштириларди.

Ўрта асрларда ҳинд ҳунармандларининг маҳсулотларидан шойи ва ипак матолар, гиламлар тайёрланган. Касб-ҳунар иқтисоднинг асосий кўриниши бўлиб, ишлаб чиқаришга алоқадор ҳамма жараёнларни ҳунарманд мустақил ёки оила аъзоларининг ёрдамида бажарар эди.

Тарихий манбаларга қараганда, Деҳли салтанатида ҳунармандлар сони кўпайган, кўпроқ тикувчилар, қурол-аслаҳа усталари, мисгарлар ва бошқалар мавжуд эди. Шаҳар ҳунармандлари ўзлари тайёрлаган буюмларини ўз жойида ёки бозорга олиб чиқиб сотардилар. Шунингдек, тош йўнувчи, ғишт терувчи ва қурувчилик соҳалари кенг тарқалган эди.

Деҳли султонлари сарой аъёнлари эҳтиёжлари учун вақти-вақти билан йирик ҳунармандлар устахоналарини ташкил этиб туришарди, уларни корхоналар деб аташарди. Чунончи, Аловиддин корхоналарида 17 минг ҳунарманд ва 7 минг қурувчи хазина ҳисобидан таъминланган ҳолда ишлаган. Муҳаммад Туғлоқ корхоналарида тўқувчиларнинг ўзи 4 минг кишини ташкил этарди.

Бобурийлар Ҳиндистонни эгаллагач, мамлакатнинг мусулмон Шарқи билан савдо алоқалари кенгайди. Деҳли султонларига тегишли тангалар нафақат Эрон ёки Ўрта Осиё, балки Волга бўйида ҳам топилган. Деҳли давлати армиясининг асоси отлиқ аскарлардан иборат бўлгани боис отларни

Ҳиндистонга олиб келиб сотиш ҳинд импортининг муҳим манбаига айланди. Ҳиндистонда яйловларнинг камлиги сабабидан у ерда умуман отлар боқиб кўпайтирилмасди. Бироқ тез орада мўғулларнинг Эрон ва Ўрта Осиёга келиши ва шаҳарларни вайрон қилиши ҳинд карвон савдосининг пасайишига олиб келди.

Дехли салтанатининг қадимдан йирик денгиз савдо йўлида жойлашгани ва Декан портларига чиқиш имконияти катта аҳамиятга эга эди. Ҳиндистон ип-газлама, шойи, олий сифатли матолар, қурол-аслаҳалар, зеб-зийнатлар, олтин, қумуш ва мисдан ясалган асбоб-анжомлар, уй-рўзғор идишларини четга чиқарарди. Қул савдоси оддий ҳол эди. Ўрта Осиё ва Эрондан асир олинганларни Ҳиндистонга ҳайдаб келиб сотишарди. Шунингдек, ҳинд рожалари ҳам қўл остидаги бечораҳол одамларни қулларга айлантириб, уларни асосан уй хизматкорлари сифатида ишлатишарди.

Мамлакат ички савдо-сотиғи ривожига Деканнинг роли катта бўлди. Денгиз соҳилларидан туз ва кокос ёнғоғи олиб келинарди, унинг этидан ёғ, толаларидан арқон тайёрланарди. Бенгалиянинг ҳосилдор, гуручга бой вилоятлари султоннинг катта армиясини таъминларди. Ўлкалардан пойтахтга дон маҳсулотлари келтирилар эди. Канауж савдогарлари бутун Ҳиндистон бўйлаб шакар билан савдо қилишарди. Озиқ-овқат ҳамда ҳунармандчилик буюмлари асосан султон, сарой аҳли ва унинг кўп сонли армияси ва ёлланма сарой кўшинлари эҳтиёжини қондириш учун кетарди. Дехли давлатида ҳаддан ташқари кўпайиб кетган ўлпон ва солиқлар, табиийки, савдо ва ҳунармандчиликнинг ривожига тўсқинлик қиларди. Савдогар ва ҳунармандлар сотган молларининг 2,5 фоизи ҳажмида закот тўлардилар ва бундан ташқари шаҳар ҳокими фойдасига котвали солиғи, уй ва дўконлар учун мустақил солиқ, чегара жойлари ва дарёни кечиш манзилларида олинадиган турли-туман бож тўловлари аҳолининг тинкасини қуритарди.¹

¹ www.allbest.ru

Дехқонларнинг аҳволиги келсак, уларнинг норозиликлари аксари пайтда қишлоқдан қочиб кетишида намоён бўларди. Сарой тарихчилари томонидан битилган солномаларда ўрмонларда яшириниб юрган “қароқчи”, “босқинчи”, “йўлтўсарлар” ҳақида хабарлар учрайди. Чамаси, бу ерда қочок деҳқонлар назарда тутилган бўлса керак. Фақат 1413 йилда Панжобда “нодон ва жоҳил” одамларга раҳномалик қилган Саренга бошлигидаги деҳқонлар кўзғолони ҳақида маълумот мавжуд. Уларга қарши Панжоб феодалларининг кўшинлари юборилади ва Сирҳинд яқинидаги жангда Деҳли ҳокими Хизрхон уни батамом тор-мор қилади. Саренга қўлга туширилиб қатл этилади¹.

Жанубий ва Ғарбий Ҳиндистонда XIV–XVI аср ўрталарида Баҳмонийлар давлати вужудга келган эди. Декан узоқ вақт Деҳли салтанати таркибида бўлган эди. Султон Муҳаммад Туғлоқ Жанубий Ҳиндистондан чиқиб кетиши биланок исёнкор амирлар ҳарбий бошлиқларидан бири бўлмиш Абул Музаффар Аловиддин Баҳмо–нийни (1347–1358 йй.) мустақил султон деб эълон қилдилар. У баҳмонийлар сулоласига асос солди. Баҳмонийлар давлати кучга тўлган паллада унинг ҳудуди ғарбда Араб денгизи, шарқда Ориссагача чўзилган эди. Унинг шимолий чегараси Тапти дарёси, жануби Кришна ва Тунгабхадра дарёларигача ёйилган. Бу давлатнинг жанубида Бижонагар жойлашган бўлиб, унга чегарадош ҳосилдор Райчур водийсини эгаллаш баҳмонийлар кўп йиллар мобайнида уруш олиб бордилар. Аловиддин жанубда муваффақиятли урушлар қилди. У давлатни тўртта ноибликка ажратди: Гулбарга, Давлатобод, Бидор ва Берор у пойтахт қилиб Гулбарга шаҳрини танлади.

Мамлакатда икки мусулмон феодал гуруҳлари – деканий (азалдан Деканда яшовчи мусулмон авлодлари) ва офокий (Эрон ва бошқа мамлакатлардан келган бегоналар) ўртасида кураш кетди. Бу курашнинг авж олишида диний омил ҳам муҳим роль ўйнади, чунки офокийлар асосан шиа, деканийлар эса сунний мазҳабига мансуб эдилар.

¹ История стран Азии и Африки в средние века. – Челябинск, 2004. С. 214-215

Кейинги султон қаҳри қаттиқ Аҳмадшоҳ Баҳмоний (1422–1435 йй.) Бижонагар ерларини аёвсиз талаб, ҳинду аҳолисини тигдан ўтказди. У пойтахтни Бидорга кўчирди.

Баҳмонийлар давлати Маҳмуд Хован (1446–1481 йй.) Бош Вазир бўлган пайтда айниқса ривож топди. У Малва ва Конкандаги кўплаб ҳинду хонлари устидан ғалаба қозонди, ўзининг бойликлари билан машҳур бўлган Канчидаги ҳинду эҳромини талон-тарож қилди ва Гоани забт этди. Аммо у офоқийлардан эди. Шу сабабли деканийлар унга қарши фитна уюштирадilar. Маҳмуд Хован ҳеч қандай айби йўқлигини султонга уқтиришга уринди, аммо илтижолари беҳуда кетди ва оқибатда султон томонидан қатл этилди. Зеро, Маҳмуд Хованнинг ниҳоятда бойиб кетиши хонга ҳам хуш келмаган эди. Айнан шу даврда Россиянинг Тверь шаҳридан савдогар ва сайёҳ Афанасий Никитин Бидорга сафар қилиб, баҳмонийларнинг катта армияси, зодагонларнинг ҳашаматли ҳаёт кечириши, аҳолининг эса камбағаллигини ёзган эди. У «Уч денгиз оша» асарида «Заминнинг аҳолиси кўп, қишлоқ одамлари жуда қашшоқ, зодагонлари эса ниҳоятда бой ва дабдабали ҳаёт кечиради» деб таърифлаганди¹.

Феодалларнинг ўзаро низолари давлатни заифлаштирди ва XVI асрда Баҳмонийлар империяси парчаланиб кетди. 1490 йилда Бижопур мустақилликни қўлга киритиб, бу ерда Одилшоҳ ҳукмронлик қила бошлади. Кўп ўтмай Берор ва сўнгра Аҳмаднагар ажралиб чиқиб, унда Низомшоҳ сулоласи ҳукм суради. 1512 йилда Қутбшоҳлар сулоласи бошчилигида Голконда мустақил бўлди. 1525 йили баҳмонийларнинг сўнгги султони Бижопурга қочиб кетди. Қосим Барид деган бир кимса ўзини Бидорнинг ҳукмдори деб эълон қилди.

Баҳмонийлар давлати парчалангач, унинг ўрнида бешта хонлик (Бижопур, Голконди, Аҳмаднагар, Бидор ва Берор) вужудга келди. Буларнинг ичида энг йириги Бижопур эди. Шу пайтдаги Декан тарихи ҳақида

¹ История стран Азии и Африки в средние века. – Челябинск, 2004. С. 216

гапирганда, энг аввало бу хонликларни Бижоннагар билан ўзаро урушларига тўхталиш зарур.

1505 йили Декан давлатларининг барчаси Бижонагарга қарши иттифоқ туздилар. Кришна дарёси бўйидаги Таликот ёнидаги жангда Бижонагар армияси мағлубиятга учради. Натижада империя парчаланиб кетди. Беш йилдан сўнг Бижопур яна иттифоқ тузди. Бу гал иттифоқ Аҳмаднагар ва оликот билан португалларга қарши қаратилган эди. 300 минг кишилик ҳинд армияси бир неча минг кишилик ғанизон жойлашган португал шаҳарлари Гоа ва Чаулни муваффақиятсиз қамал қилди. XVI аср охирида Деканга бобурийлар юриш қила бошладилар.

1.2. Европаликларнинг Ҳиндистон экспедициялари ва Ҳиндистонда Европа савдо компанияларининг фаолияти

XV аср охирида португаллар Ҳиндистонга денгиз йўлини очдилар. 1498 йили денгизчи Васко да Гама бошчилигидаги португаллар экспедицияси Малабар қирғоғидаги муҳим порт шаҳар Каликатга етиб келди. Португаллар Африка соҳилларидаги қабилаларга мовут, мусаллас, мунчоқ ва бошқа майда-чуйда тақинчоқлар бериб, ўрнига тилла, фил суяги олардилар. Аммо португаллар Ҳиндистонга келганларида ҳиндлар назарида дағал ишланган европа моллари бадавлат ҳинд зодагонлари учун ҳеч вақога арзимайдиган нарса эканлигини билдилар. Европаликларнинг ҳинд молларига алмаштирадиган буюми йўқ эди.

Лекин бошқа томондан, аниқроғи ҳарбий техника соҳасида португаллар ҳиндларга нисбатан анча олдинга кетгандилар. Африка соҳиллари орқали Ҳинд сари кезган португал кемалари ўзининг катталиги ва тезлиги жиҳатидан пастак ва асосан ҳинд дарёларида сузишга мосланган кемалардан анча устун эдилар. Европача ҳарбий интизомга ўрганган, тўп ва

Ўқотар қуролларга эга бўлган португал аскарлари қилич ва қалқон ёки найза билан жанг қилган ҳиндларни осонлик билан енгар эдилар. Шундай қилиб гарчи португаларда ҳинд молларига алмашадиган буюмлари бўлмасада, улар ҳинд молларини зўравонлик билан тортиб олардилар. Португалларнинг мақсади фақат Ҳиндистонда эмас, балки Шарқдаги барча денгизларда ҳукмрон бўлиш эди. Бунинг учун улар ўз рақиблари бўлмиш шарқ мамлакатлари савдогарларига қарши ҳам денгизда, ҳам Ҳиндистон портларида, Арабистон ва Африкада шафқатсизлик билан иш тутардилар. Малабардаги хонларнинг бир-бири билан келиша олмаслиги, улар ўртасидаги нифоқ португалларга жуда қўл келди. Маҳаллий аҳолини мустамлакачиларга қарши ҳар қандай қаршилиги қурол кучи билан бостириларди. Бу заминга босқинчи аскар тушириларди, улар халқни талаб, қишлоқларни ёндирар, одамларни ўлдирар эдилар. Метрополияга олиб кетолмаган барча ўлжаларни йўқ қилардилар.

Васко да Гама бир томондан денгизчи ва сайёҳ бўлсада, аслида у Христофор Колумб сингари ўрта аср мустамлакачиларининг ҳақиқий намояндаси эди. У Ҳиндистонга биринчи бор келгандаёқ порт шаҳарларини ўққа тутиб, уларни вайрон қилди. Васко да Гама 1502 йилда яна Ҳиндистонга келиб, ҳиндларга нисбатан ёвузликларини давом этирди. Португаллар экспедициясининг кейинги бошлиқлари Кабрал (1500 йил) ва Албукерк (1510–1511 йй.) Ҳиндистон заминидаги таянч пунктларни ва Бижопурга тегишли Гоа оролини забт этдилар. Гоа ороли португалларнинг Шарқдаги мустамлакалари марказига айланди. Форс кўрфази соҳиллари бўйлаб Ормуздан то Африка ва Арибистон қирғоқлари, Ҳиндистоннинг шарқий соҳили, Цейлон (Шри Ланка), Малакка бўғози, Молукк ороллари, ҳозирги Таиланд ва ҳатто Хитойгача ўлкалар португал кемаларини таъмирлайдиган масканга айланди. Бу манзиллар португал моллари, биринчи галда зираворлар, ип-газлама матолар сақланадиган омборлар, португал қўшинлари жойлашадиган қароргоҳларга айланди. Ҳиндистоннинг ва юқорида номлари

келтирилган мамлакатларнинг ичкари томонига португаллар кира олмадилар. Улар ўз ҳукмлари остидаги ҳинд аҳолисига зуғум ва зулм ўтказдилар, ҳинд эҳромларини вайрон қилдилар, 1560 йилда мамлакатдаги ғайри динларни қаттиқ исканжа остига олдилар, инквизицияни жорий этдилар. Денгиз савдосида ҳукмронлик қилган португаллар Ҳиндистоннинг шарқдаги мамлакатлар билан савдо-сотиқ алоқаларига катта путур етказди. Улар олиб борган шиддатли урушлар, портларнинг вайронага айланиши, Малабар аҳолисининг қирғинга учраши оқибатида бу бой ўлка Ҳиндистондаги энг қолоқ вилоятга айланди. Аммо кейинчалик Ҳинд океани ва жанубий денгизларда Голландия кемаларининг пайдо бўлиши оқибатида португалларнинг бу ердаги ҳукмронлигига чек қўйилди. Португаллар энди ҳинд маҳаллий ҳукмдорларининг қаршилигига бас кела олмадилар ва улар бирин-кетин Малабардаги таянч пунктларидан маҳрум бўла бошладилар¹.

1600 йилда Ҳиндистонда Инглиз-Шарқий Ҳиндистон Компанияси, 1603 йилда эса Голландия Шарқий-Ҳиндистон савдо компанияси тузилди. Дастлабки пайтда Англия Шарқий Ҳиндистон компанияси бир томондан португаллар, иккинчи томондан ҳинд савдогарларининг қаршилигига дуч келди. Арзон баҳоларда керакли миқдордаги ҳинд молларини қўлга киритиш мушкул бўлгани боис инглизлар воситачи-даллолларга мурожаат қилардилар. Ҳинд газмолларини бевосита тўқимачилардан харид қилишни иложи бўлмади, чунки ҳинд тўқувчилари ўзлари ишлаб чиқарган маҳсулотларни азалдан маҳаллий савдогарларга арзон нархда сотишга мажбур эдилар. Шундай бўлсада, инглизлар-нинг Ҳиндистонга ёпирилиб келиши инглиз Компаниясига мўмай даромад келтира бошлади. Ҳинд ва араб савдогарлари сингари инглиз тижоратчилари ҳам ҳиндларнинг анъанавий молларини Сурат шаҳридан Қизил денгиз портларига ўтказардилар, сўнг Ҳиндистондан маҳаллий молларни олиб, Шарқий-Жанубий Осиё мамлакатлари ва Хитой бозорларида сотардилар. Ўз навбатида бу

¹ История стран Азии и Африки в средние века. – Челябинск, 2004. С. 219

мамлакатлардаги молларни харид этиб, Европага равона бўлардилар. Голланд савдогарлари ҳам тахминан шу йўсинда иш тутардилар. Кейинчалик инглизлар порт шаҳри Суратда савдо факторияларини очишга рухсат олдилар ва бу масканни ўзларининг Ҳиндистондаги асосий базасига айлантирдилар. XVII асрнинг ўрталарида Гужорат вилояти шиддатли иқтисодий таназзулни Бенгалия билан Коромандал қирғоғига қаратдилар. Бобурийлар Бенгалияни хонавайрон қилаётган португалларни тор-мор қилганларидан сўнг инглизлар бу ерда ўз мавқеларини мустаҳкамладилар. Улар Хуглидаги (Калькутта яқинида) ўзларининг собиқ базаларини қайтариб олдилар. 1633 йилда инглизлар Коромандал қирғоғидаги мўъжазгина бир худудни ижарага олиб, кейинчалик Мадрас шаҳрига асос солган истехкомни қурдилар. Бу Инглиз–Шарқий Ҳиндистон компаниясининг илк бора ўз худудига эга бўлганидан далолат берарди.

XVIII аср биринчи ярмида Голландия Шарқий Ҳиндистон компанияси инглизларга нисбатан анча фаолроқ иш тутди. Бироқ инглизлар бир неча савдо факторияларини барпо этишга муяссар бўлдилар ва божсиз тижоратни амалга оширдилар. Улар мамлакатнинг ички бозорига киришга интилардилар, ҳам ўз рақобатчилари, ҳам ҳиндларга нисбатан зўравонлик қилишга уринардилар.

Ҳиндистонда Европа мамлакатлари компанияларининг фаолияти, шубҳасиз экспорт учун кўпроқ маҳсулот ишлаб чиқаришга туртки бўлди. Шу боис маълум даражада мамлакат ҳунармандчилиги ривож топди, ички савдо-сотиқ кенгайди. Аммо бу вақтинчалик жараёни мамлакат учун салбий томонлари кейинроқ очиқ намоён бўлди. Пировардида Европа савдо компанияларининг Ҳиндистондаги сиёсати ҳинд халқи учун жуда катта фожиага – бир вақтлари мукамал иқтисодий-ижтимоий тузум ҳамда юксак маданиятга эга бўлган мамлакатни аста-секин Европа давлатларига ва айниқса Англияга тобе бўлишига олиб келди. Аввалига европалик корчалонларни Ҳиндистоннинг нафис ва нозик матолари, қимматбаҳо ипаги,

“оқ олтин” пахтаси, хуштаъм чойи, ранг-баранг мевалари, зиравору масаллиқларига эга бўлиш истаги охир-оқибат бу мамлакатни инглиз сармоядорларининг мустамлакасига айланиши билан якунланди. Бу жараён кўп миллионли заҳматкаш ҳинд халқининг бошига мисли кўрилмаган кулфату, азоб-укубатларни солди.

1.3. Бижонагар давлатининг ижтимоий-иқтисодий ҳаёти

Давлат XIV асрнинг 70-йилларида Бижонагар ҳудуди Ҳиндистоннинг деярли бутун жанубини қамраб олди. Кейинчалик у Баҳмонийлар салтанати билан тўқнашди ва бу салтанат парчаланганидан сўнг Декан хонликлари билан урушди. Аммо 200 йил мобайнидаги узлуксиз урушларга қарамасдан Бижонагарнинг чегаралари деярли ўзгармади.

1486 йилда феодал низолар ҳамда баҳмонийлар қўшини ва Орисса ҳукмдорининг Бижонагарга қилган ғолибона юриши натижасида Бижонагарда Сангам сулоласи кулатилди ва ўрнига Бижонагар лашкарбошиларидан бири Нарасимха Салувани тахтга ўтирди. Бижонагар қўлдан кетган ерларини катта қисмини қайтариб олди, аммо ўғиллари ҳукмронлиги даврида тарих яна қайтарилди: лашкарбоши Вира Нарасимха бу сулолани ағдариб, 1505 йили Тулува сулоласига асос солди. Унинг укаси Кришна Деварайя (1509-1520 йй.) ҳукмида Бижонагар кудрати авжига чикди. Кришна Деварайя мамлакатнинг маъмурий бўлинишини амалга оширди ва солиқ ишини йўлга қўйди. Инъом қилинган даромадли ерлардан олинадиган солиқ оширилди. Португаллар билан алоқалар яхшиланиб, улар ёрдамида Эрон ва Арабистондан отлар келтирилди, ҳолбуки, португаллар Декан салтанатларига от келтиришни чеклаб қўйган эдилар. Ҳинд армиясининг жанговар қисмини отлиқ аскарлар ташкил қилганлиги боис бу Бижонагарни ғалаба қозонишига қўл келди. Ҳиндистон мусулмон сулолалари илгари отларни Арабистон ва Эрон каби мусулмон ва дўст мамлакатлардан

олардилар. Ҳинд океани ва Форс кўрфазида португаллар ҳукмронлигининг ўрнатилиши вазиятни ўзгартирди. Энди отлар билан савдо-сотик қилиш португалларнинг ихтиёрида эди.

Бижонагар империяси анчагина марказлашган давлат эди. Давлат бошлиғини махаража деб аташарди. Лекин ҳокимиятнинг жилови кўпинча унинг вазири махапрадхана кўлида бўларди. Махаража ҳузурида давлат кенгаши бўлиб, унда сарой аъёнларидан бўлак йирик феодаллар ва савдогарлар жамоаси вакиллари қатнашарди. Вилоят ноиблари бевосита махапрадханага бўйсунардилар. Айирмачилик (сепаратизм)га йўл қўймаслик мақсадида ноибларни ҳар икки-уч йилда алмаштириб туришарди. Улар давлат ерларидан йиғилган ер солиғи ҳамда феодал ерлари – амараяклар ва вассал хонлардан бож йиғишарди. Шунингдек улар ўз фойдаларига ҳам унча-мунча ўлпон йиғиш ҳуқуқига эга эдилар. Вилоятлар ҳукумат амалдорлари бошқарган кругларга бўлинарди.

Давлат ерлари – амарам шартли равишда ҳарбийларга бериларди. Уни иқта ерларидан фарқи шундан иборат эдики, деҳқонлардан олинадиган солиқ миқдорини ўзлари белгилардилар ҳамда ўз ерларини ўзлари сотишга ҳақли эдилар. Одатда бундай ер эгалари – амаранаяк ҳарбий кўшинларга зарур бўлган харажатларни кўзда тутган даромаднинг 1/3 қисмини хазинага топширардилар. Қоидага кўра амаранаяк ерлари ворисий эмасди, аммо амалда у доимо наслдан наслга ўтарди.

Йирик хусусий феодаллар эгалигининг яна бири эҳромлар эди. Улар кўпинча катта вилоят (округ)нинг иқтисодий ва маданий марказига айланарди. Эҳромларда зиёратчилар тўпланишарди, ярмаркалар ўтказиларди, эҳромлар атрофига ҳунармандлару савдогарлар маскан қуришарди. Ҳунармандларнинг бир қисми эҳромда хизмат қилиб, бунинг эвазига натура ҳолида маош олишарди, шунингдек эҳромга тегишли ердан баҳраманд ҳам бўлишарди. Бу ерлар наслдан наслга ўтарди.

XIV аср ўрталаридан бошлаб давлатдаги барча тўловлар пул ҳисобида тўланадиган бўлди, шу боис деҳқонларнинг солиқ тўлаш имконияти қийинлашди.

Оқибатда бир қанча жамоалар қишлоқ ерларининг бир қисмини сотишга мажбур бўларди ёки янги жойларга кўчиб кетардилар. Жамоа аъзолари бу вақтга келиб ўз ҳақ-ҳуқуқларидан маҳрум бўла бошладилар. Жамоа аъзоларининг талайгина қисми тўла ҳуқуққа эга бўлмаган ижарадорлар (пайякари)га айландилар. Албатта, бу сингари жараён норозиликни келтириб чиқариб, деҳқонлар қишлоқлардан қочиб кетишарди. 1379, 1506 ва 1551 йилларда деҳқонлар кўзғолонларининг рўй берганлиги ҳақида маълумотлар мавжуд. Мамлакатнинг ҳукмрони доиралари эса бойиб кетишди. Бу ўлкага саёҳат қилганлар пойтахт шаҳрининг улуғворлиги, уни еттита баланд девор билан мустаҳкамлангани, шаҳар бозорларининг мўл-кўл ва тўкинлигини кўриб ҳайратда қолишарди. Бироқ деҳқонлар ночор эдилар, улар амаранаяк ерларидаги ҳосилнинг 9/10 қисмини тўлашар, амаранаяклар эса даромаднинг 1/3 ва 1/2 қисмини ҳукмдорга берардилар¹.

Махаража Кришна Деварайя вафотидан сўнг мамлакатда унинг укаси Ачъяута Кришна Деварайя (1530-1542 йй.), сўнг унинг аъёнларидан Рама Райя ҳукмронлик қилди. Бижонагарга қарши Декан султонлари бирлашиб, 1565 йилда Фама Райяни мағлуб этдилар. Шундан кейин Бижонагарнинг парчаланиши бошланди.

¹ Всемирная история. Том 4. - Москва: Издательство социально-экономической литературы, 1958. С.87.

2-БОБ. ҲИНДИСТОНДА БОБУРИЙЛАР ДАВЛАТИНИНГ ТАШКИЛ ТОПИШИ. БОБУРИЙ ПОДШОҲЛАР ДАВРИДАГИ ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ ВА ИҚТИСОДИЙ ҲАЁТ

2.1. ЗАҲРИДДИН МУҲАММАД БОБУР (1526-1530)

Заҳириддин Муҳаммад Бобур 1483 йил 14 февралда Андижонда Амир Темурнинг ўғли Мироншоҳ набираси – Абусаид Мирзонинг ўғли Умаршайх оиласида таваллуд топди. Бир фалокат юз бериб, Умаршайх вафот этади. Энди 11 ёшга тўлган Бобур Фарғона вилоятининг ҳокими бўлади. Узоқ тахт талашлардан кейин Шайбонийхон тазйиқи остида 1504 йили у атрофидаги кам сонли аскарлари билан Кобулга бориб ўрнашади ва у ерда 22 йил ҳукмронлик қилади.

XVI асрнинг биринчи чорагида Ҳиндистонда Иброҳимшоҳ Лўдий ҳукмронлик қилаётган йилларда давлат ичида низолар бошланиб, шоҳга қарши ҳаракатлар кучайди. Унинг амирларидан Давлатхон Лўдий ва Аъламхон Лўдий Иброҳимшоҳга қарши курашда Бобурни ёрдамга чақирадилар. Бобур Ҳиндистонга юриш режаларини тузади, биринчи навбатда Панжоб вилоятини ишғол қилишни мўлжаллайди. Зеро, у Панжобни улуг бобоси Амир Темурдан қолган мерос деб ҳисобларди.

Бобур Қобулдан Ҳиндистонга беш марта юриш қилади. Бешинчи юришда, яъни 1526 йил 21 апрелда машҳур Панипат жанги бўлади. Бу жанг Деҳли ҳукмдори Иброҳим Лўдий билан бўлиб ўтади. Лўдийнинг юз мингга яқин қўшини ва мингга яқин жангари филлари бор эди. Бобурий эса ўн-ўн икки минг аскарга эга эди. Бу жангда Бобур янгича ҳарбий санъат – “тўлғама” усулини қўллайди. Етук саркарданинг кўп жангларда орттирган ҳарбий тажрибаси султон Иброҳимнинг тартибсиз кўп сонли қўшинини устидан ғалаба қозонишига сабаб бўлади.

Бобур бу жанг натижасида Шимолий Ҳиндистонни Деҳли ва Агра шаҳарлари билан қўлга киритади ва у ерда ҳукмронлигини ўрнатади. Шундан сўнг Бобур Шимолий Афғонистон ва Шимолий Ҳиндистонда ўз ҳукмини жорий этиб, бобурийлар сулоласига ва бобурийлар испериясига асос солади. 1526 йил 27 апрел куни Деҳлида Бобур подшоҳ номига хутба ўқилади.

Бу даврда Ҳиндистонда Махаража Кришна Деварайя вафотидан сўнг мамлакатда унинг укаси Аъюта Кришнадеварайя (1530-1542 йй.) ва аъёнлардан Рама Райя орасида низолар бошланди. Аъюта ўлиmidан сўнг амалда давлатни Рама Райя бошқарди. Бижонагарга қарши Декан султонлари бирлашиб, 1565 йилда Толикот яқинидаги жангда Рама Райяни мағлуб этдилар. Шундан сўнг Бижонагарнинг парчаланиши бошланди. Империянинг собиқ вассаллари мустақил бўлдилар. Бу заминда янги хонлик – Майсур давлати пайдо бўлди.

Бобурнинг ўша вақтдаги яна бир кучли рақиби Мовар Ҳокими Рана Санга (ёки Санграм Синх) ўз қўли остига деярли барча ражпут хонликларини бирлаштириб, Шимолий Ҳиндистонда ҳукмронлик қилиш ниятида эди. Зўр жанговарлик тажрибага эга бўлган Рана Канга душманлари билан олиб борган жангларда бир кўзидан, бир қўлидан ажралганди. Унинг оёғига замбаракдан отилган ядро тегиб синганлиги сабабли оқсоқланарди. Бундан ташқари гавдасининг турли жойларида қилич ва найзадан 80 та яра изи қолганди. Бобур Кобулда бўлганида Рана Санга унга киши юбориб, “Агар ҳукмдор Деҳли вилоятига келгудек бўлсалар, мен Аграга кетаман” деган. Бироқ Бобур Иброҳим Лўдийни енгиб, Деҳли ва Аграни олгач, Рана Санга унга қарши чиқади (1527 й.), Кандар қалъасини қамал қилади ва уни эгаллайди. Бобур билан Рана Санга ўртасидаги ҳал қилувчи жанг 1527 йили 13 мартда рўй берди. Бобурнинг жангда қўллаган “тўлғама” усули (душман ҳужумига тўсқинлик қилиш мақсадида араваларни занжирлар билан бири-бирига боғлаш) ҳамда артиллерия жанг тақдирини ҳал қилди. Рана Санга

каттиқ яраланди. Жанг Бобурнинг тўла ғалабаси билан якунланди Алам доғига чидай олмаган Рана Санга бир йилдан сўнг жон таслим қилди¹.

1529 йил 1 майда Бобур армияси Ганг дарёсини кечиб ўтиб, Гагра дарёсига яқинлашди. Афғонлар ва бенгалларга қарши 6 майда бўлган жангда Бобур Ҳиндистонда учинчи марта катта ғалабага эришиб, Шимолий Ҳиндистонни ўз тассаруфига ўтказди. Шундан сўнг Бобурий Шимолий Афғонистон ва Шимолий Ҳиндистонда ўз ҳукмини жорий этиб, бобурийлар сулоласига ва бобурийлар империясига асос солди. 1526 йил 27 апрел куни Дехлида Бобур подшоҳ номига хутба ўқилди. Европа тарихида бу давлат Буюк Мўғуллар империяси деб аталди ва ҳозирги кунгача шундай деб юритилмоқда.

Бобур бир-бири билан душманлик кайфиятида бўлган майда мустақил хонликлар (рожалар)ни секин-аста қурол ва музокара йўли билан бирлаштириб, то умрининг охиригача, яъни 1530 йилгача марказлашган йирик давлатни вужудга келтиради.

Бобур 1530 йил 25 декабрда 48 ёшида вафот этади. Жавоҳарлал Неру “Ҳиндистоннинг кашф этилиши” номли асарида Бобурга баҳо бериб, шундай ёзади: “Бобур ҳукмдор, довюрак, серғайрат ва эпчил инсон. У ҳаёт нафосатидан лаззатлана билган”. “Бобур Ҳиндистонга келиши билан у ерда янги давр ва янги салтанат бошланди, мамлакат қудрати ва шуҳрати ошиб, бобурийлар салтанатининг шуҳрати бутун Осиё ва Европа бўйлаб тарқалди,” - деб ёзади². Муаллиф Бобур ҳақида гапираркан уни диний жаҳолатдан холи ҳукмдор бўлганлиги ва ҳиндистонликларнинг миллий урф-одатлари, расм русумларини барбод қилмаганлигини алоҳида таъкидлайди. Бобур довюрак шахс бўлганлигини эслатиб Неру унинг ҳам жанг майдонида, ҳам шеърят майдонида баб-баравар жавлон ургани ҳақида ҳайрат билан ёзади. Инглиз олими Уильям Эрскин Бобурга баҳо бераркан, “Биз Осиёдаги ҳукмдорлар

¹ История стран Азии и Африки в средние века. – Челябинск, 2004. С. 232-233

² Джавахарлал Неру. Взгляд на мирную историю. Т.2. – М., 1975. С.61

ичида Бобур сингари зукко ва истеъдодли кишиларни камдан кам учратамиз. Ундаги ақлнинг актив фаолияти, хушчақчақлик, совуққонлик, бевафо тақдирнинг найранглариға қарамай, руҳининг тетиклиги, подшоҳлар орасида камдан-кам учрайдиган саҳийлиги, мардлиги, фанга, санъатга муҳаббати ва улар билан муваффақиятли шуғуллана олиши жиҳатидан олиб қараганда Осиёдаги подшоҳлар орасида Бобурга тенг келадиган бирорта ҳам подшоҳ топа олмаймиз” деб ёзади. Муаллиф таъкидлаганидек, Бобур Шарқ мамлакатлари тахтига ярашиб тушган ҳукмдорларнинг ёрқин намояндаларидан биридир. Унинг шахси олижаноб инсон ва улуғ шоҳга мансуб бўлган фазилатларидан таркиб топган. У жасур ва тадбиркор ҳамда шижоатли саркарда бўлиб, кишиларни ўз ортидан эргаштира оладиган ташкилотчи лашкарбоши эди¹.

XIX аср инглиз олими Эдуард Холден Бобур ҳақида қуйидаги сўзларни ёзиб қолдирган: “Бобур, олижанобликка хос қандай хислатлар мавжуд бўлса, уларнинг барчасини эгаллаган. Агра вақт ва шароитнинг хилма-хиллиги назарга олинса, у пайтда Бобур лашкарбоши, маъмур ва адабиётчи сифатида Цезарь билан бир қаторда туришга арзийдиган шахс бўлиб кўринади. Бобур севишга арзийдиган характердир”².

Йирик рус шарқшуноси С.П. Толстов ҳам Бобур ҳақида шундай сатрларни ёзган: “Фарғоналик Заҳриддин Муҳаммад Бобур – Шарқда уйғониш даврининг энг атоқли сиёсий ва маданий арбобларидан биридир”³.

Бобурнинг мероси хилма-хилдир. У ҳам шоир, ҳам ёзувчи бўлган, мусиқа илми, шеърий услуб ҳамда ҳарбий санъат ҳақида илмий рисолалар ёзган.

Ҳиндистондаги Бобур асос солган сулола 332 йил ҳукм суради. Бу йиллар Ҳиндистон учун катта инқилобий ўзгаришлар даври бўлди. Ҳиндистоннинг йирик давлат ва сиёсий арбоби ҳамда тарихчи олими

¹ Уильям Эрскин. Бобур Ҳиндистонда. – Т.: “Чўлпон” нашриёти, 1995. - Б. 102

² www.wikipedia.org

³ www.allbest.ru

Жавоҳарлал Нерунинг таърифича, бу йиллар зўр қудрат, шон-шуҳрат йиллари бўлди. Бу эса мамлакатда, биринчидан, ўзаро низолар ва қонли урушлар рўй бериб турган вақтда майда мустақил хонликларга барҳам берди, аста-секин марказлашган давлат пайдо бўлди. Иккинчидан, марказлашган алоқаларнинг ривожланишига имкон яратиб берди. Тинчлик туфайли моддий ва маданий ҳаёт тараққий этиб, бетакрор обидалар, қадриятлар яратилди. Учинчидан, ҳинд халқининг хорижий давлатлар билан сиёсий, иқтисодий ва маданий алоқалари ва ҳамкорлиги кенг кўламда ривож топди.

Шу нарсани алоҳида таъкидлаш лозимки, Ҳиндистондаги бобурийлар давлати ғарб тарихий адабиётида “Буюк мўғуллар империяси” деб нотўғри аталиб келинмоқда. “Буюк мўғуллар империяси” атамаси XVI аср охирларида Акбаршоҳ ҳукмронлик қилган даврда Европа тарихчилари томонидан истеъмомлга киргизилди. Натижада жиддий ва принципиал хатога йўл қўйилди. Тўғри, темурийлар авлодидан бир-икки вакил чингизлар билан никоҳ муносабатларини ўрнатгани ҳақида маълумотлар мавжуд. Ҳинд олимлари Бобур отаси томонидан Темурга ва она томонидан Чингизхон авлоди билан туташиб кетади, деб таъкидлайдилар. Бобурнинг онаси Қутлуг Нигорхоним мўғул хони – Юнусхоннинг қизи эди. У мўғуллар Мовароуннаҳрда яшаб келаётган, ислом динини қабул қилган турк қавмидан эди. Шу боис ғарб олимлари бобурийларни ноўрин “мўғуллар” деб атаган бўлишлари мумкин. Аслини олганда Бобур бевосита темурийлардан бўлиб, у Соҳибқироннинг бешинчи авлодидир. Бобур авлодларини “бобурийлар” ва у Ҳиндистонда асос солган давлатни “бобурийлар империяси” деб ҳақиқатни тиклаш пайти келди, албатта.

Бобур оқил, зийрак, тадбиркор ва жасур инсон бўлиши билан бирга ўз замонининг истеъдодли давлат арбоби, салоҳиятли саркарда, ҳассос шоир, истеъдодли адиб, адабиёт ва санъатнинг қадрини улуғловчи ҳамда илму фан равнақи учун қайғурган буюк донишманд аллома бўлган.

“Бобур” исмининг луғавий маъноси “йўлбарс”дир. Унинг жисмига монанд бўлиб, шердек кучли, довюрак, абжир ва эпчил бўлган. У шунчалик чапдаст бўлганки, икки қўлтиғига икки одамни олиб, қалъа девори устидан югуриб машқ қилган. Ҳар қандай хавф-хатар ва қийинчиликларни писанд қилмаган. Барча мушкул масалаларни вазминлик билан ҳал қилган.

Ҳинд олими Л.П. Шарма Бобур шахсини тавсифлаб, “У саҳий, олижаноб, мард, мафтункор, севимли ва жуда маданиятли киши эди... У киши қалбини ва вазиятни дарҳол англаб оларди. Мусиқага ва боғ яратишга жуда ишқибоз эди. Ҳиндистонда жуда кўп иншоотларни барпо этган”¹, - деб ёзади. Инглиз шарқшуноси Лейн Паул “Бобур Шарқ тарихидаги энг мафтункор шахс”², - деб таърифлайди.

Бобур инқирозга юз тутган темурийлар давлатини сақлаб қолиш ва мустаҳкамлаш, Ўрта Осиёда марказлашган йирик давлат вужудга келтириш учун узоқ ва қаттиқ кураш олиб борди. Бироқ тарихий шароит бунга имкон бермаган, у Афғонистонни, кейинчалик эса Ҳиндистонни эгаллаб, катта империяни вужудга келтирди. Бобурийлар сулоласи Ҳиндистоннинг сиёсий ҳокимиятини мустаҳкамлаш, маданиятини ривожлантиришда катта ижобий роль ўйнади.

2.2. ҲУМОЮНШОҲ (1530-1540, 1555-1556)

Ҳумоюн подшоҳ Бобурнинг катта ўғли бўлиб, 1508 йилда Кобулда туғилган. Ҳумоюн яхши маълумотли, юмшоқ табиатли одам эди. Гарчи қахрамонликка хос ҳимматлари мавжуд бўлмаса-да, қатъиятсизлик ундаги асосий нуқсон эди. У 1530 йил декабрида 23 ёшида тахтга ўтирди.

Бобур вафот қилганда ҳали Бенгалия қўлга киритилмаган, кўпгина афғон амирлари марказий ҳокимиятни тан олмас эдилар. Бу ҳам етмагандек,

¹ Қаранг: Қамчибек Кенжа Ҳинд сориға. - Т, 2000. -Б.205

² Ўша жойда.

Ҳумоюн тахтга ўтириши биланок жанжалкаш укалари ҳар хил иғволарни кўзгай бошладилар. У Кобул, Қандахор, Панжоб, Ҳинд воҳаси ва Меватни ўз укаларига инъом қилиб, катта хатога йўл қўйган эди. Ҳумоюннинг бу иши ўз манфаатларига зид бўлиб, марказий салтанат қудратини ниҳоят даражада мушкул аҳволга солиб қўйган эди. Натижада марказий салтанат, қўшиннинг моддий тақдирини ҳал қилувчи иқтисодий ноҳиялардан маҳрум бўлиб қолган эди. Иккинчидан, Гужарот подшоҳлиги ҳамда Бенгалия ва Бихарда ҳукмронлик қилаётган забардаст афғон феодаллари Ҳумоюнга қарши курашга ҳозирлик кўраётган эдилар.

Ҳумоюн ўз ҳукмронлигининг дастлабки йилларида афғон феодалларига қарши курашда катта маҳорат кўрсатди. Шунингдек, марҳум Иброҳим Лўдийнинг укаси Муҳаммад Лўдийга қарши қаттиқ жанглари олиб борди. 1532 йилда Муҳаммад Лўдий мамлакатнинг шарқий чегарасига бостириб киради. Бироқ Лакнау яқинидаги жангда қаттиқ зарбага учрайди. Шунини ҳам айтиш лозимки, Муҳаммад Лўдийнинг тарафдорларидан Шерхон (Шершоҳ) номи билан машҳур бўлган афғон амири бор эди. Шерхон ёшлигида Дехлининг собиқ ҳокими Иброҳим Лўдийнинг саройида бир гуруҳ аскарга бошчилик қилган. Иброҳим Лўдий Бобур томонидан тор-мор этилгач, Шерхон Бобур хизматига ўтиб, лашкарбошилиқ мансабига кўтаришган. Кейинчалик Бобур Шерхонни Бихор вилоятига ҳоким қилиб тайинлаган эди.

Бобур вафотидан сўнг Ҳумоюннинг ҳукмронлик даврида ички ва ташқи низоларнинг вужудга келишидан фойдаланган Муҳаммад Лўдий, қўлидан кетган ҳокимиятни, яъни акаси марҳум Иброҳим Лўдийнинг ҳокимиятини қайта тиклашга жазм қилади. Муҳаммад Лўдий Бихорни босиб олганда Шерхон унга ҳайрихоҳлик билдиради ва унинг томонида туриб Ҳумоюнга қарши курашади. Муҳаммад Лўдий навбатдаги жанглардан бирида ўлдирилгач, Шерхон Бихор вилоятида ўзини мустақил ҳукмрон деб эълон қилади. 1537–1540 йиллар мобайнида Шерхон Ҳумоюнга қарши бир

неча марта уруш қилиб, 1540 йилда Дехлини забт этади ва Ҳумоюнни таъқиб қилиб, секин-аста унинг ерларини босиб ола бошлайди. Ниҳоят, охири жангда Шерхон Ҳумоюнни ғафлатда қолдириб, унинг деярли барча аскарларини қириб ташлайди. Ҳумоюннинг ўзи эса ўнг қўлидан яраланиб, тасодифан омон қолади. Ҳатто Ҳумоюн ҳарамининг бир қисми ҳам Шерхоннинг қўлига тушиб қолади.

2.3. Ҳиндистонда Шершоҳ давлати (1540-1555), унинг ер-солиқ, молия ва маъмурий ислохотлари

1540 йил 17 май куни Шерхон билан Канауждаги жангда мағлубиятга учрагандан сўнг Ҳумоюн Ҳиндистонни тарк этишга мажбур бўлди. Ўша йили Шершоҳ Сур бобурийларнинг пойтахт шаҳри Аграда тахтга ўтирди. Ҳумоюн нажот истаб укаси – Қобул ҳукмрони Комрон Мирзо ҳузурига бормоқчи бўлади. Аммо у Ҳумоюнни Қобулга киритмайди. Ҳумоюн кўп қийинчиликлар билан укаси – Қандаҳор ҳокими Аскарӣ Мирзодан мадад сўрайди. Бироқ Аскарӣ Мирзо ҳам акасини шаҳарга қўймайди, унга ёрдам бериш ўрнига асир олишга ҳаракат қилади. Ҳумоюннинг дарбадарлик кунлари бошланади, у вилоятдан бу вилоятга ўтиб, биридан марҳамат кўриб, иккинчисидан қувғин бўлиб, сарсон-саргардонликда юради. Айни пайтда Шершоҳ Ҳумоюнни таъқиб қилиб, Лохўргача келади. Ҳумоюн ночор аҳволга тушиб, дашту-сахроларда изғиб юришга мажбур бўлади.

Ҳумоюн 1541 йили укаси Ҳиндолнинг пири бўлмиш Мир Али Акбар Жомийнинг қизи Ҳамида Бонуга уйланади. 1542 йили Акбар туғилади. Синд ҳокими Шоҳ Ҳусайн Ҳумоюннинг Қандаҳорга ўтиб кетишига ёрдам беради. Қандаҳорда ўғли – гўдак Акбарни укаси Ҳиндол (Бобур Ҳиндистонни олган чоғида туғилган бу ўғлига “Ҳиндол” деб исм қўйган эди)га қолдиради¹.

¹ Всемирная история. Том 4. - Москва: Издательство социально-экономической литературы, 1958. С.173-174.

Эрон шоҳи Шоҳ Таҳмасп Ҳумоюнни яхши кутиб олади ҳамда унга иззат-икром кўрсатиб, маблағ ва қўшиндан ёрдам беришга ваъда беради. Лекин бўлажак ёрдам беғараз эмас эди. Шоҳ Ҳумоюнга шиа мазҳабини қабул қилишни ва бошқаларга ҳам шуни тарғиб этишни шарт қилиб қўяди. Ҳумоюн оғир аҳволда қолади.

Ҳумоюн Шимолий Ҳиндистондан чиқиб кетгач, мамлакатда Шершоҳга қаршилик кўрсата оладиган катта куч йўқ эди. Ўз даврида афғонларнинг қудрати ошганлигини сезган Комрон Мирзо ҳам Панжоб ерларини Шершоҳга бўшатиб беришга мажбур бўлади. 1542 йилнинг бошларига келиб Шершоҳ Сурий ҳокимиятининг чегараларини кенгайтириш мақсадида қўшни давлатларга юриш уюштиради. Мултон томонга юборилган афғон қўшинлари 1542 йили Синд вилоятини эгалладилар. 1540 йилнинг охирларигача бўлган даврда афғонлар ҳудуди анча кенгайди. Бу вақтга келиб шимолда Панжоб, Синд, марказда Дехли, Самбҳал, Агра, шарқда Бенгалия ва Бихар, ғарбда Малва ерлари афғонлар тасарруфига ўтди.

Афғон ҳукмдори Шершоҳ пойтахтда 8 ой жиддий тайёргарлик кўргандан сўнг 1544 йил апрель ойида рожпут хонларини тор-мор келтириш учун Ажмир томон юриш қилди. Афғонларнинг ўз мамлакат чегараларини кенгайтириш учун олиб борган ҳарбий юришлари ичида энг жиддий, энг оғири мана шу Ажмир юриши бўлди.

1544 йилнинг охирида Шершоҳ бошлиқ афғон қўшинлари Калонжорни забт этиш учун ҳарбий юриш бошлади. 1545 йил 2 майда Калонжор қалъаси қўлга киритилди. Аммо бу вақтда афғон ҳукмдори оғир жароҳат азобидан вафот этган эди.

Шимолий Ҳиндистонда қарор топган Шершоҳ Сурий давлати улкан ҳудудни ўз таъсири доирасига ўтказди. Шимолда Панжоб, шарқда Бенгалия, марказда Ганга–Жамна воҳасини қамраб олган ерлар ва шунингдек зафарли юришлар туфайли ғарбда қўлга киритилган Синд, Мултон, Ражастон ерлари афғон сурийларига тобе эди. Мазкур ерлар деҳқончилик учун анча қулай

ҳисобланиб, йилига икки-уч марта ҳосил берарди. Мана шундай улкан ҳудуд тўғридан-тўғри давлатга қарашли ерлар бўлиб, Шершоҳ Сурий томонидан феодалларга жогир тарзида ҳадя этилди.

Шершоҳ Сурий Шимолий Ҳиндистоннинг иқтисодий ҳаётида анча вақтдан буён ҳукм суриб келаётган феодал ер эгалиги – жогирга айрим ўзгартириш ва тузатишлар киритди. У кучайиб кетган феодаллар ҳуқуқини чеклаш, уларнинг қудрати ҳаддан ташқари ошмаслиги учун давлатга тобе бўлган ерларни феодалларга маълум шартлар асосида бўлиб берди. Ерларнинг ворисий бўлиб қолишига чек қўйди.

Шершоҳ Сурий давлат марказидан туриб вилоятлар қарамлигини кучайтириш, ягона солиқ тартибига эга бўлиш учун империя тизимини қайта ташкил этишга қарор қилди. Шу боисдан Панжобдан тортиб Бенгалиягача бўлган ерлар қишлоқ, паргана ва саркорликларга тақсимланди. Ҳокимликка қарашли бўлган ерлардан келадиган солиқларни аниқлаш учун мазкур шароитда яроқсиз, ҳайдаладиган ва ҳайдалмайдиган ерларнинг аниқ ҳисобини олиш керак эди. Бу, ўз навбатида, деҳқон хўжалиги манфаатларига мос тушиши даркор эди. Чунки Ҳиндистон шароитида серҳосил ерларнинг кўплиги билан бирга мамлакатнинг баъзи ерлари тоғу тош, ўрмон ва ботқоқликлардан иборат бўлиб, бу деҳқончилик учун ноқулайликлар туғдиради. Мана шундай ерларга қандай экин экилиши лозимлигини ойдинлаштириш мақсадида ҳисоб-китоб ишлари амалга оширилди.

Шершоҳ Сурий давлати марказий ҳукумат манфаатларини ҳимоя қилган ҳолда ҳисобга кирмаган ерларга солиқлар солиш мақсадида мамлакат ерларини ўлчаб чиқиш ҳақида қарор берди.

Шершоҳ Сурий давлати феодал синф манфаатларини назарда тутиб, давлат хазинасига тушадиган даромадни ошириш учун солиқ тизимига ўзгартириш ва аниқликлар киритди. Чунончи, давлат томонидан ҳар бир парганага маъмурий бошлиқ сифатида солиқ ишларини назорат қилиб турадиган ягона шахс – шикдор тайинланди.

Бундай тадбир Шершоҳ Сурийгача ўтган Шимолий Ҳиндистон султонлари тартибларидан фарқ қилиб, феодал бошбошдоқликка чек қўяр, марказий ҳукуматнинг қудратини оширар эди.

XVI асрнинг биринчи ярми охирларидаги сиёсий воқеалар мамлакатнинг пул-товар муносабатларига ҳам ўз таъсирини кўрсатди. Уруш ҳаракатларини қоплаш учун феодаллар томонидан кўплаб пуллар чиқарилиши унинг қийматини тушириб юборган эди. Шу боис Шершоҳ Сурий давлати марказий ҳукумат манфаатларини ҳимоя қилган ҳолда Шимолий Ҳиндистонда молия ислохотини ўтказишга қарор қилди. Мамлакатнинг йирик шаҳарларида пул зарб этадиган корхоналар бунёд этилди. Дехли, Лохўр, Жоунпур ва Патна шаҳарларида давлат назорати остида пуллар чиқарила бошланди. Мазкур корхоналарда зарб этилган 20 дан ортиқ турли оғирлик ва қийматга эга бўлган олтин, кумуш ва мис пуллар рупия, дам, пайса деб номланган. У пуллар ўзининг софлиги, оғирлиги ҳамда бадий безаги билан ажралиб турган. Шершоҳ Сурий даврида зарб этилаётган пулларнинг ҳар иккала томонида араб ва маҳаллий тилларнинг бирида ёзувлар мавжуд бўлиб, Шимолий Ҳиндистон халқлари ва чет эл савдогарларининг мазкур пуллардан бемалол фойланишида қўл келган¹.

Шершоҳ Сурий давлати марказий ҳукуматнинг манфаатларини кўзда тутган ҳолда, феодалларнинг таъсир доирасини чеклаш, давлат хазинасига тушадиган даромаднинг тўлалигини таъминлаш учун давлатнинг маъмурий тузилишини қайта кўриб чиқди ва унга тузатишлар киритди. Аввало, Шершоҳ Сурий давлатига тобе бўлган шимолда Панжоб ерларидан тортиб, то шарқда Бенгалиягача бўлган мамлакатнинг ҳудуди маъмурий жиҳатдан бир неча бўлақларга бўлинди. Шимолий Ҳиндистонда узоқ йиллар мавжуд бўлган субавилоят ҳокимлиги тартиби бекор этилди. Мамлакатнинг ҳамма ерлари маъмурий жиҳатдан саркор (вилоят), паргана (туман) ва қишлоқларга бўлиб ташланди. Мазкур маъмурий birlikларни бошқариш учун марказий

¹ Всемирная история. Том 4. - Москва: Издательство социально-экономической литературы, 1958. С.176.

хукумат ҳар бир саркор, паргана ва қишлоқларга давлатнинг ишончли расмий кишиларини тайинлади¹.

Шершоҳ Сурий давлат ҳокимлигининг диний ишларида ҳам муҳим тадбирлар жорий этди. Давлатнинг диний ишлари билан шуғулланувчи бош идораси – садру-судур мавжуд бўлиб, уни ислом динининг ҳамма қонун-қоидаларини ўзида мужассамлаштирган Садр бошқарар эди.

Шершоҳ даврида Сурий давлатининг турли жойларида 1700 га яқин карвонсарой ҳамда меҳмонхоналар бунёд этилган². Савдогарларни йўл азобидан қутқариш ва уларга қулайлик туғдириш мақсадида бири мусулмонлар, иккинчиси ҳиндулар учун икки турдаги ошхоналар, қудуқлар, ҳовузлар, отлар учун ем-хашак захиралари мавжд бўлган. Янгидан-янги йўлларни ҳамда кўприкларни қайта тиклаш борасида тадбирлар кўрилди.

Умуман, Шершоҳ Сурий юқорида зикр этилган барча ислоҳотлар, бир томондан, мамлакат ичида бўладиган хавф-хатарни даф қилиш, яъни давлатнинг хавфсизлигини таъминлашда ўз даврига нисбатан тўғри тадбирлар бўлса, иккинчи томондан, мамлакатнинг барча аҳолиси устидан қаттиқ назорат ўрнатиб, унга қарши бўлган чиқишларни бостириб оладиган ягона марказлашган кучли давлат тузумини ташкил этишга қаратилган эди. Шунингдек, Шершоҳ Сурий давлати мамлакатда маъмурий ислоҳотлар жорий этиш орқали ҳукмрон феодал синфнинг манфаатларига мос тушувчи бошқариш аппаратига эга бўлиши билан ҳукмрон синфнинг чўнтақларига оқиб келаётган бойликларга бойлик қўшиш, янгидан-янги ерларни қўлга киритиш ва қўшни халқлар ерларини ўз ҳудуди таркибига қўшиб олиш асосий мақсадлардан бири эди.

Аммо Шершоҳ Сурий давлати томонидан Шимолий Ҳиндистон халқлари ҳаётига татбиқ этилган ислоҳотларни Исломшоҳ (1545–1554) ўз отаси Шершоҳга нисбатан бўлган ғаразгўйлиги оқибатида бекор қилди.

¹ Рўзиев Э. Ҳиндистонда Шершоҳ давлати. – Т.: Фан, 1992. –Б. 33

² Рўзиев Э. Ҳиндистонда Шершоҳ давлати. – Т.: Фан, 1992. –Б. 39

Шершоҳ Сурий вафотидан кейин унинг томонидан жорий этилган кўпгина ислохотларнинг бекор этилиши кейинчалик Шимолий Ҳиндистонда Исломшоҳ ҳукуматига қарши феодал гуруҳлари кўтарган исёнлар натижасида мамлакатда қирғинбарот авж олди. Исломшоҳ давлат хавфсизлигини таъминлаш мақсадида афғон феодалларининг кўпчилиги қисмини исёнкорликда гумон қилиб, катта қирғинбаротлар уюштиради. Аммо афғон ҳукмдорининг бу сиёсати мамлакатда давом этаётган феодал исёнга чек қўя олмади. Кейинги даврларда тахт даъвогарлари бўлиб янги шахслар, жумладан, Деҳли ҳокими Муборизхон, Чунор ҳокими Иброҳим Сурий ва Панжоб ҳокими Аҳмадхонлар кураш майдонига чиқдилар. 1554 йили 22 ноябрда Исломшоҳ вафот этиб, унинг ўрнига 12 ёшли ўғли Ферузхон подшо қилиб кўтарилди.

Янги шахзоданинг тахтга чиққанига бир ой тўлмасдан Исломшоҳга қарши бўлган афғонларнинг Муборизхон бошлиқ гуруҳлари томонидан Ферузхон ўлдирилди. Шундай қилиб, 1554 йилнинг декабрида Муборизхон Одилшоҳ номи билан ўзини шоҳ деб эълон қилди. 1554 йили Одилшоҳга қарши қаратилган улкан феодал чиқишлари содир бўлди.

1555 йилнинг бошларида Жунаидхон бошлиқ исёнчилар Гвалиорни қўлга киритиб, уни талон-тарож қилдилар. Одилшоҳ томонидан жўнатилган Хему бу исённи бостиришга муваффақ бўлди. 1555 йилнинг 18 мартда Одилшоҳ Агра атрофида Иброҳим Сурий кўшинларини тор-мор қилди. Бу ғалабадан сўнг у зудлик билан Деҳлини босиб олиб, Искандаршоҳ номи билан ўзини шоҳ деб эълон этди ва ўз номига хутба ўқитиб, тангалар зарб эттира бошлади.

Шундай қилиб, Шершоҳ ўлимидан кейин Шимолий Ҳиндистонда бошланиб кетган феодал низолар мамлакатни сиёсий жиҳатдан парчалаб ташлади. 1555 йилнинг май ойларига келиб, бир вақтнинг ўзида Шимолий Ҳиндистонда уч афғон ҳукмдори давлати қарор топган эди. Одилшоҳ Аградан Жоунпургача бўлган ерларда, Искандаршоҳ Деҳли, Рохтас ҳамда

Панжоб ва, ниҳоят, Иброҳим Сурий Ҳимолай тоғлари этакларида ҳоким бўлиб олган эдилар.

Шимолий Ҳиндистонда афғон ўртасида тахт учун кураш қизиқ кетган ана шундай шароитлардан тўғри хулоса чиқарган Ҳумоюн Ҳиндистонга қайта юриш бошлади. Мамлакатда узоқ давом этган феодал урушлар аҳоли бошига чидаб бўлмас оғир жафолар солган эди. Шаҳарларнинг вайрон бўлиши, қишлоқларнинг таланиши, экинзор ерларнинг пайҳон этилиши Шимолий Ҳиндистоннинг иқтисодий ҳаётига жиддий путур етказди. Бу вазият Ҳиндистонда феодал адоватларнинг янгидан авж олишига, мамлакатнинг сиёсий жиҳатдан парчаланиб кетишига ва натижада афғон сурийлари давлатининг таназзулга юз тутиб, ўрнига бобурийлар ҳукмронлигининг тикланишига олиб келди.

Ўша дамларда Эронда дарбадарликда кезиб юрган Ҳумоюн Мирзо Эрон шоҳи Тахмаспдан ҳарбий ёрдам сўрайди. Шоҳ Тахмасп (1524–1576) Қандаҳорни Эронга қўшиб олиш илинжида Ҳумоюнга 14 пиёда аскар беради.

Ҳумоюншоҳ Қобулга укаси Комрон Мирзога қарши юриш бошлайди. Бу хабарни эшитган Комрон Мирзо Бадахшонга қочади. Ҳумоюншоҳ Комрон Мирзонинг қароргоҳи Толиқонни қамал қилади. Ҳумоюншоҳ укасининг гуноҳини кечириб, унга Кулоб вилоятини беради.

1555 йил 27 май куни Сирхиндда Искандаршоҳ билан Ҳумоюн ўртасида бўлиб ўтган шиддатли жангда афғонлар енгилдилар. Ҳумоюншоҳ ўзининг 15 минглик лашкари билан Искандаршоҳ Сурийнинг 80 минг навкар ва бир неча юз филдан ташкил топган қўшинини янчиб, Дехлига, сўнгра Аграга кирди, 15 йиллик танаффусдан кейин Ҳиндистон пойтахтига ғалаба қозониб қайтди. Бу ғалаба Шимолий Ҳиндистонда иккинчи марта бобурийлар сулоласи ҳукмронлигининг ўрнатилишини таъминлади. Мазкур жанглarning ҳаммасида йиллар давомида унга ҳамроҳ бўлган Байрамхон Ҳумоюнга ниҳоятда катта ёрдам кўрсатди. Панжоб қўлга киргандан сўнг, унга “хонлар хони” номи берилди, ўғли Акбарни Панжобга ҳоким қилиб

юборар экан, Байрамхонни унга маслаҳатчи этиб тайинлади. Ҳумоюншоҳ 1556 йилнинг рабиул-аввалида (январиди) вафот қилади”¹. Унинг қabri устига ўғли Акбаршоҳ тарафидан қурилган мақбара (1565 йилда) энг йирик маданий ёдгорликлардан ҳисобланиб, шу пайтгача ҳатто ҳиндларнинг ўзлари ҳам у билан фахрланадилар.

Ҳумоюншоҳ маданиятли ва ўқимишли киши эди, аммо у отаси каби жангчи эмасди. Ҳумоюншоҳ ҳам отаси Бобур каби оз яшади, атиги қирқ саккиз йил умр кўрди, аммо шу қисқа ҳаёти мобайнида ўз санъати ва Ҳиндистон учун, унинг халқи учун кўп яхши ишлар қилишга улғурди, мамлакатнинг иқтисодиёти, ободонлиги, меъморчилигига катта ҳисса қўшди. Ҳумоюншоҳ санъатни ғоят севар, илм аҳлини эъзозлар, форс ва туркий тилларда назм битган шоир ҳам эди. У Ҳиндистонда миниатюра санъатининг юзага келиши ва шаклланишига раҳбарлик қилди.

Ўша даврда сиёсий аҳвол жуда мурракаб эди. Ҳумоюн ишларини тугатмай тўсатдан вафот қилгани сабабли Бенгалиядаги афғонлар давлатининг катта ерларини эгаллашни давом эттирдилар. Искандаршоҳ Сурий ҳамон кўшин тўплаб, бобурий подшоҳга зарба беришни мўлжаллар, Одилжон Сурий ўзининг вазири Хему билан Агра ва Деҳлини қайтариб олишга фурсат пойлар, бундан фойдаланган кичик ҳокимлар эса салтанатнинг емирилиши, ўзларининг эса мустақил бўлишларини орзу қилишаётган эди.

2.4. АКБАРШОҲ (1556-1605)

Акбаршоҳ 1542 йил 15 октябрда ҳарбий сафар пайтида туғилди. Онаси Ҳамида Бону бегимдир. Акбарнинг ёшлик даври отаси Ҳумоюннинг узлуксиз жангу-жадаллар ва дарбадарликда юрган даврига тўғри келди. 1555 йил 22 июнда Акбар расмий равишда валиаҳд деб эълон қилинади. Шу йили ноябрь

¹ Нуриддинов М. Бобурийлар сулоласи. – Т.: Фан, 1994. -Б. 10

ойида эса Ҳумоюн ўғли Акбаршоҳни Панжобга ҳоким қилиб, Байрамхонни отабек қилиб тайинлайди¹. 1556 йил январ ойида Ҳумоюншоҳнинг тўсатдан вафот қилганлиги хабари Панжобга етиб келди. 14 февралда энди 13 ёшга кирган Акбарни тахтга ўтириш маросими бўлиб ўтди.

Йиллар ўтган сайин Байрамхоннинг ўзбошимчалик хатти-ҳаракатлари, кўпол муомаласи, Акбаршоҳ синглисини никоҳига олиш даъвоси ва бошқа ғайритабиий қилмишлари сарой аҳлига, айниқса, Акбаршоҳ оиласига ёқмай қолди. Натижада, Байрамхонни Маккаи Мадинага ҳаж сафарига юбориш баҳонаси билан давлат ишларидан четлатадилар. 18 ёшга кирган Акбаршоҳ энди давлатни ўзи мустақил идора қилишга киришади. Байрамхон эса Маккага кетаётганда Лўхоний афғон томонидан ўлдирилади.

Акбаршоҳ ҳокимиятга келиши биланоқ, отаси Ҳумоюншоҳ даврида қўлдан кетган ерларни яна империяга қайта қўша бошлади. У бутун Шимолий Ҳиндистонни, ҳатто жанубни ҳам фатҳ этиб, Гужарот, Бенгалия, Синд, Кашмир ва Ориссани ўз тасарруфига киритди. Марказий ва Жанубий Ҳиндистонда ҳам ғалаба қозониб, у ерлардан ўлпон ундиради. Акбаршоҳ Ражпутан ҳокимликлари Мевар, Марвар ҳамда Гондванадаги бир неча майда хонликларни ҳам ўз қўли остига киритди. Шунингдек, Малва, Берар, Хандеш ва Аҳмаднагардаги мусулмон ҳокимларнинг ерлари, кейинчалик Қандаҳор ҳам Акбаршоҳ империясига қўшиб олинган эди.

Гужарот қаршиликсиз таслим бўлди. Акбаршоҳ ўз лашкарларини Сурат шаҳрига юборганда, у ерда ўзларининг савдо марказларини ўрнатиб олган португалликлар маҳаллий кучларга ёрдам бермоқчи бўлишади. Лекин улар Акбаршоҳнинг ғалабасини кўриб, у билан муроаа қилишга қарор қилишади. Португалликлар Акбаршоҳ билан мусулмонларни ҳаж сафари Маккага бемалол ўтказиш, денгизда ҳам уларнинг йўлини тўсмаслик ҳақида шартнома тузадилар. Акбаршоҳ империяси Кобул, Қандаҳор, Синд, Мултон, Лохўр, Кашмир, Деҳли, Агра, Ажмир, Илоҳобод, Авад (Аут), Бихор,

¹ Afzal Husaim. The nobility imder Akbar and Jahangir. A study of Family Groups. New Delhi, 1999, p. 11

Бенгалия, Бенгал кўрфазидаги Орисса, шунингдек Малва, Гужарот, Хондеш, Берор, Аҳмаднагар каби вилоятлардан ташкил топган.

Акбаршоҳ ҳукмронликни одамларнинг миллатини ҳам, динини ҳам ажратмаган ҳолда олиб борганлиги сабабли у халқнинг муҳаббатини қозонди. Акбаршоҳ халқни азобга солаётган жизъя солиғидан озод қилди. Маҳаллий халқ вакиллари қуйидан тортиб юқоригача бўлган давлат ишларида иштирок этишди. Акбаршоҳ ҳиндулар ва ўз амирлари ўртасида қариндошчилик алоқаларини ўрната бошлади. Илгариги ҳиндулар билан мусулмонлар ўртасидаги адоват йўқолиб, улар ўрнини ўзаро ҳурмат, ихлос ва муҳаббат эгаллади. Акбаршоҳ мусулмон ҳукмдорларининг Ҳиндистондаги сиёсатини жиддий ислоҳ этди. Солиқ тўлашда мусулмонлар ва ҳиндулар ўртасидаги фарқларни йўқ қилди. Шунингдек, деҳқонларнинг ерларини уларга мулк сифатида мустаҳкамлаб қўйди, илгариги қарзларидан кечиб юборди. Замонага мос келадиган қонун-қоидалар ишлаб чиқди. Балоғат ёшига етмаган ўсмирларнинг турмуш қуришини ман қилди, бева қолган ҳинду аёлларига турмуш қуришга руҳсат берди. Ҳинду олимларини санскрит тилини ўрганишга рағбатлантирди¹.

Акбаршоҳ даврида ҳинд, форс, турк ва араб тилларидан ташкил топган урду тили ҳаётга чуқурроқ жорий қилинди. Турк тили подшоҳ аҳлининг тили, форс тили давлат тили, араб тили эса ислом динининг тили бўлиб қолди. Акбаршоҳ ақл-идрок ва ўткир зеҳн соҳиби эди, у чекланмаган ҳокимият эгаси – мустаъбид шоҳ эди. Лекин ҳокимиятни бошқаришда ақл мезони билан иш тутиб, ўта тадбиркорлик билан доно сиёсат юритди. Айнан Акбаршоҳ давридан бошлаб, Бобур асос солган давлат бутун дунёга машҳур бўлди.

Акбаршоҳ бобоси Бобуршоҳга ўхшаш жангчи ва иқтидорли саркарда эди. У қилич билан қозонилган ғалабадан кўра, меҳр-шафқат билан

¹ Джавахарлал Неру. Взгляд на мирную историю. Т.2. – М., 1975. С. 107

эришилган ғалабани афзал кўрарди. У ҳинд халқининг фаровонлиги йўлида жуда кўп куч ва ғайрат сарфлади. Акбар Ҳиндистонда мавжуд бўлган ислом дини билан ҳиндуизм динини бир-бирига яқинлаштиришга ҳаракат қилди. Натижада, унинг ўзи ижод этган янги дин – “дини илоҳий”ни вужудга келтирди. Аммо унинг бу “янги дини” равнақ топмади. Аксинча, мусулмон руҳонийларининг ғазабини келтирди. Шунга қарамай, Акбар аста-секин ҳинд оммасининг ва ҳинд зодагонларининг эътиборини қозона бошлади. У мусулмон бўлмаган аслзода оилага мансуб бўлган қизга уйланди, ҳинд зодагонларини ўз саройидаги энг юқори мансабларга тайинлади. Зотан, Акбаршоҳнинг энг жасур лашкарбошилари, энг истеъдодли вазирлари ҳамда вилоятлардаги ноибларининг кўпчилиги ҳиндлардан эди. Мана шундай тадбиркорлик натижасида у омма орасида зўр шуҳрат қозонди. Акбаршоҳ ўз атрофига кўпгина салоҳиятли, садоқатли кишиларни тўплашга эришди. Акбаршоҳ хилма-хил дин ва мазҳабларга мансуб бўлган руҳонийларни йиғиб, диний мавзуларда мунозаралар олиб борган.

Акбаршоҳ пешонага тика қилишни расм тусига киргизди, шу қаторда ҳиндуларга хос бўлган кўп одатларни ўз саройида жорий этди. У ҳинд халқининг самимий ҳурмати ва муҳаббатини қозонган бобурийлардан бири эди. Унинг хизматлари, фаолияти, шахс сифатидаги хислатларини ҳинд даҳолари, олимлар, тарихчилар юксак баҳолайдилар. Акбаршоҳ давридаги хорижлик миллионерлар ёзиб қолдирган хотираларда унинг бутун ички дунёси яққол тасвирлаб берилган. “Жўшқин ва ўткир ақл-идрок соҳиби, соғлом одам эди. Бу хислатлар унда буюк ишларни бошловчи ва ниҳоясига етказувчи кишиларга хос мардлик билан кўшилиб кетган. У билимга иштиёқманд киши бўлиб, кўп нарсаларга қизиқарди, ҳарбий ишда ва сиёсат бобида чуқур билимдон бўлибгина қолмай, жуда кўп касб-ҳунардан хабардор эди”¹.

¹ Всемирная история. Том 4. - Москва: Издательство социально-экономической литературы, 1958. С.182.

Ҳинд халқида бир урф қадимдан сақланиб келарди, яъни бева қолган ҳинд аёллари эрларининг ортидан ўзларини гулханга ташлаб ҳалок бўлишлари лозим эди. Бу ваҳшиёна одатни амалга ошириш Акбаршоҳ томонидан ман этилди. Биргина шу далилнинг ўзи унинг нақадар раҳмдил, адолатли, инсонпарвар бўлганлигидан далолатдир. Шунингдек, Акбаршоҳ ҳарбий асирларни қул қилишни тақиқлади, халқни эзиб, абгор қилувчи айрим солиқларни бекор қилди. Шунинг учун ҳам ўрта аср Ҳиндистон ҳукмдорлари орасида фақат акбаргина “Улуғ Акбаршоҳ” деган унвонга сазовор бўлди. Инглиз олими Лейн Поул Ҳиндистондаги мўғул (бобурий) шоҳлари ичида энг буюги Акбардир деганди¹. Ҳинд тарихчиси Ишвари Прасад: “Акбар Ҳиндистон тарихидагина эмас, бутун дунё тарихида энг буюк шоҳдир. Агар овруполик ҳукмдорлар билан таққосланадиган бўлса, Акбар улуғворликда ҳам, омадбарорликда ҳам улардан устун туради², деб айтганди. Акбаршоҳ давлат ҳудудини кенгайтиргач, мамлакат бўйича умумий узунлик ва оғирлик ўлчовларини ҳамда умумий пул бирлигини жорий қилишга киришди. Натижада олтин билан кумушнинг сарфини камайтириб, уларни хазинада сақлаб қолишга муваффақ бўлди. Илгари турли вилоятларда ўлчов бирлиги ҳар хил бўлган. Бунга чек қўйиш мақсадида, Акбар узунликни ўлчашда 94 см га тўғри келадиган «газ» ўлчов бирлигини қўллайди. Сочилувчи нарсалар оғирлигини ўлчашда 388 граммга тенг бўлган «маунд» ўлчов бирлигини ва пул соҳасида асл, қимматли металлдан ясалган рупия ва маҳурийларни жорий қилди.

Бу ислоҳотлар жуда катта ижобий аҳамиятга эга бўлиб, савдо-сотиқ ишларининг ривожланишига қулай шароит яратиб берди. Акбаршоҳ даврида пул зарб қилиш бир қанча хусусий зарбхоналарда амалга ошириларди. Акбаршоҳ жорий қилган пуллар билан бирга мамлакатда турли давлатларнинг ва даврларнинг пуллари ҳам муомалада бўлган. Жавоҳарлаъл

¹ Қаранг: Қамчибек Кенжа. Ҳинд сориға. –Т., 2000. –Б. 196

² Ўша асар. –Б. 196-197

Неру Акбаршоҳ ҳақида шундай ёзади: “Акбар 1556 йилдан 1606 йилгача, қарийб эллик йил Ҳиндистонда ҳукмронлик қилди, Акбар номи Ҳиндистон тарихида буюк ном бўлиб, айрим жиҳатларни Ашокани эслатади. Ажабланарлиси шуки, Ҳиндистоннинг милоддан аввалги учинчи асрида яшаган буддавий император Ашока билан Ҳиндистонда милодий ўн олтинчи асрда яшаган мусулмон императори Акбар деярли айнан бир хил мавзуларни тилга олиб, бир хил сўзларни ишлатишган. Бутун Ҳиндистон шу икки буюк фарзандининг тилида сўзлаган бўлса ажаб эмас”¹. “Бобур сингари Акбаршоҳ ҳам умумҳиндистон бирлиги мезонларини диний сепаратик (айирмачилик) даъво – интилишларидан юқори қўйган. Бу соҳада у катта ютуқларга эришди ва кўп муваффақиятлар унга ҳамроҳ бўлди”, деб ёзади Неру. Неру Акбаршоҳ ҳақида сўз юритиб, агар қулай вазият, соғлом муҳит мавжуд бўлмаса, бирорта одам ўз олдига қўйган катта вазифаларни бажара олмаслигини баён қилади. Буюк кишилар, жумладан, Акбаршоҳ ўз даври устувор шароитларининг маҳсулидир, деб айтади. Неру Акбаршоҳни ниҳоятда жасур ва салоҳиятли лашкарбоши деб таърифлайди. У Акбаршоҳни ҳар томонлама ва батафсил таърифлаб, “у ва унга ўхшаш шахслар одамларни ўзига оҳанграбо каби тортади”², деб таъкидлайди.

Неру Акбаршоҳни кўҳна ҳинд жамиятдаги турли хил элатларни жипслаштиргани (синтез) ва уларни битта миллатга бирлаштирганига алоҳида урғу беради. Нерунинг фикрича, Акбаршоҳ ўзини ҳиндистонлик деб билган ва гарчанд у маҳаллий халққа нисбатан келгинди ҳисобланса-да, Ҳиндистон уни севиб қолди. Шунинг эвазига Акбар Ҳиндистонда муваффақият билан ҳукмронлик қилди ва мустаҳкам империя асосини қурди. Ж. Неру ёзади: “Буюк мўғуллар (бобурийлар) даври бутун Осиё ва Европага ёйилди. Агра ва Деҳлида қадимги ҳинд меъморчилик услубининг ажойиб замонавий намуналари билан уйғунлашган янги, гўзал иншоотлар қад

¹ Джавахарлал Неру. Взгляд на мирную историю. Т.2. – М., 1975. –С. 61

² Джавахарлал Неру. Открытие Индии. – М., 1955. –С. 145

кўтарди”. Ж. Нерунинг фикрича, жасур ва довиюрак саркарда ҳамда марҳаматли ва раҳмдил, юксак ахлоқий ғояларга амал қилувчи, орзу-армонларга тўла бўлган Акбаршоҳ бир вақтнинг ўзида ғайратли инсон, ўз мухлисларининг содиқ раҳнамоси эди. Жангчи сифатида у Ҳиндистоннинг бепоён ҳудудларини забт этган бўлса-да, унинг орзу-умидлари инсонларнинг фикру-зикрларини, қалбларини эгаллаш эди. Акбаршоҳ замондошларининг далолат беришларича, ўз нигоҳи билан кишиларни ўзига ром этарди, кўзлари эса “қуёш ёғдуси тушган денгиз сингари” ярқирарди. Акбаршоҳ Ҳиндистонни фақатгина сиёсий жиҳатдан, балки бир халқ сифатида давлатни қайтадан қуриш орзусини тиклади¹. 1556 йилдан бошланган деярли 50 йиллик узоқ давом этган ҳукмронлиги даврида Акбаршоҳ шу мақсадга интилди. У бошқаларга бўйсунмаган кўплаб ражпутларни ўз томонига оғдирди, ражпут маликасига уйланди, ўғли ва вориси Жаҳонгир, бир томондан мўғул (бобурий), иккинчи томондан ҳинду-ражпут эди. Жаҳонгир ўғли Шоҳ Жаҳоннинг онаси ҳам ражпутлардан эди. Шундай қилиб, турк-мўғул сулоласи ҳинд сулоласига ҳам айланди. Акбаршоҳ ражпутларга мафтун эди, уларни ўз руҳи-табиатига яқин деб биларди, никоҳ алоқаларини ўрнатиш ва бошқа йўллар билан у ражпутларнинг ҳукмрон синфи билан иттифоқ тузиб, ўз империясини мустаҳкамлади. Бу мўғул (бобурий) ражпут ҳамкорлиги кейинги ҳукмдорлар даврида ҳам давом этди ва Ҳиндистоннинг давлат тузуми, армияни бошқариш усули ҳамда мамлакат санъати, маданияти ва турмуш тарзига таъсир кўрсатди. Айнан Акбаршоҳ даврида Шимолий Ҳиндистонда ҳиндулар билан мусулмонларнинг маданий туташishi рўй берди. Акбаршоҳнинг ўзи ҳам ҳиндулар, ҳам мусулмонлар ўртасида обрў-эътиборга эга эди. Мўғуллар (бобурийлар) сулоласи чинакам ҳинд сулоласига айланди².

¹ Джавахарлал Неру. Открытие Индии. – М., 1955. –С. 272-273

² Джавахарлал Неру. Открытие Индии. – М., 1955. –С. 273

2.5. ЖАҲОНГИРШОҲ (1605-1627)

Акбаршоҳ тўнғич ўғли Салимни ҳинд рожаларидан бирининг қизига уйлантириб қўйиб, Аллоҳободга ҳоким қилиб тайинлайди. Салимни отасига нисбатан бўлган совуққонлиги Акбаршоҳ Деканда уруш олиб бораётганида унга қарши чиқишига ундайди. Лекин бу узоқ давом этмайди, чунки укалари Мурод ва Дониёл Деканда вафот этади. Салим эса яккаб-ягона тахт вориси бўлиб қолади. Бу орада Салимнинг катта ўғли Хусрав ўз отасининг рақибига айланади. Отаси ва буваси ўртасидаги келишмовчиликлар давом этаётган бир пайтда Хусрав бувасидан кейин тахтга ўтиришни орзу қилиб юрарди.

1601 йилда Оллоҳободга ҳоким қилиб тайинланган шахзода Салим отаси Акбаршоҳга қарши бош кўтаради. 1603 йилда ота-бола ярашадилар. Салим яна Оллоҳободга ҳоким қилиб тайинланади. Айни шу пайтда Акбаршоҳ саройида гуруҳбозлик кучаяди. Акбаршоҳ ўз фарзандлари ва ишонган бекларидан фисқи-фасодлар кўргач, жуда қаттиқ изтироб чекади ва касал бўлиб, 1605 йил 17 октябрда 64 ёшида вафот этади¹.

Акбаршоҳ ўз ўлими олдидан сарой аъёнларини чорлаб, шахзода Салимга шоҳлик кийимини кийдиради ва бошига салла ўратиб, белига ўзининг хос ханжарини тақиб қўяди. Бу билан Акбаршоҳ сарой аъёнларига мендан кейин тахт соҳиби фақат шахзода Салимдир, деган маънони билдиради. 1605 йил 17 октябрда шахзода Салим Агра шаҳрида тахтга ўтиради ва Нуриддин Муҳаммад Жаҳонгиршоҳ подшоҳ номини олади. Жаҳонгиршоҳнинг ҳукмронлик даври деярли отаси Акбаршоҳ сиёсатининг давомидир. У шимолий ва жанубий Ҳиндистонда отаси олиб борган ташқи сиёсатни давом эттиради. 1615 йилда Мевар вилоятини империяга қўшиб олади.

Бобурийлар империясининг шарқий қисмида жойлашган Бенгалияда доимо ғалаёнлар бўлиб турарди. Бу ерда афғон мустақил зодагонлари

¹ Всемирная история. Том 4. - Москва: Издательство социально-экономической литературы, 1958. С.207.

марказий ҳукуматга қарши исён кўтариб турардилар. 1612 йил 12 мартда Жаҳонгиршоҳ Бенгалияни эгаллаб олади. Жаҳонгиршоҳнинг энг муҳим ютуқларидан бири деярли олиб бўлмайдиган тоғдаги Нагаркот қўрғонини империяга қўшиб олгани бўлди. Бу истехком 1620 йилда узоқ қамалдан сўнг қўлга киритилди. Жаҳонгиршоҳ Декан вилоятларида маратхларга қарши кураш олиб борди. У Декандаги ҳукмрон доираларга қарши шахзода Хуррам бошчилигида қўшин юборди. Деканда асл келиб чиқиши хабашистонлик Малик Амбар исмли саркарда раҳномалик қилган. Саркарда ўзининг ўткир зехн ва ақл-идроки, ҳарбий салоҳияти туфайли Жаҳонгиршоҳ қўшинларига бир неча марта зарба етказди. 1623 йилда Малик Амбар Бижопурни қамал қилди. Жаҳонгиршоҳнинг учинчи ўғли шахзода Хуррам ўз отасига қарши бош кўтаради ва Малик Амбарга келиб қўшилиб, Бурхонпурни қамал қилади. Жаҳонгиршоҳ тезликда иккинчи ўғли шахзода Парвез ва амир Маҳобатхонни шахзода Хуррамга қарши юборади. Жангда Хуррам таслим бўлади. Малик Амбар эса орқага чекинади. 1626 йилда Малик Амбар вафот этади. Ана шундан сўнг, Жаҳонгир қўшинлари Деканнинг Акбаршоҳ давридаги қисминигина қўлга киритадилар.

Жаҳонгиршоҳ ҳинд-мусулмон ижтимоий бирлигини янада мустаҳкамлаш йўлида қатор муҳим тадбирларни амалга оширади. У Қуръон каримни ҳиндистоний тилига таржима қилишни буюрган. Ҳиндлар орасида асрлар оша ҳукм суриб келаётган баъзи бир зарарли урф-одатларни бекор қилиш тўғрисида фармонлар чиқарди. Бенгалия вилоятида эса солиқни тўлай олмаган кишиларнинг норасида фарзандларини (гўдаклар “ҳожасаро” (махрам) деб аталган) тортиб олиш жорий этилган бўлиб, Жаҳонгиршоҳ бу хусусда “Бундан буён ҳеч ким бу қабих иш билан шуғулланмасин, норасида ҳожасароларни харид этиш ва сотиш ман этилсин”, деб фармон чиқарди.

XVIII асрда Ҳиндистонда муомалада бўлган пуллар олтин, кумуш ва жездан (бронза) зарб этилган. Олтин ва кумуш тангалар рупия дейилган. Жаҳонгиршоҳ ўзининг севимли хотини Нуржаҳон бегим шарафига

“Нуржаҳоний” олтин тангасини зарб эттирган. Шунингдек, “Нури шохий”, “Нури султоний”, “Нури карам” (“Илтифот нури”), “Нури меҳр”, “Жаҳонгирий” тангаларини чиқарган.

1626 йил октябрда шахзода Парвез тўсатдан вафот этади. 1627 йилда Жаҳонгиршоҳ Кашмирга саёҳат қилади ва шу йилнинг октябрида саёҳатдан қайтаётганда йўлда вафот этади. Бу хабарни эшитган шахзода Хуррам тахтни эгаллаш учун Декандан Аграга йўл олади. 1628 йил феврилида у ҳеч қандай қаршиликсиз тахтга ўтиради ва ўзини Шох Жаҳон номи билан аташни буюради.

Шох Жаҳон салтанат тепасига келганда, империя иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан анча кучсизланиб қолган эди. Шох Жаҳон олдида тарқалиб кетиш хавфи туғилаётган империяни сақлаб қолишдек улкан вазифа турар эди.

2.6. ШОХ ЖАҲОН (1628-1659)

Шахзода Хуррам Жаҳонгиршоҳнинг учинчи ўғли бўлиб, 1592 йил январда Лоҳўрда туғилган. У 1612 йилда 21 ёшида Жаҳонгиршоҳнинг хотини Нуржаҳоннинг жияни, яъни Нуржаҳоннинг акаси Осафхоннинг қизи 19 ёшли Аржуманд бонуга уйланган. Нуржаҳоннинг отаси Ётимод уд-Давла саройда бош вазир, ўғли Осафхон эса сарой бошқарувчиси эди. 1622 йилда Ётимод уд-Давла вафот этгач, Нуржаҳон бегим билан шахзода Хуррам орасида зимдан адоват вужудга келди. Бунга сабаб Нуржаҳон бегимнинг Лодила бегим исмли қизи бўлиб, унинг отаси сарой аъёнларидан бири Нуржаҳон бегимнинг аввалги эри Шер Афкан эди. Лодила бегим Жаҳонгиршоҳнинг кенжа ўғли шахзода Шаҳриёрга узатилганди. Нуржаҳон бегимнинг нияти тахтга Шаҳриёрни валиаҳд қилиб тайинлаш эди. Бу пайтда касалманд бўлганлиги сабабли Жаҳонгиршоҳ давлат ишларига қарамай қўйган, асосий ишларни эса Нуржаҳон бегим олиб борарди.

Шахзода Хуррам келажаги ҳақида ташвишланиб, 1622 йилда ўз қарамоғида турган ногирон акаси шахзода Хусравни пинҳона ўлдиради

ҳамда отаси Жаҳонгиршоҳга санчиқ касалидан вафот этди, деб хабар беради. Мана шу зайлда сарой ичида аста-секин гуруҳбозлик авж олиб, кундан-кун салтанатга путур етади.¹

Ана шундай вазиятни кўпдан бери кутиб турган Эрон шоҳи Шоҳ Аббос 1622 йилда тўсатдан Қандаҳорни қамал қилади ва 45 кунлик қамалдан сўнг шаҳарни қўлга киритади. Жаҳонгиршоҳ шаҳарни қайтариб олиш мақсадида катта қўшин тўплаб, шаҳзода Хуррам, яъни Шоҳ Жаҳон бошчилигида Қандаҳорга юбормоқчи бўлади. Лекин Хуррам бундай нотинч вазиятда Ҳиндистондан узоқлашишни истамай, Қандаҳорга боришдан бош тортади ва бир неча кундан сўнг отаси Жаҳонгиршоҳга қарши қўзғолон кўтаради.

1623 йил март ойида Шоҳ Жаҳон Биллачурдаги жангда енгилиб, Деканга қочади. Шаҳзода Парвез билан амир Маҳобатхон бошчилигидаги Жаҳонгиршоҳ қўшини уни таъқиб қилади. Шоҳ Жаҳон Декандан Бенгалияга бориб, Ражмахални забт этади, сўнг Бихарни қўлга киритади. Бихарда қўшимча куч тўплаб, Оллоҳободни қамал қилади. Шу аснода Жаҳонгиршоҳ қўшини етиб келиб, Шоҳ Жаҳон қўшинини тор-мор қилади. Шоҳ Жаҳон қол-ган қўшинини йиғиб, Деканга қочади ва у ерда Малик Амбарга қўшилиб, Бурхонпурни қамал қилади. Шаҳзода Парвез билан Маҳобатхон яқинлашиб келгач, Шоҳ Жаҳон шаҳарни қамалдан бўшатиб, улардан кечирим сўрайди². Шоҳ Жаҳоннинг гуноҳи кечирилиб, Балагхат ҳокимлиги унга топширилади.

1636 йилда Шоҳ Жаҳон 50 минглик қўшин билан Деканга юриш қилиб, Голконда ва Бижопурни империяга бўйсундиради, Аҳмаднагаргача бўлган ерларни ишғол қилади ҳамда ўзининг учинчи ўғли Аврангзебни Деканга ҳукмрон қилиб, ўзи пойтахтга қайтади.

Шоҳ Жаҳон пойтахтни Аградан Деҳлига кўчиради. У 1639 йилдан 1658 йилгача Деҳлида “қизил қалъа”, ўрда, боғлар, масжид ва бошқа бир неча иншоотларни барпо этади. Бир масжиднинг қурилишига бир миллион рупия

¹ Всемирная история. Том 4. - Москва: Издательство социально-экономической литературы, 1958. С.209-210.

² Afzel Husain. The nobility under Akbar and Jahangir. A study of Family Groups. New Delhi, 1999, p. 174.

сарфланади. Унинг тахти тарихда “Шоҳ Жаҳоннинг товус монанд тахти” деб ном олган бўлиб, бу тахтнинг ўша даврдаги қиймати ўн миллион рупий деб белгиланган эди¹.

Умуман, Шоҳ Жаҳон ҳукмронлик қилган даврда қурилиш иншоотлари кўпайиб, хазинага анча зарар етказган. Шунингдек, мамлакатни бирлаштириш учун олиб борилган уруш ҳаракатлари юз миллионлаб маблағ сарфлашга мажбур қиларди. Бинобарин, бу даврда мамлакатнинг иқтисодий аҳволи анча заифлашган эди. Бир неча вилоятларда вабо, очарчиликлар бўлиб, меҳнаткаш халқ янада оғир аҳволга дучор бўлган эди.

Жаҳонгиршоҳнинг саломатлиги кундан-кун ёмонлашиб, давлат ишларини Нуржаҳон бегим бошқарарди. У ўзининг ниятларини амалга ошириш мақсадида Жаҳонгирнинг содиқ лашкарбошиси Маҳобатхонни саройдан четлатиб, Бенгалияга жўнатади ва мол-мулкини рўйхатга олдиради. Бундан норози бўлган Маҳобатхон салтанатга қарши бош кўтаради. Бу воқеадан кўп ўтмай Жаҳонгир Нуржаҳон билан бирга пойтахтдан Кобулга сафар қилишади. Маҳобатхон ўзининг ражпутли қўшини билан йўлга чиқиб шоҳни қўлга олади. Маҳобатхоннинг барча шартлари Жаҳонгир томонидан ночор қабул қилинади. Шоҳ қарвони Маҳобат назорати остига Кобулга йўл олади. Кобулда Нуржаҳон бегим Жаҳонгирни Маҳобатхон соқчилари кўлидан қутқа-риб олади ва Кобул қўшинини Маҳобатхонга қарши қўяди. Энди Маҳобатхон учун қочишдан бошқа илож қолмайди. У Кобулдан қочиб, Деканда Шоҳ Жаҳонга қўшилади.

Шоҳ Жаҳоннинг ҳукмронлик даврининг охириги йиллари тахтни ўз ўғилларидан муҳофаза қилиш билан ўтади. 1658 йилда Шоҳ Жаҳон бешафқат ўғли Аврангзеб томонидан Жамна дарёсининг ўнг соҳилидаги қалъа хоналаридан бирига қамаб қўйилади. Хона дарчасидан дарёнинг нариги қирғоғидаги Тож Маҳал яққол кўриниб турган. Ҳамма нарсадан жудо бўлган,

¹ Айрим маълумотларга қараганда, инглиз мустамлакачилари Ҳиндистонни ўз тасарруфига киритганларида Шоҳ Жаҳоннинг “Товус тахти” ни ўлжа сифатида кемага жойлаб, Англияга олиб кетмоқчи бўлганлар. Аммо йўлда кема ҳалокатга учраб, Шоҳ Жаҳоннинг “Товус тахти” йўқолган.// www.wikipedia.org

ҳамма имкониятдан маҳрум этилган Шох Жаҳон ана шу дарчадан Тож Маҳалга – хотини Мумтоз бегим мақбарасига тикилиб, кунларини аламли ўтказди. Қариб қолган Шох Жаҳон касалга чалиниб, йиғининг зўридан кўзидан ҳам жудо бўлади ва 1666 йилда вафот этади. Ўз васиятига кўра уни Тож Маҳалга – Мумтоз бегим ёнига дафн этадилар. Аврангзеб эса отасининг вафотидан олдиноқ бобурийлар тахтининг эгаси бўлиб олганди.

2.7. АВРАНГЗЕБ (1658-1707)

Аврангзеб Шох Жаҳоннинг учинчи ўғли бўлиб, 1619 йил 24 сентябрда туғилган. Онаси Мумтоз Маҳал бегимдир. Аврангзеб ёшлигиданоқ ака-укаларига нисбатан анча қобилиятли, уддабурон, ҳийла ва найранг ишлатишга моҳирлиги билан ажралиб турарди. Диндорлик билан ном чиқаришга ҳаракат қиларди. У оддий халқ кўзига ўзини авлиё қилиб кўрсатарди. Зотан, Аврангзеб ўқимишли ва билимдон киши бўлиб, Қуръони каримни ёддан билган, талайгина ғазалларни ёддан ўқир, ўзи ҳам ғазаллар ёзарди. Аммо қаттиққўл, кучли, иродали, қон тўкиш оддий бир зарурат деб билувчи тошбағир киши эди.

Отаси Шох Жаҳон 1636 йилда Аврангзебни Декан вилоятига ҳоким қилиб тайинлайди. Ўша вақтдаёқ Аврангзеб отаси Шох Жаҳонга қарши ҳаракат бошлайди. Шох Жаҳон бу исёнкор ўғлини Декан ҳокимлигидан олиб, Балх вилоятида турган қўшинларга бошлиқ қилиб жўнатади. Кейинчалик, Гужарот ва у ердан Бадахшонга юборади. 1652 йилда Аврангзеб яна Декан вилоятига ҳоким қилиб тайинланади. 1656 йил февралда Аврангзеб Голконда хонлигига қарши уруш бошлайди. 1657 йилда Бижопур хонлигини қўшиб олиш учун отаси Шох Жаҳонга сохта маълумот юборади. Шундан сўнг Шох Жаҳон Бижопур масаласини ҳал қилишни Аврангзебнинг ихтиёрига топширади. Бундан фойдаланган Аврангзеб, Бидорни забт қилади ва Бижопурга тажовузкорона ҳужум бошлайди. Бижопур султони Али

Одилшоҳ II Деҳли билан музокарага киришади. Шоҳ Жаҳон бу масалани адолатли ҳал қилишни катта ўғли Доро Шукуҳга топширади. Доро Шукуҳ ишни муфассал текшириб кўриб, масалани Султон Али Одилшоҳ II фойдасига ҳал қилади. Шоҳ Жаҳон Бижопурга қарши уруш ҳаракатларини дарҳол тўхтатиш ҳақида Аврангзебга фармон юборади. Аврангзеб Бижопур султони билан сулҳ тузиб, орқага қайтишга мажбур бўлади.

Шоҳ Жаҳоннинг фарзандлари ўртасида вужудга келаётган тахт учун ўзаро кураш қонли урушларга айланиб кетади. Оталари Шоҳ Жаҳоннинг касал бўлганидан фойдаланган ака-ука Аврангзеб, Шоҳ Шужо ва Мурод Бахшлар ўзаро иттифоқ тузиб, акалари Доро Шукуҳга қарши курашишга бел боғлайдилар. 1650 йил 14 февралда ака-укалар ўртасидаги биринчи уруш Баносар яқинидаги Баҳодирпурда бўлиб ўтади. Бу жангда Аврангзеб акаси Доро Шукуҳнинг 35 минглик қўшинини тор-мор келтиради. 1658 йил 15 апрелда ҳар икки томоннинг қўшини Ужайн яқинида тўқнашади. Жанг Доро Шукуҳ қўшинининг мағлубияти билан тугайди.

1658 йил 29 майда ҳал қилувчи энг катта жанг Агра ёнидаги Самугарҳда бўлади. Бу жангда 50 минглик қўшинга Доро Шукуҳнинг ўзи қўмондонлик қилади. Шунга қарамай, Доро Шукуҳ қўшини катта талофот кўради ва Панжобга қочади. Аврангзеб Аграга кириб, бемор ётган отаси Шоҳ Жаҳонни асирга олади ва уй қамоғига ҳукм қилади.

Доро Шукуҳ Аврангзебнинг айғоқчилари томонидан қўлга туширилади. Аврангзеб фармони билан қатл қилиниб, калласини лаганга солиб унинг ҳузурига келтирадилар¹. Аврангзебнинг иккинчи акаси Шоҳ Шужо ва унинг фарзандлари кейинчалик ваҳшийларча ўлдириб юборилади.

Аврангзеб 1658 йили тахтга ўтиргач, ўз ҳокимиятини кенгайтириш мақсадида тўхтовсиз жанглар олиб боради. Унинг ҳукмронлик даврини

¹ Бернье Франсуа. История последних политических переворотов в государстве великого Могола. – М.-Л., 1936. –С. 120-121

тарихчилар икки фаслга бўладилар. Биринчиси, 1658–1681 йиллари бўлиб, Аврангзебнинг диққат марказида асосан ғарбий-шимолий ва шарқий-шимолий Ҳиндистондаги воқеалар турарди. Аврангзеб бу ерда ражпутларга қарши жанглар олиб бориш ва Шимолий Ҳиндистоннинг шарқий ва ғарбий чегараларини мустаҳкамлашга ҳаракат қилган. Ҳукмронлигининг иккинчи фасли 1682–1707 йилларга тўғри келиб, бу даврда асосан мамлакатнинг жанубий қисмидаги воқеаларга қаратади. Зотан, бу ерда Шиважа маратхлар давлатини тузган эди. Бу давлат аслида 1674 йилда расман мустақил деб эълон қилинган бўлиб, Аврангзеб салтанатига тинчлик бермас эди.

Аврангзеб ўзининг деярли 50 йиллик ҳукмронлик даврида ота-боболари каби курилиш, адабиёт ва санъат ривожини учун қайғурмайди, Акбаршоҳнинг динлар тенглиги сиёсатига амал қилмайди. У ислом динидан бошқа динни ва сунна мазҳабидан бошқасини тан олмас эди.

Аврангзеб ҳинд халқининг бошига кўп кулфатлар солди. У 1679 йилда мусулмон бўлмаган халқларга солинадиган жузъя солиғини қайтадан жорий қилади. Ҳинд халқининг ибодатхоналаридаги олтин ва кумуш буюмларни хазина фойдасига тортиб олиб, ибодатхона биноларини эса масжидга айлантиради. Масалан, Удайпур ва Читорнинг ўзида 200 ибодатхона бузиб ташлангани тарихдан маълум. 1665 ибодатхонага бож тўлови ҳақида фармон эълон қилинади. 1669 йили Аврангзеб барча вилоят ҳокимларига мусулмон бўлмаган аҳолининг ҳамма мактаб ва ибодатхоналарини бузиб ташлашга фармон беради. 1671 йилда барча маҳкамаларда ишловчи котиблар ва бошқа хизматчилар мусулмонлардан бўлиши лозимлиги ҳақида фармон беради. Бироқ котиблар ҳиндулардан бўлмаслиги мумкин эмаслиги маълум бўлгач, ярми ҳиндулардан, ярми мусулмонлардан бўлиши лозимлиги ҳақида кўшимча фармон берилади. 1695 йилда ражпутлардан ташқари барча ҳиндулар тахтиравонда юриши, шунингдек, қурол олиб юриши ман этилади. Аврангзебнинг бундай ички сиёсати мамлакатда жуда катта норозиликларга олиб келади. Тинимсиз жангу жадаллардан тинкаси қуриган халқ учун бу

фармон оғир юк эди. Бинобарин, мамлакатнинг ҳар ер-ҳар ерида халқ кўзғолонлари, ҳокимлар фитнаси ва амалдорлар исёни кўтарила бошлайди¹.

Бир томондан фисқ-фасодлар, тахт учун талашлар, ҳар қандай йўл билан бўлса ҳам ҳокимиятни қўлга олишга интилишлар, таъмагирлик ва талон-тарожлар, иккинчи томондан халқ оммасининг қашшоқлашуви бобурийлар салтанатининг парокандаликка юз тутганлигидан дарак берарди. Аврангзебнинг узоқни кўра олмаган сиёсати унинг ворислари учун жуда қимматга тушди. Аврангзеб ҳаётлиги пайтидаёқ маратхлар, ражпутлар, жотлар ва сикхлар бош кўтариб чиқадиладар. Бир қанча мусулмон ва ҳинду ноиблари бобурийлар сулоласининг харобалари узра ўз давлатларини вужудга келтирдилар. Феъл-атвори ниҳоятда турфа, зиддиятли бўлган бу шахснинг исми аслида Муҳиддин Муҳаммад бўлган. У кейинчалик ўз исми ёнига “Оламгир” (оламни забт этувчи) ва “Аврангзеб” (тахт беағи) деган сўзларни қўшган.

Аврангзеб сиёсати катта бобоси Акбаршоҳнинг ички ва ташқи сиёсатига мутлақо қарама-қарши эди. Унинг “кофирлар мамлакати” бўлмиш Ҳиндистонни “мусулмонлар мамлакати”га айлантиришни асосий шиор қилиб олганди. Мажбурий исломлаштириш сиёсати халқда қаттиқ норозиликлар туғилишига, исёнлар юз беришига сабаб бўлди. Натижада бобурийлар давлатининг мустаҳкам қалъаси айнан шу даврдадан бошлаб емирила бошлади. Аврангзеб зарб қилинган танга пулларга Қуръон каримдан оятлар битишни, Наврўз байрамини нишонлашни ман қилди. Саройдаги хонандалару созандаларни, раққосаларни тарқатиб юборди, ўйин-кулгуларга чек қўйди. Аврангзеб нисбатан кўп яшади (88 йил) ва узоқ, деярли 50 йил ҳукмронлик қилди. Ҳаётининг асосий қисми жангу жадаллар, исёнларни бостириш ва бошқа ташвишлар билан ўтди. Аврангзеб 1707 йил март ойида вафот этди.

¹ Бернье Франсуа. История последних политических переворотов в государстве великого Могола. – М.-Л., 1936. –С. 122

3-БОБ. Бобурийлар даврида Ҳиндистон маданияти

3.1. Бобурийлар салтанатининг таназзули

Аврангзеб вафотидан сўнг унинг уч ўғли ўртасидаги тахт учун кураш тўнғич ўғли Муаззам ғалабаси билан тугайди ва у 1707 йил Деҳлида Баҳодиршоҳ номи билан тахтга ўтиради ҳамда 1712 йилгача давлатни бошқаради. У тарихга Баҳодиршоҳ I номи билан кирди. Унинг ҳукмронлиги даврида Панжобдаги сикхлар ҳаракати авж олди ва Баҳодиршоҳ уларга қарши курашни давом эттирди.

Сикхларнинг дини – сикхизм ҳиндуизм мазҳабларидан бири XVI аср бошида Ҳиндистоннинг шимолий-ғарбий қисмида пайдо бўлади. Бу мазҳаб ҳиндуизмга хилоф бўлиб, унинг баъзи таълимотларини инкор этган эди. Сикхларнинг дастлабки раҳбари Нанак (1469-1539) барча табақаларнинг тенглиги ғоясини тарғиб этган, умуман барча инсонлар Худо олдида тенгдирлар, деган ақидани ташвиқ қилган. Шунингдек, у ҳинду ва мусулмон дин пешволарининг суистеъмолчилик, таъмагирлик фаолиятларини қоралаган эди. Сикхизм пайдо бўлишиданок Ҳиндистондаги бошқа мазҳаблардан ўзининг мустақкам ташкилоти, қаттиқ интизоми, ўз устози – гуруга сўзсиз итоат этиши билан ажралиб турарди. Сикх раҳбарлари жамоа-халсадаги мураккаб ва оғир расм-русумларни бекор қилдилар, тарки дунёчилик (аскетизм)ни рад этдилар. Сикхлар яшаш жойларига кўра бир нечта ҳудудий округларга бўлинди. Уларни идора қилиш учун гурунинг вакиллари (масандалар) қийинланди. Учинчи гуру Амар Дас (1552–1574) гуру ҳокимиятини ворисийга айлантирди ва сикх руҳоний ҳукмдорлари сулоласига асос солди. Бешинчи гуру Аржуна (1581–1606) сикхларнинг

муқаддас китоби Адигрантхни тузди. Бу китоб гурунинг илоҳийлигини таъкидлаб, сикхлар устидан ҳокимиятни янада кучайтирди¹.

Халса жамоат аъзолари учун махсус кийим-бошлар, мусулмон ва ҳиндулардан ажратиб турувчи либослар жорий қилинган. Улар аввало ханжар солинган сув билан ювинганлар, сўнг махсус кийим-бош кийганлар. Ҳар бир сикхнинг исми-шарифи ёнига “Сикх” (маъноси “шеър”) қўшимчаси қўйиб айтилган. Шунингдек, сикхлар албатта ханжар, билагузук тақишлари ҳамда тароқ олиб юришлари шарт бўлган.

XVII асрга келиб сикхлар ҳаракатида ўзгаришлар юз берди. Гуруларнинг ўзлари мол-дунё бойлик орттира бошладилар. Гуру мутлак ҳоким бўлишга, ўзини диний доҳий даражасига кўтаришга интилди. Дин пешволари орасидан катта мол-мулкка эга бўлган феодаллар етишиб чиқди. Сикхизм ичидаги бундай ўзгаришлар натижасида аҳоли ўртасида бобурийлардан ҳам, маҳаллий феодаллардан ҳам норозилик кучайди. Сикхларнинг ўнинчи устози бўлмиш Говинд Сингх (1675–1708) ўзининг барча имтиёзларидан воз кечиб сикхларни мусулмон ва сикх феодалларига қарши курашга чақирди. У барча ҳокимиятни халса аталмиш сикх жамоаларига топширди. Бу жамоаларда ҳамма табақалар тенг ҳисобланган ва шунга ўхшаш қатор демократик қонун-қоидалар жорий қилинган. Жамоаларга деҳқонлар, ҳунармандлар ва бошқа камбағал табақалар уюшган.

Гуру Говинд Сингх 1699 йил сикхларнинг умумий йиғини (съезд)ни чақириб, унда сикхларнинг доимо қуролланган ва курашга тайёр туриши лозимлигини таъкидлайди. Говинд Сингх даврида сикх жамоасига барча дин вакиллари, жумладан, мусулмонлар учун ҳам йўл очиқ эканлиги эълон қилинди. Шу асосда, Панжоб халқларининг маҳаллий феодалларга ва бобурийларга қарши кураш ғояси байроғига айланди. XVIII аср бошида сикхлар қўзғолони бошланди.

¹ Синха Н.К., Банерджи А.Ч. История Индии. — М.: Издательство Иностранной литературы, 1954. С. 183.

Сикхлар раҳбари Банда бобурийлардан норози бўлган ҳиндуларни ўз атрофига тўплаб, 70 минг кўшин билан Сирҳинд ва Сахаранпури вилоятларини забт этиб, Лохўрни қамал қилади. Сикхлар кўп ўлжаларни қўлга киритишади. Сикхларнинг ғалабаларидан саросимага тушган бобурийлар салтанати ҳамда ҳукмрон ҳинд ва мусулмон феодаллари ўзаро бирлашиб, Банда армиясига қарши куч тўплайдилар. Икки ўртада бўлган шиддатли жангларда сикхлар енгилади. Лекин, уларнинг қўзғолонлари бобурийлар салтанати инқирозини тезлаштириб юборди¹.

Баҳодиршоҳ I вафотидан сўнг унинг тўрт ўғли шртасида тахт учун кураш бошланди. Шохнинг истеъдодсиз тўнғич ўғли Жаҳондоршоҳ учта укаларини турли йўллар билан ўлдириб, тахтни эгаллайди. Аммо бир йилга етмай жияни, яъни укасининг ўғли Фаррух Сиёр уни тахтдан кулатиб, зиндонда қийнаб ўлдиради ва ўзи тахтни эгаллайди (1713-1719).

1713 йилда Баҳодиршоҳнинг набираси Рафиудоро тахтга ўтиради, Фаррух Сиёр эса қатл этилади. Янги подшоҳ касаллиги туфайли ўша йили қафо қилади.

1719 йил сентябрида Баҳодиршоҳнинг набираси Равшан Ахтар тахтга ўтиради. У кейинчалик ўзини Муҳаммадшоҳ деб атади. Муҳаммадшоҳ иродасиз, маишатга берилган бепарво одам бўлиб, бобурийлар салтанатининг аввалги обрў-эътиборини, шунингдек қўшинининг илгариги жанговарлик салоҳиятини қайтадан тиклашга қодир эмас эди. Унинг қарийб ўттиз йиллик (1719–1748) ҳукмронлик даврида ўзининг буюк аجدодларининг эришган барча шон-шуҳратлари бирин-кетин қўлдан кета бошлади. Бобур асос солган қудратли давлат эндиликда кучсиз ва ўзини-ўзи бошқара олмайдиган тизимга айланиб қолаётган эди.

Умуман Аврангзеб вафотидан сўнг бобурийлар салтанатининг таназзули тезлашиб кетди. Бунинг маълум сабаблари мавжуд эди, албатта.

¹ Всемирная история. Том 5. Глава XII. Распад империи Великого Могола и завоевание Индии англичанами.- Москва: Издательство социально-экономической литературы, 1958. С. 157-158.

Аврангзеб давлат ҳудудини кенгайтириш учун мамлакатнинг марказий ва жанубий қисмида бўлган тўхтовсиз урушлар меҳнаткаш халқ аҳволини анча оғирлаштириб қўйган эди. Айниқса, деҳқонлар ва ҳунармандларнинг қашшоқ аҳволга тушиб қолганлиги, амалдор ва катта ер эгалари учун қўшинни озик-овқат, кийим-кечак билан таъминлаш оғирлашиб бораётганлиги, халқнинг жойларда исён кўтараётганликлари икки асрга яқин ҳукм суриб келаётган қудратли ва шон-шуҳратли бобурийлар давлатини кучсизланишига ва емирилишига олиб келди. Бу тарихий жараён эса Ҳиндистон ярим оролидаги сиёсий ва иқтисодий аҳволга ўз таъсирини кўрсатмай қолмади.

Айниқса, Аврангзебнинг бобурийлар давлати ҳудудини кенгайтириш учун тўхтовсиз олиб борган курашлари мамлакат жануби ва шимолида жиддий қаршиликларга учради. Қўшин сони кўпайиб, улар босиб ўтган ерларини талон-тарож ва пайхон қилиб кетардилар. Оқибатда ўша ерларда очарчилик бошланарди.

Ниҳоят, Аврангзеб томонидан ғайри динларга мансуб бўлган аҳолига ва биринчи галда ҳиндуларга қарши қаратилган сиёсат халқнинг сабр-косасини тўлдирди. Бундай бебошликларга қарши мамлакатнинг деярли барча вилоятларида бобурийлар ҳукмронлигига қарши катта-кичик халқлар, рожалар кўзғалдилар. Булардан энг кучлиси ва хавфлиси маратх халқи бўлган. Натижада 1674 йили мустақил Маратх миллий давлатини бунёд этади. 1765 йилда унинг шимолий қисмидаги Панжоб вилоятида сикхлар давлати ташкил топади. Сикхлар Панжоб вилоятининг катта қисмида жойлашган бўлиб, кучли миллий қўшин ҳам ташкил этадилар ва бобурийлар қўшинига оғир зарбалар бера бошлайдилар.

Аврангзеб вафотиданг сўнг унинг ўғиллари орасида тахт учун курашнинг авж олиши, яқин ва узоқ вилоятларни империядан ажралиб, мустақил бўлиб кетиши марказий ҳокимият кучини янада заифлаштирди. Бобурийлар салтанатида рўй бераётган бу ички курашлар чет эл босқинчилари учун қулай шароит яратди.

1739 йил феввалида Эрон ҳукмдори Нодиршоҳ Ҳиндистонга юриш қилади. У бир зарба билан Ҳайбар довонини муҳофаза қилаётган ҳинд қўшинларини тор-мор қилади ва Деҳли шаҳрига кириб келади. Ҳиндистон пойтахтидаги масжидларда ўзининг номига хутба ўқитиб, ўз номидан пул зарб қилдиради. Нодиршоҳ 700 миллион рупийга тенг ўлжани қўлга киритади. Ўлжалар ичида Бобуршоҳ томонидан ўғли Ҳумоюншоҳга ҳадя қилинган дунёдаги энг йирик олмослардан бири Қўҳинур, шунингдек Шоҳ Жаҳоннинг машҳур қиймати 10 миллион рупийга тенг бўлган “Товус тахти” ҳам бор эди. Муҳаммадшоҳ битимга мувофиқ Ҳинд дарёсининг шимоли-ғарбий қисмидаги ерларни Нодиршоҳга беради. Деҳли ҳукумати Афғонистондан маҳрум бўлади. Бунинг устига бобурийларга қарашли Лохўр ҳукмдори Нодиршоҳ ҳар йили 2 миллион рупий юбориб туриш мажбуриятини олади¹.

Нодиршоҳнинг Ҳиндистон сари уюштирган ҳужуми бобурийлар салтанатини ҳалокат гирдобига яқинлаштириб қўйган эди.

Ҳиндистонда Муҳаммадшоҳдан сўнг унинг ўғли Аҳмадшоҳ тахтга ўтириб, олти йил (1748–1754) ҳукм суради. Ундан сўнг Баҳодиршоҳнинг невараси, яъни Жаҳонгиршоҳнинг ўғли Оламгир II беш йил (1754–1759) ҳукмронлик қилади. Унинг ўғли Олам II 47 йил (1759–1806) тождорлик қилади. У номигагина подшоҳ эди, унинг салтанати даврида мамлакатнинг ҳамма вилоятларида мустақил ва ярим мустақил хонликлар вужудга келиб, улар марказий ҳокимиятни тобора сиқиб қўйган эдилар. Бунинг устига Ҳиндистоннинг жануби-ғарбий қисми Калькуттада мустаҳкам ўрнашган инглизлар, маҳаллий ҳукмдорларни зимдан бир-бирига гиж-гижлаш ва ҳар хил хийла ҳамда сотиб олишлар билан ўз таъсир доираларини кенгайтириб, шимол томонга силжимоқда эдилар. Оз вақт ўтмасдан Нодиршоҳнинг саркардаларидан бири, мустақил Афғонистон давлатига асос солган

¹ Всемирная история. Том 5. Глава XII. Распад империи Великого Могола и завоевание Индии англичанами.- Москва: Издательство социально-экономической литературы, 1958. С. 161

Аҳмадшоҳ Дурроний Ҳиндистонга юриш бошлайди. У Лоҳўрни эгаллаб ҳамон вайрона ва харобалардан иборат бўлган Деҳлига юради. Лектг вабо касали тарқалиб, Аҳмадшоҳ 1757 йили Афғонистонга қайтади. Унинг қайтишидан аввал Оламгир II салтанатини исёнчилардан ғимоя қилиш учун афғон ҳукмдоридан ёрдам сўрайди. Улар Деҳлида ўзаро урушлар гирдобидан фарқ бўлай деб турганда инглизлар шарқда, Бенгалияда шу вилоят навоби Сирожуддавла билан жанг қилиб, уни мағлубиятга учратишади ва Бенгалияни тўла-тўқис ўзларига бўйсундиришади.

1760 йил арафасида Аҳмадшоҳ Ҳиндистонга яна юриш қилади. Маратхлар йўлбошчиси Балажи Бажи Рао (1740–1761) уч юз мингга яқин лашкар тўплайди. Бу кўшинда филлар ва отлик суворийлардан ташқари кучли тўплар ҳам бор эди. Замбараклар бўлинмасида ўн икки мингтача одам ва икки юз тўп бор эди. Ана шу даҳшатга солувчи кўшин Аҳмадшоҳга қарши юриш бошлайди. Амадшоҳнинг кўшинида эса бор-йўғи қирқ минг аскар ва қирқта тўп бор эди¹.

Маратхлар Деҳли яқинидаги машҳур Панипат майдонида етиб келишади. 1761 йилнинг январиди кўшинлар тўқнашади. Аввалида маратхлар замбараклари Аҳмадшоҳ кўшинларини шиддатли ўққа тутди.

Аҳмадшоҳ чекинади, аммо замбарак ўқи остида жуда катта жанг тажрибасини орттирган афғон ҳарбий қисмлари кўкқисдан маратхларга қарши ҳужумга ўтишади. Шундай қилиб, Шимолий Ҳиндистондаги катта жангда афғонларнинг кўли баланд келади. Панипат майдонида маратх кўшинларининг аксарияти ҳалок бўлади.

Бу пайтда бобурий подшоҳ Олам II нинг (1759–1806) ҳукмдор сифатида ҳеч қандай нуфузи қолмаган эди. Инглизлар унга ойига тўқсон минг рупий маош белгилашиб, эвазига давлатни идора этишни ўз қўлларига олишди. Шоҳ Олам II 1806 йилда вафот этгандан сўнг, унинг ўрнига ўғли

¹ Фурсов К. А. Распад Могольского султаната: интерпретации // «В России надо жить долго...»: памяти К. А. Антоновой (1910—2007) / Сост. и отв. ред. Л. Б. Алаев, Т. Н. Загородникова.. — М.: Восточная литература, 2010. С.48.

Акбар II (1806–1837) тахтга ўтиради. Акбар II ҳам ўз умрининг охиригача инглизлар қўлида қўғирчоқ бўлиб, улардан нафақа олиб яшади. У 1837 йилда вафот этади. Унинг ўрнига ўғли Сирожиддин Зафар Баҳодиршоҳ II тахтга чиқади. УI ҳам инглизлар нафақаси ҳисобига кун кечирази. Унинг даврида Ҳиндистон бутунлай мустақил ва ярим мустақил хонликларга бўлиниб кетган, уларнинг кўпчилиги инглизлар қўлига ўтган эди. Ҳатто Баҳодиршоҳ II нинг Деҳлидаги ўз саройидан ташқарига ҳукми ўтмас эди.

Мамлакатнинг майда бўлакларга бўлиниб кетиши ва инглизлар истибдоди кучайиши натижасида ижтимоий, иқтисодий ва маданий аҳвол янада пасайиб кетади. Оқибатда мамлакатда 1844, 1849, 1850 ва 1852 йилларда кўзғолонлар бўлиб ўтади. 1857 йилда эса тарихда машҳур сипоҳийлар кўзғолони бошланади.

3.2. Бобурийлар даврида Ҳиндистон маданияти

Тарихдан билганимиздек, Бобурийлар сулоласи намоёндаларининг аксарияти ўзлари шоир ва тарихчи бўлиши билан бирга олим, мусаввир, мусиқачи, меъмор ва шу кабиларни қўллаб-қувватлаб, тақдирлаб, ҳамиша уларга ҳомийлик қилганлар, фан ва маданиятнинг гуллаб-яшнаши, меъморчилик, рассомлик, қурилиш, иқтисод ва савдо-сотиқнинг юксалишига улкан ҳисса қўшганлар. Ҳумоюн даврида олтита йирик тарихий асарлар яратилди, шу жумладан, Мирзо Ҳайдарнинг “Тарихи Рашидий”, Иброҳим бин Жарирнинг “Тарихи Хумоюнӣ”, Меҳтор Жавҳарнинг “Тазкират ал-воқеоти Хумоюнӣ”, Файзи Сирҳинднинг “Тарихи Хумоюншоҳӣ”, Гулбадан бегимнинг “Хумоюннома” ва ниҳоят боязид Баётнинг “Тарихи Хумоюн” асарлари иншо қилинди.

Акбаршоҳнинг ярим асрлик ҳукмронлиги даврида 25 дан зиёд тарихий асарлар ёзилди. Булар орасида умумий тарих, Ҳиндистон тарихига бағишланган Мулла Аҳмад Таттавий раҳбарлигида битилган “Тарихи

алфий”, Ориф Қандаҳорийнинг “Тарихи Акбарий”, Низомиддин Ҳеравийнинг “Табоқати Акбарий”, Абдулқодир Бадаунийнинг “Мунтахаб ат-таворих”, Абулфазл Муборакнинг “Акбарнома” асарлари ва бошқалар шулар жумласидандир.

Жаҳонгиршоҳ даврида 22 та тарихий асар ятилди. Улар орасида Тоҳир Сабзаворийнинг “Равдат ат-Тоҳирий”, Скандар Гужаротийнинг “Миръоти Скандарий”, Хокийи Шерозийнинг “Мунтахаб ат-таворих”, Неъматуллоҳ Ҳеравийнинг “Тарихи Шоҳжаҳоний” асарлари алоҳида ўрин тутди.

Шоҳ Жаҳон ҳукмронлиги даврида яратилган илк асарлардан бири Муҳаммад Шариф Деканий қаламига мансуб “Мажолис ас-салотин” бўлиб, у Жаҳонгир пайтида ёза бошланган ва Шоҳ Жаҳон ҳукмронлигининг биринчи йили ёзиб тугалланган. “Подшоҳнома” асарининг муаллифи Муҳаммад Амин Қазвиний Шоҳ Жаҳоннинг сарой тарихчиси эди ва у ўз асарини императорнинг фармони билан таълиф этган. Яна бир “Подшоҳнома” асарининг муаллифи Шоҳ Жаҳон давлатининг машҳур расмий тарихчиси Абдулҳамид Лоҳўрийдир. Унинг шогирди Муҳаммад Ворис Лоҳўрий “Подшоҳнома”ни якунига етказди.

Бобурнинг ўғли Ҳумоюншоҳ дунёвий илмлардан математика ва фалакиётга қизиқарди. Шунингдек, мусиқага иштиёқманд эди. У саройдаги файласуфлар, мунажжимлар, шоирлар, дин пешволари ва бошқа илм аҳллари билан суҳбатлар ўтказарди. Ҳумоюн Эрондан икки моҳир рассомни Дехлига таклиф этиб, улардан ўзига ва ўғли Акбарга рассомликдан дарс беришларини илтимос қилган. Унинг шеърятга иқтидори кучли бўлиб, туркий ва форсий ғазаллар битарди, ғазаллари девон шаклида тартиб топгандир. Тарихчиларнинг гувоҳлик беришича, Ҳумоюннинг укаси Аскарӣ Мирзо ҳарбий саҳиятли, адиб ва шоиртабиат киши бўлган, бошқа бир укаси Ҳиндол Мирзо ҳам диловар ва олим инсон эди. Унинг саройида уламолар,

шоирлар ва дин аҳллари тарбия топганлар. У ҳам шеъриятга қизиқарди, ўзи ҳам туркий ва форсий тилларда ғазаллар ёзарди¹.

Бобурнинг қизи Гулбадан Бегим ўз замонасининг энг ўқимишли, оқила ва донишманд аёлларидан эди. У “Хумоюннома” номли ажойиб ва қимматли асар ёзди. Асар Бобур билан Хумоюннинг ҳаёти ва саргузаштларининг мухтасар тарихи бўлиб, мантиқан “Бобурнома”нинг давомидир.

Бобурнинг ўғли Комрон Мирзо иқтидорли шоир бўлган, Бобур анъаналарини давом эттириб, ўз атрофига олимлар, шоирлар меъморларни тўплаган, боғ-роғлар, каналлар, бинолар бунёд этган.

Бобурнинг холаваччаси тошкентлик Мирза Муҳаммад Ҳайдар ҳам Ҳиндистон, Тибет, Қашқар атрофларини кезиб, “Тарихий Рашидий” воқеаномасини ёзиб қолдирган².

Акбаршоҳ даври учун икки асосий маданият мусулмон ва ҳинду маданиятларининг уйғунлиги характерлидир. Чунончи, Фатпур Секри шаҳри қурилишида ҳинду элементлари ўз ифодасини топган, яъни унда бир-бирига уланиб кетган гул шодалари шаклидаги ҳиндча нақшлар мавжуд. Баъзи бир карнизлар жониворларнинг тасвири билан безатилган, сарой хоналарининг биридаги деворда қушлар ва ҳайвонлар акс эттирилган. Кейинчалик Аврангзебнинг буйруғига биноан деворлардаги бу нақш-расмлар ўчириб ташланган. Маълумки, ислом ақидаларига кўра жонзотларнинг расмини чизиш тақиқланганди. Айрим шоирлар машҳур ҳинд достонларидаги мавзуларда ҳам ижод қилдилар. Акбар давридаги йирик форсийзабон шоирлардан Абул Фазлийнинг укаси Файзийнинг “Нал ва Даман” асари шулар жумласидандир. Абул Фазл ҳам ўзининг “Оини Акбар” (“Акбарнинг кўрсатмалари”) асарида қадимги Ҳиндистоннинг фалсафий таълимоти, ҳиндуларнинг урф-одатлари ва оғзаки адабиётига алоҳида эътибор берди.

¹ Файзиев Т. Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва унинг авлодлари. –Т., 1996. –Б. 41-42.

² Мирза Муҳаммад Ҳайдар. Тарих-и Рашидий. –Т., 1996

Акбар ҳукмронлиги даврида (1556–1605) махсус давлат тасвирий санъат корхонаси ва расмлар бўлмаси – наққошхона таъсис этилган. Наққошхонада Ҳирот рангли нафис суратлар (миниатюра) мактаби намояндаларининг нодир тасвирий асарлари сақланар ва бу ижодий камолот намуналари асосида талабаларга дарс бериларди.

Адабиёт соҳасида ҳам бир қатор асарлар яратилди. Акбаршоҳнинг фармониға мувофиқ “Бобурнома”, “Темурнома”, “Чингизнома”, Шарофиддин Али Яздийнинг “Зафарнома”, “Калила ва Димна”, Жомийнинг “Баҳористон”, Низомийнинг “Хамса”си, “Маҳабҳорат”нинг форс тилидаги таржимаси, “Рамаяна” ва бошқа бир қанча асарлар қўлёзмаси рангли нафис суратлар билан безатилди. Бу ажойиб санъат намуналарини ижод этишда Мир Сайид Али ва Хўжа Абдусамад билан биргаликда иқтидорли ҳинд мусаввирлари Басаван, Дасвант, Мадху, Мискин, Лаъл, Кесу ва бошқалар ҳам фаол иштирок этганлар. Жаҳонгир ўзининг бобокалони Бобурга тақлидан ўз таржимаи ҳоли ва ўн етти йиллик ҳукмронлик даврини қамраб олган “Тузуки Жаҳонгирий” (“Жаҳонгир тузуклари”) номли асарини яратган. Мазкур асар “Жаҳонгирнома” номи билан машҳурдир. Жаҳонгиршоҳнинг тил ва адабиёт, тарих соҳасидаги исътедоди мазкур асаридан ҳам маълум. У туркий эски ўзбек тилини мукаммал билиши билан фахрланган. Ниҳоятда назокатли ва нозик таъбга молик бўлган Жаҳонгир айниқса тасвирий санъат билан қизиққан. Бухоролик Абулҳасан ва Уста Мансур унинг тарбияси ва ҳомийлиги туфайли тасвирий санъатда камолот поғоналарига кўтарилганлар. Абулҳасан мўйқаламига мансуб бўлган асарлардан Жаҳонгир ва Шох Жаҳоннинг суратлари бизгача етиб келган. Жаҳонгир ўз саройига олимлар, шоирлар, рассомлар, мусиқачилар ва турли касб-ҳунар эгаларидан етук кишиларни йиғиб, уларга ҳомийлик қиларди. Саройда ғазалхонлик анжуманлари бўлиб турар, Жаҳонгирнинг ўзи ҳам шеър айтарди.

Бобурийлардан тўртинчи подшо Шох Жаҳон форс тилида равон гапирар, турк ва ҳинд тилларини ҳам яхши билар эди. У қиличбозлик, ов қилиш, шеърят, мусиқа ва нафис санъатга жуда қизиққан.

Бобурий маликалардан Шох Жаҳоннинг қизи Жаҳонаро Бегим (1614–1681) машҳур шоирлардан эди. Онаси мумтоз Маҳалбегим вафот этганда у 17 ёшда бўлган. Хусн-латофатда, ақл-идрокда ва илму одобда беназир бўлган. Жаҳонаро бегим салтанат ишларини бошқариш, ички ва ташқи сиёсат ҳамда дипломатия масалаларида отасига ўзининг оқилона маслаҳатлари билан ёрдамлашган, меъморлик, ободонлаштириш ишларига раҳнамолик қилган. Аграда қурилган жомеъ масжидининг тархини Жаҳоноро Бегим чизган. Шунингдек, Деҳли, Сурат, Амбола, Беҳал ва Панипат шаҳарларида карвонсаройлар қурдирган. Лоҳўрда катта боғ, Кашмирда “Пари маҳал” (“Парилар саройи”)ни бунёд эттирган. Шохжаҳонободда Алимардонхон ариқ қаздириб, нақшинкор ҳовуз қурдирган. Жаҳоноро бегим ғазаллар битган, илм-фанга бағишланган “Рисолайи Соҳибия” (“Дўстлик ҳақида рисола”) номли асар ёзган.

Шох Жаҳон даврида ҳам маърифат, илм-фан, адабиёт ва санъат ривожига катта эътибор берилган. Йирик шоир ва олимлардан Абдул Ҳамид Лоҳўрий “Подшоҳнома”, Амин Қазвиний “Подшоҳнома”, Иноятхон “Шох Жаҳоннома”, Муҳаммад Солиҳ “Амалий Солиҳ” асарларини ёзишган. Уларда бобурийлар салтанати тарихи батафсил ёритилган.

Шох Жаҳон Деҳлининг марказида Ҳиндистондаги энг катта ва салобатли жомеъ масжидини, Агра шаҳрида эса қизи Жаҳонаро шарафига катта жомеъ масжидини қурдиради. Деҳлида қизлари Жаҳонаро ва Равшанаро шарафига мақбаралар бино этилган. Кашмирда ниҳоятда гўзал Шалимар ва Нишот номли боғлар барпо қилинган.

Шох Жаҳоннинг тўнғич ўғли Доро Шукуҳ бобурийлар салтанатидаги истеъдодли олим ва катта маърифатпарвар шахс эди. Бобурийлар хонадони у билан фахрланарди. У араб, форс, санскрит тилларини яхши билган ва

шеърлар ёзган. Ҳиндшунос тарихчи олим Илёс Ҳошимов таъкидлаганидек, Доро Шукуҳ ҳинд халқининг қомусий китобларини, тасаввуф фалсафасига оид бир қанча китобларни форс тилига таржима қилган¹.

Аврангзеб даврида олимлардан Ҳафихон “Мутаҳаб ул-лубоб” асарини ёзиб тугатади. Мирзо Муҳаммад Козим “Оламгирнома”, Муҳаммад Соқий “Маосири Оламгирий”, Сужан Рай Хатри “Хулосот ул-таворих”, Бҳемсен “Нушкаи дилкушо”, Ишвар Дас “Фатухоти Оламгирий” асарларини ёзганлар. Уларда Аврангзеб даври билан бирга бобурийлар салтанати тарихига оид қизиқарли маълумотлар берилган.

Аврангзебнинг қизи Зебуннисо бегим забардаст шоира, етук олима, моҳир танбурчи, созанда ва гўзал хаттот эди. Араб ва форс тилларининг сарфу наҳвини (морфология ва синтаксис), фикҳ (қонуншунослик), мантиқ, фалсафа, тарих фанларини пухта ўзлаштирган. У настаълиқ, насҳ ва шикаста хатларини зўр маҳорат билан ёзган. Шу боис, Қуръони каримни бир неча маротаба хуснихатда кўчирган ва ёддан қироат билан ўқиган.

Зебуннисо бегим чиройли шеърӣ девон тузган. Тасаввуф фалсафасига оид “Мунис ул-арвоҳ” номли асар ҳам ёзган. Тафсир соҳасида “Зеб ат-тафосир” (“Гўзал тафсирлар”)ни яратди, илоҳиётга оид “Зеб ан-нашоат” номли асар ёзиб, уни ўз устозига бағишлайди. Шунингдек, Ҳиндистон мусулмонлари орасида дастуруламал бўлиб қолган “Фатвойи Оламгирий” (“Шариат қонунлари”) мажмуаси асарини форс тилига таржима қилдиради. Зебуннисо ўз замонасининг олимлари, шоирлари ва санъат аҳлларига ғамхўрлик ва ҳомийлик қилган, илм ва фаннинг ривожига муносиб ҳисса қўшган.

Адабиёт саройдан ташқарида ҳам, кенг халқ ўртасида турли жанрларда тараққӣй этди. Айниқса, бҳакти поэзияси катта эътибор қозонди. Бҳакти шоирлари ичида Тулси Даснинг (1532–1623) “Рамаяна” асари ҳинди тилининг ҳар хил лаҳжаларида яратилди. XVI асрнинг иккинчи ярмида

¹ Ҳошимов М. Ҳиндистонда бобурийлар сулоласи салтанати. – Т.: Ўқитувчи, 1996. –Б. 94

Ражастонда яшаб ўтган Сур Дас, махараштралик шоира Мирабаи Эканатх, ассамлик Шанкарадева ўрта аср ҳинд адабиёти тараққиётига катта ҳисса қўшдилар. Бенгалиялик Мункудорама Чокроборти ўша давр Бенгалия ҳаёти ҳақида “Чандимангал” (“Маъбуда Чанди томонидан ҳадя қилинган”) номли реалистик ҳикоя ёзди. XVII асрда бхакти ғоялари маратхлар ва сикхлар шеърлятида ҳам ривож топди.

Ўрта аср Ҳиндистон адабиётида урду тилида ижод этган шоирлар ҳам кўзга ташланади. Форсийзабон шоирларнинг ичида эса энг машҳурлари Файзий ва Бедил (1644–1721) эдилар.

Мирзо Абдулқодир Бедил Бенгалиянинг Азимобод шаҳрида ҳарбий хизматчи оиласида дунёга келди. Унинг ота-боболари Шаҳрисабз ўзбекларидан эдилар. Бедилнинг ҳаёти Ҳиндистонда бобурийлар империяси инқирозга юз тутган даврга тўғри келди. У ўзининг 77 йиллик ҳаётида 14 подшони кўрди. Шулардан 9 таси шоир умрининг охириги йилларида ҳукмронлик қилганлар. Шунинг ўзи ҳам мамлакатда ўзаро низоларининг қай даражада кучайганлигини кўрсатади. Шоир ўз даврига бефарқ қарамади, ҳиндлар ва мусулмонларни мамлакатдаги барча халқларни бирлаштиришга чақирди. Бедил ўз асарларида фалсафа, тарих, тиббиёт, адабиёт ва илоҳиётнинг хилма-хил масалаларига тўхталган. “Нукот” рисоласи борлиқ, материя, заррачалар, жонли мавжудот ва нарсалар табиати ҳақида, наботот олами тўғрисида сўзлайди. Борлиқ, йўқлиқ, фано, бақо сингари фалсафий масалалар ҳақида фикр билдиради. “Комде ва Мудан” достонида дўстлик, муҳаббат, вафодорлик, адолат, илм-маърифат ғояларини акс эттирган. Асарларининг кўпчилиги 16 жилдли “Куллиёт”ига жамланган.

Бобурийлар тарихи ва маданиятини ўрганишда ўша давр сарой тарихчилари Абдулқодир Бадуний, Абулфазл Алломий, Феришта, Абдулҳамид Лохўрий, Низомиддин Херавий, Муҳаммад Ҳайдар, Рашид Надви, Хондамир, Жавҳар, Муҳаммад Соқий ва бошқаларнинг асарлари муҳим қўлланмадир.

Бобурийлар даврида Ҳиндистонда бир қанча ажойиб тарихий асарлар ёзилган. Ҳожа Низомиддин Аҳмад ибн Муҳаммад ал-Хиравийнинг “Табоқати Акбаршоҳий” рисоласи ана шулар жумласидандир. Асар Акбаршоҳнинг 38 йиллик ҳукмронлик даврини қамраб олади.

Сунжон Рай Муншийнинг “Хулосат ат-таворих” асари (1695) Аврангзеб Оламгир давригача Ҳиндистонда бўлиб ўтган тарихий воқеалар ҳақида ҳикоя қилади. Муҳаммад Қосим Ҳиндшоҳнинг “Тарихи фаришта” асари Ҳиндистон тарихини ўрганишда катта аҳамиятга эга бўлиб, “Гулшани Иброҳимий” номи билан ҳам аталган. Абдул Қодир ибн Маликшоҳ Бадавонийнинг (1615) “Мунтахаб ат-таворих”, Абул Фазл Муборак Алломийнинг “Акбарнома” ёки “Тарихи Акбаршоҳий” (“Оини Акбар”), Мирза Салим Нуриддин Муҳаммад Жаҳонгирнинг “Жаҳонгирнома”, Муҳаммад Шарифнинг “Иқболномаи Жаҳонгирий”, Абдулҳамид Лоҳўрийнинг “Подшоҳнома”, Сайид Жамол ибн Миржалолиддин Ҳусайннинг “Тархоннома” каби асарлари Ҳиндистоннинг ўрта асрлар тарихига оид муҳим тарихий ҳужжат ҳисобланади.¹

Ўрта аср Ҳиндистонида аниқ фанлар соҳасида ҳам катта муваффақиятларга эришилди. Астрономия соҳасини олсак, унда энг асосий ютуқ янги астрономик асбоб-ускуналарнинг ихтиро қилинишидир.

Ўрта аср фалакиёт илмининг энг олий нуқтаси Савай Жой Сингхнинг (XVIII аср) “Зижи-жадиди Муҳаммад Шоҳий” номли монументал асари бўлди. Жай Сингхнинг бу асари ислом мамлакатлари маданиятининг ҳинд жамиятига таъсирини ўзида акс эттирган ва янги даврни бошлаб берган. Шунини таъкидлаш керакки, Осиё ва Африканинг турли жойларидан Ҳиндистонга келган илм-фан ва ҳунармандчилик вакиллари қўлга киритган ютуқлар ҳам ҳинд маданиятига катта таъсир кўрсатди. Бундай таъсир натижасида тўқимачилик, зардўзлик, металлургия, шишасозлик, кулолчилик каби соҳалар-нинг сифати ва миқёси анча ўсди. Турли хил механик асбоб-

¹ Луния Б.Л. История индийской культуры. – М., 1960. –С. 401

ускуналарнинг ишлаб чиқарилганлиги Ҳиндистонда техника соҳасида ҳам мутахассислар мавжуд бўлганлигидан далолат беради.

Меъморчилик соҳасида Ҳумоюн машҳур обидалар бунёд этмаган бўлса-да, унинг ўзига атаб қурдирган мақбараси ниҳоятда машҳурдир. Дехлида жойлашган бу мақбара Ҳиндистонда бобурийлар қурдирган биринчи катта ёдгорлик бўлиб, у чорбоғ усулида бунёд этилган. Машҳур мақбарани Ҳумоюннинг вафотидан 9 йил кейин унинг Ҳожи Бегим номи билан танилган асли Бека Бегим исмли хотини қурдирган.

Салкам ярим аср ҳукмронлик қилган Акбаршоҳнинг куч-қудрати ва салоҳияти у қурдирган обидаларда тўла намоён бўлган. Агра, Лохўр ва Оллоҳободдаги қалъалар ҳамда Фатхпур Секрий шаҳри шундай обидалар жумласидандир. Акбаршоҳ бунёд қилган меъморчилик обидалари ичида энг сараси, шубҳасиз, Фатхпур Секрий шаҳридир. Бу шаҳар Аградан ғарб томонда 38 км масофада жойлашган. Бу шаҳар ақлбодар қилмас даражада тез, атиги 4 йилда қуриб битказилган. Аммо Фатхпур Секрийга сув чиқариш жуда қийин бўлганлиги сабабли пойтахт бу ерда узок турмайди, бир неча йилдан сўнг сарой аҳли бу шаҳарни тарк этади. Агра шаҳрининг яқинида яна бир маҳобатли обида қад кўтариб туради. Бу Искандардаги Акбаршоҳ мақбарасидир. Мақбара қурилиши 20 йил давом этиб, 1613 йилда унинг ўғли Жаҳонгир томонидан ниҳоясига етказилади. Бошқа машҳур мусулмон мақбараларидан фарқли ўлароқ, мазкур беш ошёналик иншоотда ҳинду, мусулмон, буддавий ва, ҳаттоки, христиан меъморчилиги услублари уйғунлашиб кетган.

Жаҳонгир даврида бунёд этилган энг катта иншоотлардан Итмодуддавла мақбараси эътиборга сазовор. Оқ мармардан тикланган мақбара деворлари чиройли нақшлар билан безатилган бўлиб, ложувард, ёқут, яшма, зумрад ва биллур каби қимматбаҳо тошлардан фойдаланилган. Мақбара “Итмодуддавла”, яъни бош хазинабон унвони билан машҳур Ақобир Мирзо Ғиёсбек шарафига барпо этилган. У Жаҳонгирнинг қайнотаси бўлган.

Мирзонинг хуснда тенгсиз Нур Жаҳон суюкли хотини бўлиб, “Итмодудавла” мақбараси унинг лойиҳаси асосида вужудга келган.

Шоҳ Жаҳон 1638 йилда салтанат пойтахтини Аградан Деҳлига кўчириб, Шоҳжаҳонобод (ҳозирги Эски Деҳли ҳудуди) шаҳрига асос солди. Шоҳ Жаҳон оламга донғи кетган “Товус тахт”ини ясаттирди, лекин уни 1739 йилда Деҳлига бостириб кирган Эрон шоҳи Нодиршоҳ олиб кетган. “Товус тахт” 1628 йилда Шоҳ Жаҳоннинг салтанат тахтига ўтириш шарафига ясалган бўлиб, уни яшашга 7 йил вақт, 7 млн. рупия сарф бўлган экан.

Шоҳ Жаҳон давридаги ўлмас санъат ва меъморчилик обидалари жумласиги Деҳлидаги “Лаъл қалъа”, унинг рўпарасидаги Масжиди жомеъ мақбараси ҳам киради. Лаъл қалъанинг деворлари қизил тошлардан терилган. Унинг ичида жуда кўп хоналар бўлиб, улар подшоҳга, унинг аёлларига, аъёнларига, аскарларига мўлжалланган. Масжид эса бинокорликнинг ажойиб обидаси ҳисобланади. У энг тоза, соф мармардан қурилган бўлиб, беҳисоб устунлари ва деворлари ниҳоятда мураккаб нақшлар билан безатилган. Масжиди жомеъ Шоҳ Жаҳон томонидан қурилган бўлиб, Ҳиндистонда энг катта масжид ҳисобланади.

Дунёдаги етти мўъжизанинг бири бўлмиш Тож Маҳал – Мумтоз Маҳал васиятининг ижросигина эмас, балки эрнинг хотинига чексиз муҳаббати, садоқати рамзидир. Шунинг учун ҳам уни “Севги достони”, “Муҳаббат ва мусибат кошонаси” “Оқ мармар достони” каби номлар билан таърифлайдилар. Дарҳақиқат, қарийб йигирма йил давомида 22 минг ишчи бўлган бу муаззам мақбара учун Шоҳ Жаҳон умрининг катта бир қисмини, бутун дунёсини бағишлади. Мақбара тархини яратишда Ҳиндистон, Эрон, Туркия, Ўрта Осиё, Арабистон, айрим Европа давлатларининг меъморлари, уста-хунаремандлари, рассомлари узоқ бош қотиришади. Тож Маҳал учун дунёнинг кўплаб мамлакатларидан энг қимматбаҳо қурилиш ва безак ашёлари топиб келтирилган. Зумрадни олис Россиядан, ҳақиқни Бағдоддан, гранитни Нилдан, ёқутни Бадахшондан, ферузани Тибетдан, садафни Шри

Ланкадан, марваридни Ҳинд океанидан олиб келишган. Тож Маҳалнинг дастлаб кўзга ташланадиган хусусияти унинг дунёдаги бирон-бир обида бўйлаша олмайдиган салобати, виқори эди. У узоқдан тинч уммонда сезилар-сезилмас чайқалиб турган улкан кемага ўхшаб кўринади. Тож Маҳал ёруғ кунда ҳам, тунда ҳам ўзига хос тусга кириб товланади. Шунинг учун бу ажойиб тарихий, бадий санъат асарини кундуз куни ҳам, кечки ойдинда ҳам томоша қилиш мароқлидир. Ҳинд тадқиқотчиси Б. Луния “Тож Маҳал Бобурийлар санъатининг гўзал гулдастаси, дунёда эр-хотин муҳаббати, аҳиллиги ва садоқати шаънига бунёд этилган энг гўзал, энг мумтоз обидадир”¹, деб ёзган.

Тож Маҳал ғоят мукамал ва гўзал ишланган санъат асарининг олий намунасидир. Мақбара одатдаги мусулмон анъаналарига кўра икки қаватли қилиб қурилган. Биринчи, асосий қаватда саккиз бурчакли катта ва кенг хонади шоҳ ва маликанинг сағаналари ёнма-ён қўйилган. Шоҳ Жаҳон сағана тошининг ёнларига эса нилуфар гуллар, лола тасвирлари ўйиб ишланган, уларга зумрад, ёқут каби қимматбаҳо тошлар қадалган. Хона деворларига айланасига турли гуллар тасвири ишланган. Гуллар тагида эса мрамар ичида яна бир қаватда ана шундай тасвир чиройли – гуллар намоён. Таниқли ҳинд ёзувчиси Кришна Чандр: “Тож Маҳалдай гўзал мўъжизани табиатнинг ўзи ярата олармикин? Гўё бутун Ҳиндистон халқининг меҳр муҳаббати мужассам бўлгану, ялтироқ оқ мрамардан либос кийиб, мана шу заминда қад кўтарган. Назаримда, Тож Маҳал бунёдга келгандан кейингина ер юзининг хусни мукамаллик касб этган” деб таъриф беради.

Тож Маҳални буюк ҳинд адиби Рабиндранат Тагор “Муҳаббат кўзларидан томган бир қатра ёш бўлиб, тушган еридан қотиб қолган” деган бўлса, бошқалар мрамарларда жо бўлган орзу деб таърифлаган. Агра шаҳри аҳолиси эса ўзларининг бу гўзал обидаларини “Тошдаги гавҳар” дея улуғлайди.

¹ Луния Б.Л. История индийской культуры. – М., 1960. –С. 407

Аврангзебнинг ўғли Аъзам томонидан онаси Робия Дурроний бегим хотирасига Аврангободда бунёд этилган мақбарани Ҳиндистонда “Иккинчи Тож Маҳал” дейишади. Ҳақиқатан ҳам бу муаззам ва муҳташам обиданинг ташқи шакли-шамойили Тож Маҳалдан кўчирилган нусхадек.

“Тож Маҳал” қиссаси китобининг муаллифлари Ж. Лешко, М. Жозеф, С. Маркет “1526 йилдан то 1707 йилгача (Бобурдан Баҳодиршоҳ I гача) буюк сулоланинг тождорлари фақат бунёдкорлик билан машғул бўлдилар”¹, деб таъкидлайдилар.

Инглиз олими Вальдеман Хансен: “Ҳиндистон ва унинг 8 минг йиллик тарихи бамисоли бир товус бўлса, бобурийлар сулоласининг ўша кўп минг йиллик тарихдаги 332 йиллик даври ана шу товуснинг гултожидир”², - деб ёзади.

Ҳиндистонга кириб келган мусулмонлар бу ўлкага ўзлари билан ислом дини, маданияти, илм-фани, адабиёти ва санъатини ҳам олиб келдилар. Бу маданият, санъат ва илм-фан Ҳиндистондаги қадимий бой маданият билан уйғунлашиб, мамлакатнинг, халқ онгининг тараққий этишида муҳим роль ўйнади.

¹ Қаранг: Қамчибек Кенжа. Ҳинд сориға. –Т., 2000. –Б.203

² Ўша жойда.

ХУЛОСА ВА ТАВСИЯЛАР

Ҳиндистоннинг XVI-XVIII асрлардаги тарихи Бобурийлар сулоласи билан боғлиқ. Европалик тарихчилар асарларида Бобур ва унинг ворислари томонидан ташкил этилган давлат Буюк Мўғуллар Империяси деб аталиб келинмоқда. Бобурийлар Ҳиндистонда 1526-1858 йилларда ҳукмронлик қилишди. М.Нуриддиновнинг «Бобурийлар сулоласи» китобида қуйидаги Бобурийлар ҳукмдорларининг номлари келтирилган. Биринчи сана Ҳижрий, иккинчиси Милодий Тахтга чиқиш санаси кўрсатилган.

932/1526 Заҳируддин Бобур
937/1530 Носируддин Ҳумойун
947-962/1540-1555 Дехлиннинг Сурий султонлари
962/1555 Ҳумойун (иккинчи марта)
963/1556 Жалолуддин Акбар
1014/1605 Нуруддин Жаҳонгир
1037/1627 Довар Бахш
1037/1628 Ҳишобуддин Шоҳ Жаҳон I
1068/1657 Мурад Бахш (Гужаротда)
1068/1657 Шоҳ Шужо (Бенгалияда 1070/1660 йилгача)
1068/1567 Муҳйинуддин Аврангзеб Оламгир I
1118/1707 Азамшоҳ
1119/1707 Ком Бахш (Даканда)
1119/1707 Шоҳ Олам I Баҳодуршоҳ I
1124/1712 Азиму-ш-Шон
1124/1712 Муиззуддин Жаҳондор
1124/1713 Фаррух Сийар
1131/1719 Шамсуддин Рафиу-д-Даражот
1131/1719 Рафиу-д-давла Шоҳ Жаҳон II
1131/1719 Нигу Сийар
1131/1719 Носируддин Муҳаммад
1161/1748 Аҳмадшоҳ Баҳодур
1167/1754 Азизуддин Оламгир II
1173/1760 Шоҳ Жаҳон III
1173/1760 Жалолуддин Алий Жавҳар Шоҳ Олам II
1202/1788 Бидорбахт
1203/1788 Шоҳ Олам II (иккинчи марта)
1221/1806 Муинуддин Акбар II
1253-1274/1837 Сирожуддин Баҳодуршоҳ II
Инглизларнинг бевосита бошқаруви

Хулоса тариқасида шуни таъкидлаш керакки, Бобур Шарқ мамлакатлари тахтига муносиб ҳукмдор бўлган шахсларнинг ёрқин намояндаларидан биридир. У бобокалони Амир Темурдек бунёдкорлик ишларига катта эътибор билан қарайди. Буни унинг биргина “Бобурнома” асаридан ҳам билишимиз мумкин. Шоҳ ўзи яратган бинолар ва боғлар ҳақида ҳикоя қилар экан, уни кўпроқ тикланажак иморатларнинг баланд-пастлиги, жойлашган мавзейи, қайси қурилиш материалидан фойдаланганлиги, атрофидаги боғларнинг тарҳи, дарахтлар, гул кўчатлари билан мувофиқ келиш-келмаслиги қизиқтирган. Бобур кўпроқ Ҳиндистоннинг меъморчилик услубига катта эътибор билан қарайди. Иморатларнинг гўзаллигини таърифлаш билан бирга, ўз дидига ёққан томонлари беқиёслигини таъкидлайди. Шоир Ҳиндистон вилоятларидан бири Чандирийни тасвирлар экан, иморат сифатлари орқали жамиятдаги турли табақага мансуб кишиларнинг мавқеини очиқ беради.

Азалдан иморатлар, саройлар, йирик меъморий обидалар ўша давр ҳукмдори шуҳратининг белгиси бўлган. Шубҳасиз, Бобур яшаган ва ҳукмронлик қилган даврда ҳам бу масалага жиддий қаралган, ҳатто бундай эътибор юксак даражага кўтарилган эди. Шу иштиёқ уни Ҳиндистонда ўзига хос ва мос гўзал бинолар, обидалар қуришга чорлади...“Вази ва шарифнинг иморати тамом тошдин, улуғларнинг иморатлари такаллуф била тарошида тошдин қилибтурлар. Резапой элининг иморати ҳам тошдин, ғоятош тарошида эмас, пушиши сафол ўрнига тахта санглар билан қилибтурлар...”, деб ёзади “Бобурнома” асарида. У Ҳиндистондаги рожалар Монг Синг ва Бикрамажит иморатларига диққат билан разм солиш жараёнида уларни Мовароуннаҳр ва Хуросон меъморчилик обидалари билан солиштиради.

Амир Темурдан Заҳириддин Муҳаммад Бобургача ва ундан кейин ҳам Ҳиндистонда шукуҳли қошоналар қурилди. Шоҳ Жаҳон қурдирган Тож Маҳал бунинг тенгсиз далилидир. Бобур вафотидан сўнг ўғли Хумоюн ҳам бунёдкорлик ишларини давом эттирган. “Хумоюннома”да бу ҳақда диққатга

молик мисоллар келтирилади. Гулбаданбегим тасвирлаган обидаларнинг фарқли жиҳатлари кўп. Унинг тасвирида кўпроқ аёллар нигоҳи тушадиган томонлар берилади. Жумладан, Темурийзодалар фойдаланадиган уй жиҳозлари, токчалар сони, айниқса буюмлар тавсифи кўпроқ ўрин олган. Тилсим (тўйхона вазифасида қурилган иморат) ҳақида ҳам тўхталиб ўтган. Бу уй саккиз бурчакли бўлиб, у ерда тўй ўтказилади. Унинг кичик хоналари ҳам худди шунга ўхшаш бўлиб, ҳар иккала саккиз бурчак турли безаклар билан безатилган эди. Бу тахтнинг усти ва тагига зар тикилган зардеворлар ташланган...

Гулбаданбегимнинг меъморий обидалар тасвирида халқ хунармандчилиги билан урф-одатларни бир-бирига чамбарчас боғлаб, уларни атрофлича изоҳлаб берган. Бундай маълумотларни бошқа бирор бир тарихий асардан топиш қийин. “Хумоюннома” шу каби нодир маълумотларга бой асар сифатида катта аҳамиятга моликдир. Шунингдек, Ҳиндистоннинг буюк давлат арбоби Жавоҳарлаъл Неру ўзининг “Ҳиндистоннинг кашф этилиши” номли асарида “Бобурнинг Ҳиндистонга келиши туфайли Ҳиндистонда буюк ўзгаришлар содир бўлди, санъатда, ҳаётда, меъморчиликда ва маданиятнинг бошқа соҳаларида янгича серилҳом тараққиёт юз берди”, деб ёзади. Бобур ва унинг авлодлари Ҳиндистон маданиятига муносиб ҳисса қўшганлар.

Унинг ворисларидан Акбаршоҳ подшоҳлиги даври айниқса, диққатга сазовордир. Чунки унинг даврида давлат тасвирий санъат корхонаси, наққошлик ва расмлар бўлинмаси таъсис этилган. Бобурийлар сулоласининг энг гуллаган даври Шохжаҳон подшоҳлиги даврида бўлди. Бу пайтда Ҳиндистон иқтисодиёти ва маданияти ривожланиб, тараққий эта бошлади.

Мусулмон меъморчилиги XVI асрдан бошлаб мамлакат маданиятига катта таъсир кўрсатди. Ҳукмдорлар масжид, гўзал мадраса ва мақбаралар, шарқона саройлар қурдиришга аҳамият бера бошлади. Жумладан, Шохжаҳон подшолиги йилларида қурилган ва ҳозирги кунга қадар “Ҳиндистон марвариди” ёки “дунёнинг етти мўъжизасидан бири” деб аталиб келинаётган

Агра шаҳридаги Тож Маҳал мақбараси фикримиз далилидир. Унинг даврида Дехли шаҳридаги жоме масжиди, Қизил Форт қалъа саройи ва бошқа меъморчилик санъати, айниқса, гуллаб-яшнаган. Китоблар, тарихий асарлар ажойиб миниатюралар билан безатилган.

Ўрта асрларда Ҳиндистон маданияти, санъати кўплаб Шарқ мамлакатлари усталарининг маҳорати ва ютуқларини ўзида мужассамлаштирди ва янги йўналиш кашф этилди. Мазмун моҳияти билан халқлар маданияти уйғунлашди, такомилига етди. Шунингдек, мамлакатимизнинг йирик тарихчи манбашунос олимлари Бўрибой Аҳмедов, Азамат Зиё, Наим Норқуловларнинг таъкидлашича, Ҳиндистонда бобурийлар ҳукмдорлиги даврида ёзилган тарихий ва илмий асарлар сони жиҳатидан таққосласак, бу ерда ҳам Мовароуннаҳрдаги каби кўплаб илмий ва бадиий асарлар яратилганининг гувоҳи бўламиз.

Шундай экан, биз ҳам ватандошларимиз бобурийларнинг ҳинд фани ва маданиятига қўшган ҳиссасига ҳурмат билан қарашимиз ва илмий жиҳатдан тадқиқот қилиб, ўрганиб, келажак авлодларга етказишимиз керак.

Очиқ дарс ишланмаси

Мавзу: XVI-XVIII асрларда Ҳиндистон

Дарс мақсадлари:

1. Ўрта асрлардаги Ҳиндистон тарихи ҳақида билим бериш;
2. Бобурийлар даврида Ҳиндистоннинг ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ривожланиши хусусиятларини кўрсатиш;
3. Тарихий харита, дарсликдаги матн, Интернет маълумотлари билан ишлаш, мантиқий фикрлаш кўникмаларини шакллантириш;
4. Ўзга халқларнинг анъаналари ва маданиятини ҳурмат ҳиссини тарбиялаш.

Дарс тури: янги билимларни ўзлаштириш.

Иш шакли: фронтал.

Жихозлар: Жаҳон тарихи (дарслик), Ўрта асрлар тарихи (ўқув-услубий мажмуа), Интернетдан: Е.В. Агибалов, Г.М. Донская. История средних веков. УМК. М.: "Просвещение", 2006-2007г. электрон версияси, "Индия в средние века" харитаси (тақдимотда келтирилган), компьютер, мультимедия видеопроектори, тақдимот.

Асосий тушунча ва атамалар: Деҳли султонлиги, Буюк Мўғуллар империяси, Бобурийлар, Ҳиндистон маданияти, Ост-Ҳинд компанияси, мустамлака

Тахта ёзувлари: Дарс мавзуси, саволлар:

- 1) Ўрта асрларда чет элликларни Ҳиндистон нимаси билан қизиқтирган?
- 2) Нима учун ўрта асрларда Ҳиндистондон истилочилар учун осон ўлжа бўлган?
- 3) Бобурийларнинг Буюк Мўғуллар империяси қайси подшоҳ даврида айниқса гуллаб-яшнаган?
- 4) Инглизлар Ҳиндистонда қандай фаолият юритишган?

Дарс режаси:

I.Ташкилий қисм.

Дарс мақсадлари ва вазифаларини белгилаш

Янги материални ўрганиш.

Режа:

- 1) Ҳиндистоннинг босиб олиниши
- 2) Ҳиндистонда Буюк Мўғуллар империясининг ташкил топиши.
- 3) Бобурийлар даврида маданият.

Мустаҳкамлаш.

кун яшаш.

Баҳолаш. уйга вазифа.

Дарс конспекти

1. Ташкилий қисм. Ассалому алайкум! Сизларни кўрганимдан беҳад хурсандман!

2. Дарс мақсадлари ва вазифаларини қўйиш.

Бугун биз Ҳиндистон тарихи ҳақида сўз юритамиз. Унинг маданияти, ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий ривожланиши тарихи билан танишамиз. Европада

Буюк Мўғуллар империяси деб ном қозонган Бобурийлар давлати ва Бобурий подшоҳлар билан танишамиз.

Аввалдан билиб олган билимларни текширайликчи. Қадимги дунё тарихидан Ҳиндистон ҳақида нималарни билиб олгансизлар, эсланларчи. Стол устида турган картосхемаларга қаранглар.

Ҳозир 1 чи топшириқни бажаринглар, сўнг жавобни харита ёрдамида текширамиз.

1. Ҳиндистондаги асосий дарёлар ва тоғлар номларини ёзиб олинглар.

2. Ана шу дарёлар ва тоғларни харитада кўрсатинглар.

Хохлаган ўқувчилар тахта олдида чиқиб, харитада кўрсатади, қолганлари ўз хариталари ёрдамида текширадилар.

Ҳиндистон ҳақида яна нималарни биласизлар?

(Ўқувчиларнинг жавоблари: Қадимги Дунё тарихидан билганимиздек, Ҳиндистон шохмот, арифметик рақамларнинг ватани ҳисобланади. Ҳиндлар биринчи бўлиб 0 (ноль) рақамини киритганлар. Ҳиндистонда аҳоли табақаларга бўлинган ва ҳоказолар тариқасида бўлиши мумкин).

Ўқитувчи: Бугунги дарс мавзусига қараглар. Дарсда нима ҳақида гап боради? (Ўқувчилар жавоб беришади)

Ўқитувчи: Ҳақиқатдан ҳам, ўрта асрлардаги Ҳиндистон таризи жуда қизиқ. Бугун биз 16-18 асрлардаги Ҳиндистон тарихи билан танишамиз ҳамда “Тоза тахта” ўйинида иштирок этамиз.

Тахтага қаранглар. У тоза эмас, аксинча, турли саволлар ва топшириқлар билан тўлдирилган. Дарс давомида Сизлар ана шу саволларга жавобларни оласизлар. Бунда Сизларга дарслик, компьютер ва мен ёрдам бераман. Дарс якунида эса Сизлар жавоб қайтарган саволларни ўчириб бораман. Агар дарс охирида тахта тоза бўлиб қолса, демак, дарсимиз яхши ўтади ва Сизлар унда яхши иштирок этган бўласизлар.

- Давтарларингизни очиб, санани ва дарс мавзусини ёзиб олинглар

III. нги материални ўрганиш

Ўрта асрлардаги Ҳиндистон тарихи билан танишишни Деҳли султонлиги тарихи, ҳинд князликлари билан танишишдан бошлаймиз. (Тақдимот намойиши бошланади)

Ўрта асрларда князликлар Ҳиндистон учун қайдай аҳамият касб этишган? Слайдга ва дарсликка қаранглар. Ҳиндистонда нечта князлик бўлган? Ерга кимлар эгалик қилишган? Нима учун Ҳиндистон парчаланган мамлакат ҳисобланган?

Ўрта асрларда Ҳиндистонга кимлар бостириб киришган?

Аввалги маълумотлардан билганимиздек, VIII аср бошларида Ҳиндистонга араблар бостириб киришган. Улар Синдни – Ғарбий Ҳиндистоннинг бир қисmini босиб олишган. XIII аср бошларида эса Ҳиндистон шимолида мусулмонлар мамлакати – Деҳли султонлиги ташкил топган. Унинг пойтахти Деҳли шаҳри бўлган (харитада кўрсатилади).

Бироқ Деҳли султонлигида ўзаро низолар ва тартибсизликлар тез-тез бўлиб турган ва кучайиб борган. Бир қатор бутун-бутун вилоятлар ажралиб чиққан. 1398

йилда Амир Темур Ҳиндистонга бостириб кириб, Ҳиндистонга кучли зарба етказган.

1526 йилда Ўрта Осиёдан Ҳиндистонга янги истилочи – Бобур (йўлбарс) бостириб кирган. У Дехлини тор-мор келтирган. Ҳиндистон шимолида янги давлат – Буюк Мўғуллар давлати вужудга келган (харидада кўрсатилади).

Саналарни дафтарларингизга ёзиб олинг.

- Картосхемада 2 чи топирикни бажаринглар. Дехли султонлиги чегараларини белгилаб чиқинглар.

- Ҳиндистон шимолида қайси давлат ташкил топганини ким айтиб, харидада кўрсата олади? (Ўқувчилар жавоб берадилар)

IV. Жисмоний тарбия дақиқаси. Кўзлар учун машқ. Барча машқлар учун **гавданинг бошланғич ҳолати (ГБХ):** умуртқа текис, кўзлар очик, нигоҳ тўғри йўналтирилган.

Машқлар:

Нигоҳни навбат билан чапга-ўнгга, ўнгга-тўғри, тепага-тўғри, пастга-тўғри қаратиш, тўхтамасдан 10 марта такрорлаш.

Фокус масофасини ўзгартириш: бурун учига қараш, кейин узокка қараш. Бир неча марта такрорлаш.

ГБХ. – тикка турган ёки ўтирган ҳолатда, қўллар белда. 1 - правую руку вперед, левую вверх, 2- переменить положение рук. Повторить 3-4 раза, затем расслабленно опустить вниз и потрясти кистями, голову наклонить вперед.

И.П. стоя или сидя, кисти тыльной стороной на поясе. 1-2 - свести локти вперед, голову наклонить вперед, 3-4 - локти назад, прогнуться. Повторить 6-8 раз, затем руки вниз и потрясти расслабленно.

И.П. - сидя, руки вверх. 1 - сжать кисти в кулак, 2- разжать кисти. Повторить 6-8 раз, затем руки расслабленно опустить вниз и потрясти кистями.

И.П. - стойка ноги врозь, руки за голову. 1- резко повернуть туловище направо, 2 - резко повернуть туловище налево. Повторить 6-8 раз. Затем руки расслабленно опустить вниз и потрясти кистями.

И.П. - стойка ноги врозь, руки за голову. 1-3 - круговые движения тазом в одну сторону, 4-6 - то же в другую сторону, 7-8 - руки вниз и расслабленно потрясти кистями.

И.П. - стойка ноги врозь. 1-2 - наклон вперед, правая рука скользит вдоль ноги вниз, левая, сгибаясь, вдоль тела вверх, 3-4 и.п., 5-8 - то же в другую сторону. Повторить 6-8 раз.

. И.П. - стойка ноги врозь, поднять руки вверх, потянуться, руки резко опустить вниз - выдох

Ҳиндистон ҳақида сўзимизни давом этамиз

а. Афсонавий бойликлар мамлакати. Ўқитувчининг хикояси.

Тақдимот.

Шарқ халқлари эртақларида Ҳиндистон битмас-туганмас бойликлар мамлакати сифатида тасвирланиб келинган. Ғарбий Европада эса ҳинд ҳукмдорларининг бойликлари ҳақида афсоналар яратилган.

Ҳиндистондаги қулай иқлим у ерда йилига бир неча ҳосил олиш имкониятини берган. Ҳиндулар шоли, тарик, буғдой, зираворлар, ошқовок, тарвуз қовун,

апельсин етиштирганлар, пахта, шакарқамиш, тут дарахтларини экишган. Бу ўсимликларни кўпчилик халқлар Ҳиндистондан ватанларига олиб боришган.

Ҳинд хунармандлари ўзларининг буюмлари билан машҳур эдилар. Заргарлар олтин ва кумуш идишлар ясаган, қимматбаҳо тошларга бетакрор ишлов беришган. Айниқса, фил суягидан ясалган буюмлар ҳамда ёғочнинг қимматбаҳо навларидан ясалган буюмлар Европа бозорларида шуҳрат қозонган. шунингдек, ҳиндлар, нозик матоларни ҳам тўқишган.

Ҳиндистоннинг ғарбий қирғоқбўйларида кўплаб порт шаҳарлари бунёд этилган. Катта бозорларда маҳаллий ва олиб келинган нарсалар сотилган. Матолар, зираворлар, бўёқлар, заргарлик буюмлари, ёғоч буюмлари Хитой, Африка ва араб мамлакатларидан келган савдогарлар томонидан сотиб олинган ва олиб кетилган. Айрим европалик сайёҳлар ҳам Ҳиндистонга келишган. (ва ҳоказо)

б. Бобурийлар даврида Ҳиндистон маданияти

Бобурийлар даврида Ҳиндистонда илм-фан, адабиёт ва санъат, меъморчиликнинг ривожига ҳақида тақдимот асосида ҳикоя қилиб берилади. Ўқувчилар ўз слайдларини намойиш қилишади.

1чи ўқувчи: Ҳиндистонда илм-фан ривожига

2чи ўқувчи: Ҳиндистон меъморчилиги

3чи ўқувчи: Ҳиндистон санъати

(Фақат XVI-XVIII асрларга доир маълумотлардан фойдаланилади)

IV. Янги материални мустаҳкамлаш.

Мана биз ўрта асрлар Ҳиндистони тарихи билан танишдик. Энди синф тахтасини “тозалайлик”. Тахтадаги саволларга ким жавоб беришни истайди? *(Тахтада ёзилган ҳар қандай саволга жавоб бериш мумкин. Саволга фақат тўлиқ жавоб берилгандагина, тахтадаги ёзув ўчирилади).*

V. Якун ясаш. Ўқитувчи ўқувчилар билимни баҳолайди.

VI. Уйга вазифа. Атамаларни изоҳлаш. Ўрта асрлардаги Ҳиндистон ҳақида ҳикоя ва тақдимот тайёрлаб келиш.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Абдураззоқ Самарқандийнинг Ҳиндистон сафарномаси. Форсчадан А. Ўринбоев таржимаси. –Т., 1960.
2. Агибалов Е.В.,Донская Г.М. История средних веков. Учебно-методический комплекс. – М.: "Просвещение", 2006-2007.
3. Бернье Франсуа. История последних политических переворотов в государстве великого Могола. – М.-Л., 1936.
4. Бобур З.М. Бобурнома. 1-қисм (нашрга тайёрчилар Порсо Шамсиев, Содик Мирзаев). – Т., 1948.
5. Бобур З.М. Бобурнома. 2-қисм. – Т., 1949.
6. Всемирная история. Том 4. - Москва: Издательство социально-экономической литературы, 1958.
7. Всемирная история. Том 5. Глава XII. Распад империи Великого Могола и завоевание Индии англичанами.- Москва: Издательство социально-экономической литературы, 1958.
8. Джавахарлал Неру. Открытие Индии. – М., 1955.
9. Джавахарлал Неру. Взгляд на мирную историю. Т.2. – М., 1975.
10. Дженкинсон А. Путешествие в Среднюю Азию в 1558-1560 годах. // См.: Английские путешествие в Москве XVII в... –М., 1937.
11. Бернье Ф. История последних политических переворотов в государстве Великого Могола. Пер. с. фр. – М.Л., 1936.
12. История стран Азии и Африки в средние века. – Челябинск, 2004.
13. Луния Б.Л. История индийской культуры. – М., 1960.
14. Массон В.М. Средняя Азия и Индия: 5000 лет культурных связей и творческого взаимодействия. India and central Azia (The-Islamic period). Индия и Центральная Азия (доисламский период) Ташкент 2000
15. Материалы по истории Узбекской, Таджикской и Туркменской ССР. – Л., 1932.

16. Мирза Мухаммад Хайдар. Тарихи Рашидий. Введение, пер. с перс. А. Урунбаева, Р. П. Джаловой, Л.П. Епифановой. –Т., 1996.
17. Мухаммад Юсуф Мунши. Муким-ханская история. –Т.: Изд. АН УзССР, 1956.
18. Мухаммад Юсуф Мунший. Тарихи Муқимхони (русчага А.А. Семенов таржима қилган). – Т., 1956.
19. Низомиддинов И. «Маасир-а Аламгири» как источник по внешнетолктическим отношениям Индии. «Индия». – Т.: изд. «Фан» УзССР, 1973.
20. Нуриддинов М. Бобурийлар сулоласи. – Т.: Фан, 1994.
21. Обидов Б. Бобурийлар даврида Ҳиндистон ва Туркистон алоқалари (XVI-XVII асрлар). «Ўзбек дипломатияси тарихидан». – Т., 2003.
22. Обидов Б. Бобурийлар даврида Ҳиндистон ва Туркистон алоқалари тарихидан XVI–XVIII асрлар.// Шарқшунослик, №10. 2000. – Т.: Фан. – Б.120.
23. Рыжов К.В. Все монархи мира: Мусульманский Восток. XV-XX вв.: Справочник. — М.: Вече, 2004. — 544 с. — (Все монархи мира).
24. Рўзиев Э. Ҳиндистонда Шершоҳ давлати. – Т.: Фан, 1992.
25. Синха Н.К., Банерджи А.Ч. История Индии. — М.: Издательство Иностранной литературы, 1954.
26. Уильям Эрскин. Бобур Ҳиндистонда. – Т.: “Чўлпон” нашриёти, 1995.
27. Файзиев Т. Заҳириддин Мухаммад Бобур ва унинг авлодлари. –Т., 1996.
28. Фурсов К. А. Отношения английской Ост-Индской Компании с Могольским султанатом: проблема периодизации // Вестник Московского университета. Серия 13. Востоковедение.. — М.: Издательство Московского университета, 2004. — № 2.
29. Фурсов К. А. Распад Могольского султаната: интерпретации // «В России надо жить долго...»: памяти К. А. Антоновой (1910—2007) /

Сост. и отв. ред. Л. Б. Алаев, Т. Н. Загородникова.. — М.: Восточная литература, 2010.

30. Ҳошимов И. Ҳиндистонда бобурийлар сулоласи салтанати.- Т.:Ўқитувчи, 1996
31. Қамчибек Кенжа. Ҳинд сориға. –Т., 2000.
32. www.wikipedia.org
33. www.fikr.uz
34. www.google.co.uz
35. Afzel Husain. The nobility under Akbar and Jahangir. A study of Family Groups. New Delhi, 1999

М У Н Д А Р И Ж А

Режа.....	2
Кириш.....	3
Адабиётлар таҳлили.....	6
1-БОБ. Ҳиндистоннинг XVI-XVII асрлардаги ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ҳаёти.....	8
1.1. Деҳли султонлиги ва Баҳманийлар давлати даврида Ҳиндистон (XIII-XVI асрлар биринчи чораги)	8
1.2. Европаликларнинг Ҳиндистон экспедициялари ва Ҳиндистонда Европа савдо компанияларининг фаолияти	21
1.3. Бижонагар давлатининг ижтимоий-иқтисодий ҳаёти	25
2-БОБ. Ҳиндистонда Бобурийлар давлатининг ташкил топиши. Бобурий подшоҳлар давридаги ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ҳаёт	28
2.1. Заҳриддин Муҳаммад Бобур (1526-1530)	28
2.2. Ҳумоюншоҳ (1530-1540, 1555-1556)	33
2.3. Ҳиндистонда Шершоҳ давлати (1540-1555), унинг ер-солиқ, молия ва маъмурий ислохотлари	35
2.4. Акбаршоҳ (1556-1605)	42
2.5. Жаҳонгиршоҳ (1605-1627)	49
2.6. Шоҳ Жаҳон (1628-1659)	51
2.7. Аврангзеб (1658-1707)	54
3-БОБ. Бобурийлар даврида Ҳиндистон маданияти	58
3.1. Бобурийлар салтанатининг таназзули	58
3.2. Бобурийлар даврида Ҳиндистон маданияти.....	64
Хулоса ва тавсиялар.....	76
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	84